

ΕΠΝΙΡΟΠΜΕΠΤΆΛΠΕ ΑΣΡΕΚΤΥ SOCIΆΛΠΕJ ΠΡΆCE

Jana Levická a kol.

Trnava
2025

UNIVERZITA SV. CYRILA A METODA V TRNAVE

FAKULTA SOCIÁLNYCH VIED

**ENVIRONMENTÁLNE ASPEKTY
SOCIÁLNEJ PRÁCE**

LEVICKÁ Jana a kol.

Trnava 2025

Publikácia je výstupom z projektu APVV-20-0094
Environmentálna spravodlivosť v kontexte sociálnej práce.

ENVIRONMENTÁLNE ASPEKTY SOCIÁLNEJ PRÁCE

LEVICKÁ Jana a kol.

Autorský kolektív:

Prof. PhDr. Beáta Balogová, PhD., MBA

PhDr. Martin Daško, PhD.

PhDr. Michal Imrovič, PhD.

Prof. PhDr. Peter Jusko, PhD.

Prof. PhDr. Mgr. Jana Levická, PhD.

Recenzenti:

Doc. PhDr. Janka Bursová, PhD., MBA., LL.M

Mgr. Dominika Lisá, PhD.

© Jana Levická a kol.

© Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2025

Vydanie vysokoškolskej učebnice bolo schválené Edičnou radou Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave a vedením Fakulty sociálnych vied Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave.

Vydavateľ: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2025

Vydanie: prvé, <https://fsvucm.sk/wp-content/uploads/2025/06/Environmentalne-aspekty-socialnej-prace.pdf>

e-book ISBN 978-80-572-0512-8

ISBN 978-80-572-0511-1

Obsah

ÚVOD	6
1 KRÍZA ŽIVOTNÉHO PROSTREDIA A JEJ DOPADY	11
1.1 Od prírody k životnému prostrediu	12
1.2 Životné prostredie očami vedy	15
1.3 Vybrané environmentálne problémy.....	18
1.4 Dopady krízy životného prostredia	19
1.5 Reakcia na globálne otepľovanie	22
1.6 Život v globálnej rizikovej spoločnosti	23
1.7 Environmentálna spravodlivosť a ekologické občianstvo	26
Zhrnutie	28
Otázky a úlohy	29
Zoznam použitej literatúry	30
2 ENVIRONMENTÁLNE OTÁZKY V EURÓPSKEJ ÚNII	31
2.1 Environmentálna politika a jej otázky	31
2.1.1 Nástroje environmentálnej politiky.....	33
2.2 Environmentálna politika Európskej únie a Slovenskej republiky.....	37
2.3 Vybrané programy a stratégie environmentálnej politiky Európskej únie.....	42
a Slovenskej republiky	42
2.3.1 Program LIFE	42
2.3.2 Parížska dohoda o zmene klímy	45
2.3.3 Európska zelená dohoda	46
2.3.4 Ôsmy environmentálny akčný program EÚ.....	49
2.3.5 Stratégia environmentálnej politiky Slovenskej republiky do roku 2030	51

2.3.6	REPowerEU: energetická politika v plánoch obnovy a odolnosti krajín EÚ	55
	Zhrnutie	57
	Otázky a úlohy	57
	Zoznam použitej literatúry	58
3	AKTÉRI VEREJNEJ SPRÁVY A PROCESY TVORBY VEREJNEJ POLITIKY ŽIVOTNÉHO PROSTREDIA NA SLOVENSKU	61
3.1	Princípy a procesy verejnej politiky obehového hospodárstva smerujúce k udržateľnému životnému prostrediu	61
3.1.1	Prechod od tzv. lineárneho po obehové hospodárstvo	64
3.1.2	Nadnárodná a národná úroveň v tvorbe „environmentalistiky“	66
3.2	Procesy tvorby environmentálnych verejných politík	68
3.2.1	Tvorba agendy v environmentálnych politikách	73
3.2.2	Implementácia environmentálnych politík	76
3.2.3	Vyhodnotenie/ Evaluácia environmentálnych politík ...	80
3.3	Úlohy formy vyjednávania a kooperácia <i>decision makers</i> a <i>policy makers</i> v tvorbe (aj environmentálnej) verejnej politiky	83
3.3.1	Decision makers a policy makers a ich úloha vo verejnej politike	84
3.3.2	Formy vyjednávania aktérov v environmentálnych verejných politikách	87
3.3.3	Kooperácia aktérov (aj environmentálnej) verejnej politiky a presadzovanie záujmov	91
	Zhrnutie	95
	Otázky a úlohy	96
	Zoznam použitej literatúry	97
4	ENVIRONMENTÁLNA SOCIÁLNA PRÁCA	101
4.1	Teoretické ukotvenie environmentálnej sociálnej práce	101

4.2	Vybrané teoretické koncepty ukotvené v ekologickom prístupe.....	105
4.2.1	Ekosociálna práca.....	107
4.2.2	Environmentálna sociálna práca	109
4.2.3	Ekofeministická sociálna práca	111
4.2.4	Spirituálna a eko-spirituálna sociálna práca	113
4.3	Od ľudských práv k paradigme environmentálnej spravodlivosti	116
	Zhrnutie	123
	Otázky a úlohy:.....	124
	Zoznam použitej literatúry	124
5	SOCIÁLNA PRÁCA A TRVALO UDRŽATEĽNÝ ROZVOJ.....	130
5.1	Ľudský kapitál, sociálna práca a udržateľný rozvoj	132
5.2	Ľudskoprávny rozmer udržateľného rozvoja a sociálna práca	135
5.3	Úloha sociálnej práce v antidiskriminačnom rozmere udržateľného rozvoja.....	139
5.4	Udržateľný rozvoj, sociálna inklúzia a sociálna práca	144
5.5	Význam empowermentu v sociálnej práci v kontexte udržateľného rozvoja.....	146
	Zhrnutie	149
	Otázky a úlohy:.....	152
	Zoznam použitej literatúry	152
	ZÁVER	156

ÚVOD

Životné prostredie ako súčasť sociálnej práce nie je v profesii novinkou. Otázky spojené so životným prostredím sa v sociálnej práci objavili už pri začiatkoch jej profesionalizácie, teda približne v polovici 19. storočia. Za jednu z najstarších snáh o skúmanie vplyvu životného prostredia na sociálne fungovanie jednotlivcov a rodín je možné oprávnene pokladať prácu Octavie Hill, ktorá venovala pozornosť bývaniu chudobných londýnskych robotníckych rodín. Dobré bytové podmienky spájala s možnosťou uplatnenia sa robotníkov na pracovnom trhu. Ešte predtým upozorňovala na význam životného prostredia pre spoločnosť očakávané fungovanie človeka Elizabeth Fry. Aj Merry Richmond poukázala na potenciálny vplyv prostredia na vznik sociálnych problémov. Ako však upozornil Zapf (2010, In: Levická, 2023) práve u Richmond prišlo k prvému skresleniu, pretože Mary Richmond (1922, s. 99) pri položení koncepčných základov pre novú profesiu sociálnej práce uznala fyzické prostredie za dôležitý kontextový aspekt pre prax, ale jeho dôležitosť vnímala len z hľadiska jeho sociálnych aspektov, pričom tvrdila, že fyzické prostredie „sa stáva súčasťou sociálneho prostredia“ do tej miery, že „má často svoje sociálne aspekty“, čím umožnila na dlhé roky, aby sa pozornosť sociálnych pracovníčok a pracovníkov upriamila predovšetkým na sociálne prostredie.

V československom priestore na spojenie sociálnych problémov a prostredia upozornila Marie Krakešová-Došková (Levická, 2022). Na prepojenie „škodlivých“ podmienok prostredia na zdravie obyvateľov lokality vo svojich prácach upozorňovali Alice Masaryková, Elena Maróthy Šoltésová a ďalší. Priamo s otázkami sociálneho fungovania spojila prostredie Bartlett (1970). Napriek tvrdeniu, že „integračné zameranie na osobu a prostredie je už dlho určujúcim prvkom profesionálnej identity sociálnej práce“ (Kemp, 2011, s. 1200), sociálne pracovníčky a sociálni pracovníci neprejavovali hlbší záujem o význam životného prostredia pre oblasť sociálneho fungovania, ale aj naďalej v ich prácach

prevažovala orientácia len na sociálne prostredie. Preferovanie terapeutickkej paradigmy spôsobilo, že sociálni pracovníci začali minimalizovať alebo ignorovať vplyv prírodného a tzv. vybudovaného prostredia na ľudské zdravie. V 60. rokoch 20. storočia sa na medzinárodných konferenciách zdvihla vlna kritiky, ktorá doslova prinútila profesiu obrátiť svoju pozornosť smerom k environmentálnym problémom. Postupne sa záujem sociálnych pracovníkov o otázky životného prostredia prehlboval až napokon vyústil do zhody na ústrednej paradigme sociálnej práce, ktorá bola definovaná ako **person-and-environment** (Germain, 1973, In: Levická, 2022, 2023).

Čím je teda odlišná súčasná diskusia o vzťahu sociálnej práce a životného prostredia? Nie je to len nárastom množstva prác na túto tému, ale postupujúca kríza životného prostredia, ktorá tejto téme dáva mimoriadnu dôležitosť. Do konfliktu sa dostalo úsilie o udržanie zdravého životného prostredia s trvalým hospodárskym rozvojom. Stály hospodársky rozvoj je spojený s necitlivým prístupom k životnému prostrediu. Následkami tohto prístupu sú napr. **lokality s nebezpečným toxickým odpadom, kontaminácia pôdy, vodných tokov, znečistenie ovzdušia, stále sa zväčšujúci počet a objem skládok odpadu a pod.** (Levická, 2023). Hospodársky rast zároveň negatívne zasahuje práve najchudobnejšie skupiny obyvateľov, a to ako v globálnom, tak i v lokálnom pohľade. Situáciu dopĺňajú čoraz častejšie sa vyskytujúce prírodné katastrofy a katastrofy spôsobené ľudskou činnosťou. Medzi najznámejšie z nich patria prívalové dažde, tajfúny, záplavy, ale aj ničivé suchá atď. V súvislosti s týmito zmenami sa začal používať termín globálna environmentálna zmena (ďalej len GECh - Global Environmental Change). Táto zmena sa týka rozsiahlych transformácií v prírodnom prostredí, ktoré sú aspoň čiastočne spôsobené ľudskou činnosťou. Konkrétne ide o klimatické zmeny, znečistenie ovzdušia a úbytok sladkej vody. Od roku 1880 sa globálna priemerná teplota zvýšila o 0,85° Celzia, čo má za následok zvýšenie hladiny morí, zmenu pôdy, záplavy, sucho alebo iné extrémne počasie v každom

regiónu sveta (The Intergovernmental Panel on Climate Change, 2014). Na pomenovanie tohto trendu sa začali používať termíny **kríza životného prostredia**, alebo **ekologická kríza**. Naliehavosť k tejto diskusii vyvoláva fakt zhoršenia životných podmienok na Zemi natoľko, že niektorým formám života hrozí zánik. Je nevyhnutné, aby súčasťou diskusie boli aj jej ekonomické, sociálne a politické aspekty. Bagatelizácia témy len na zmeny klímy je prekážkou pri hľadaní efektívnych a trvalých riešení problémov zapríčinených ekologickou krízou.

Kríza životného prostredia má aj svoj ekonomický kontext, v rámci ktorého stoja v opozícii dva koncepty, a to koncept **zvyšujúceho sa hospodárskeho rastu a koncept trvalo udržateľného rozvoja** (ďalej len **TUR**). V tejto diskusii sa sociálna práca jednoznačne prikláňa k presadeniu konceptu TUR. Ďalším aspektom krízy životného prostredia je jej **filozoficko-spirituálny rozmer**.

Ako sa vyjadril Hawken (1993, s. 5), „ničenie životného prostredia je nevyvrátiteľne spojené so západnými konštruktmi individualizmu, konzumizmu a neobmedzeného rastu. Industrializovaná spoločnosť úplne prirodzene vytvorila dominantnú komerčnú kultúru, ktorá verí, že všetky zdroje a sociálne nerovnosti je možné vyriešiť rozvojom, vynálezmi, vysokými financiami a rastom...“ Podobné stanovisko prezentovala o niekoľko rokov skôr, podľa ktorej jednoznačná orientácia na stupňujúci sa hospodársky rast viedla k znečisteniu a degradácii prírodného prostredia a tiež k ťažbe neobnoviteľných zdrojov, ktoré v určitých lokalitách globálneho priestoru znamenali ich vyčerpanie, alebo sú tieto zdroje krátko pred vyčerpaním. Ide pritom o zdroje potrebné práve v priemyselných odvetviach. Táto skutočnosť je často dôvodom úsilia štátov, či nadnárodných korporácií, získať prístup k novým zdrojom, často mimo územia konkrétneho štátneho celku. V dôsledku nárastu konzumizmu a individualizmu v spoločnosti, prišlo aj k zmenám vo vnútri fungovania jednotlivých komunit. Clark (1989, s. 311) tvrdí, že: „Čoraz viac sa západné spoločnosti stávajú zhromaždeniami nešťastných, odcudzených

jednotlivcov, hrdých na svoju slobodu od závislosti na druhých, neuvedomujúcich si, že práve odmietanie ich vzájomnej príbuznosti vytvára ich nešťastie“.

Muldon (2006) už začiatkom milénia konštatovala, že globálna spoločnosť nie je vystavená jedinej kríze (kríze životného prostredia), ale čelí množstvu **navzájom prepojených kríz**: finančnej kríze, energetickej kríze, potravinovej kríze. Okrem všetkých týchto kríz globálna spoločnosť je konfrontovaná so stupňujúcou sa infláciou a radom lokálnych vojnových konfliktov. Jednotlivci, rodiny, skupiny i celé spoločnosti sú tak vystavené nie jednému ataku, ale množstvu neprijemných tlakov z prostredia. Zistenia pritom opakovane potvrdzujú, že najviac sú krízami životného prostredia zasiahnuté najzraniteľnejšie skupiny (Bloom, 2020; Dominelli, 2014). Nerovnosti v prístupe k potravinám, k vode, k vzdelaniu atď. narúšajú globálnu solidaritu. Ako uviedol vo svojej správe generálny tajomník OSN António Guterres (2021), klimatické zmeny pôsobia ako **multiplikátory krízy**, keďže je v nich potenciál vyvolania konfliktu, prípadne zhoršenia už existujúceho konfliktu, pretože ovplyvňujú potravinovú bezpečnosť, ohrozujú prírodné zdroje potrebné pre život a menia migračné vzorce.

Brundtlandova komisia založená OSN v roku 1983, ktorá je vo svojej podstate formálne usporiadanou svetovou komisiou pre životné prostredie a rozvoj, opakovane upozorňuje, že **mier, bezpečnosť, rozvoj a životné prostredie sú vzájomne prepojené**. Práve životné prostredie často býva spúšťačom menších i väčších vojnových konfliktov. Vojnové konflikty prehlbujú chudobu, štrukturálne násilie, útlak a degradáciu ľudskej komunity (Schmitz et al., 2012, In: Levická, 2023).

Panuje všeobecná zhoda, že hlavným dôvodom ekologickej krízy je ľudská činnosť spojená s priemyselnou a poľnohospodárskou činnosťou. V tejto súvislosti je potrebné venovať mimoriadnu pozornosť nielen súčasným a budúcim ekonomicko-sociálnym aktivitám globálnej spoločnosti, ale aj neželaným ekonomickým stopám, ktoré táto činnosť za sebou zanechala. Slovensko je doslova

zamorené dôkazmi o necitlivosti priemyselných aktivít, ktoré na našom území vznikali postupne, ale vygradovali v rokoch 1950-1990 (Levická, 2023).

Ak sú prejavy a následky krízy životného prostredia známe, potom sme oprávnení sa pýtať, prečo je medzi slovenskými sociálnymi pracovníčkami a pracovníkmi taký malý záujem o túto problematiku? Odpovede na túto, ale aj ďalšie otázky sme hľadali v rámci projektu APVV-20-0094 Environmentálna spravodlivosť v kontexte sociálnej práce, ktorý sme realizovali na Ústave sociálnej práce a sociálnej politiky FSV UCM v Trnave a jej Centre sociálnej izolácie a sociálneho rozvoja. Pri príprave projektu sme reflektovali skutočnosť, že problematika environmentálnej sociálnej práce, či ekologických prístupov v sociálnej práci stojí na okraji záujmu slovenskej sociálnej práce, a preto sme medzi plánované výstupy zaradili aj prípravu vysokoškolskej učebnice. Počas trvania projektu (2021-2025) sme si uvedomili, že ak chceme, aby sa učebnica využívala aj mimo domáceho pracoviska, bolo by dobré zaangažovať do jej prípravy aj kolegov z iných pracovísk. Voľba autorov z iných katedrií bola až príliš jednoduchá, keďže okrem členov nášho riešiteľského kolektívu sa tejto problematike na Slovensku venujú prof. PhDr. Peter Jusko, PhD. a prof. PhDr. Beáta Balogová, PhD., MBA. Zvyšné kapitoly spracovali členovia nášho riešiteľského kolektívu PhDr. Michal Imrovič, PhD., PhDr. Martin Daško, PhD.

Skutočnosť, že predkladaná vysokoškolská učebnica je spoločným dielom troch univerzitných pracovísk, na ktorých sa dlhodobo realizuje pregraduálna príprava v odbore sociálna práca, nás oprávňuje veriť, že sa záujem o túto problematiku bude postupne v slovenskom prostredí rozširovať.

Všetkým spoluautorom ďakujem za ich prácu na tejto vysokoškolskej učebnici.

Prof. PhDr. Mgr. Jana Levická, PhD.

1 KRÍZA ŽIVOTNÉHO PROSTREDIA A JEJ DOPADY

Beáta Balogová

Cieľom kapitoly je priblížiť aktuálny stav poznania krízy životného prostredia a jej dopadov na spoločnosť v kontexte sociálnej práce. Autorka si ako východiskový teoretický rámec zvolila chápanie profesie ako aplikovanej sociológie. Aplikovaná sociológia prezentuje jeden z viacerých akceptovaných základov pre budovanie teórie sociálnej práce. Kapitola ponúka základné informácie o vedeckom chápaní životného prostredia, vybraných environmentálnych problémoch, reakcii spoločnosti na globálne otepľovanie. Približuje tiež informácie o živote v globálnej rizikovej spoločnosti, načrtáva problematiku environmentálnej spravodlivosti a ekologického občianstva.

Úvodom

Sociálna práca ako veda (nemôže vo vedeckom skúmaní stáť na mieste) sa snaží pochopiť zmysel spoločnosti a spoločenského života. Ak má relevantne odpovedať na súčasné otázky a problémy, mala by sa pohybovať spolu so spoločnosťou. Ak by stagnovala, potom by to viedlo k prezentovaniu zastaralých a neadekvátnych opisov sociálneho sveta. Jednou z jej bazálnych úloh je poskytovať vysvetlenia a rámce, ktoré odborníko aj laikom pomôžu pochopiť svet, ktorý veda pomáha formovať. Sociálna práca potom v praxi testuje svoje teórie a perspektívy a na základe dôkazov získaných vo výskumných štúdiách poukazuje na zákonitosti spoločenských procesov. V prípade, že zistí nedostatočnosť týchto teórií je pripravená upraviť ich, či dokonca ich aj meniť. To vysvetľuje mnohé teoretické zmeny v prípade životného prostredia a sociálnej nerovnosti.

Ak sociálnu prácu vnímame ako aplikovanú sociológiu (tak, ako je to zvyčajne v anglosaskom svete), potom nás sociológovia vyzývajú, aby sme odložili svoje osobné presvedčenia a názory. Aby sme naše

učenie smerovali k „sociologickému kritickému mysleniu“, ktoré je intelektuálnou a emocionálnou výzvou, ktorá má študentov, sociológov a sociálnych pracovníkov zmeniť k lepšiemu (Giddens, Sutton, 2021). Táto úvaha nás núti pozeráť sa ďalej cez prizmu našich individuálnych životov, ktorých sa kríza životného prostredia bezprostredne dotýka s cieľom vidieť našu spoločnosť v novom svetle. Potom dokážeme lepšie pochopiť príčiny a dôsledky nášho vlastného konania a konania iných ľudí. Taktiež dokážeme porozumieť spôsobu života v odlišných spoločnostiach a na iných kontinentoch, čím zabezpečíme pochopenie ľudských skúseností v globálnom rozmere.

Slovo kríza v sebe obsahuje negatívnu konotáciu, ktorá poukazuje na určité negatívum, ktoré je spojené s podstatou vyjadreného kontextu. V tomto vzťahovom rámci ide o **krízu životného prostredia**. Životné prostredie vstupuje do centra vedeckého záujmu ostatné polstoročie. Súvislosť medzi životným prostredím a **sociálnou spravodlivosťou** je v súčasnosti nepopierateľná. Zvlášť s dôrazom na prepojenie **sociálnej spravodlivosti** a **environmentálnej spravodlivosti** či **environmentálnej záťaže**.

Úvahy nad krízou životného prostredia je nevyhnutné nadviazať na **globálnu krízu** spojenú s prepojenosťou ľudského sveta, ktorý je každodenne ohrozovaný **digitálnym prostredím** (či revolúciou). Vedecké poznanie prináša dôkazy, že globalizácia spôsobuje čoraz viac **sociálnu nerovnosť**, aj keď sa očakávalo, že nové tisícročie sociálnu nerovnosť nebude poznať. Avšak opak sa stáva pravdou.

1.1 Od prírody k životnému prostrediu

Klimatické zmeny či globálne otepľovanie sú vnímané ako závažný problém súčasnej doby, pričom mladí ľudia (aj študenti sociálnej práce) sú čoraz aktívnejší v kampaniach zameraných na riešenie tohto problému. Napriek významným výnimkám možno povedať, že sociológia a sociálna práca zatiaľ iba sporadicky vniká do tejto problematiky, pretože obe disciplíny nedokázali v plnej miere

integrovať environmentálne otázky, ako je táto, do hlavného prúdu disciplín. Pravdepodobne hlavným dôvodom je to, že „životné prostredie“ sa javí ako niečo, čo skôr patrí do oblasti záujmu prírodovedcov, už menej sociálnych vedcov.

Hoci sa tento bod zdá byť irelevantný, chvílkové zamyslenie sa nám potvrdzuje, že ak je zmena klímy do značnej miery antropogénna, teda „spôsobená človekom“, potom disciplína(y), ktorá sa zameriava na ľudské spoločnosti a ekonomické režimy, ktoré ju spôsobujú, je práve sociológia a sociálna práca (rieši dopady týchto zmien). Podobne znečistenie svetových riek a oceánov a ničenie biotopov, ktoré vedie k rozsiahlemu vymieraniu živočíšnych druhov sú dôsledkom materiálneho spôsobu života, ktorý si jednotlivé spoločnosti vytvorili. A ako akcentujú Giddens, Sutton (2021) bez sociologických vedomostí kapitalistických ekonomík, spotrebiteľa, konzumnej kultúry, kolektívnej činnosti a zmene správania je nepravdepodobné, že by sme mohli dospieť k reálnemu posúdeniu toho, ktoré stratégie a vládne iniciatívy na zmiernenie budú pravdepodobne úspešné pri riešení environmentálnych problémov.

Toto spracovanie je sprevádzané posunom myšlienok o **prírode a životnom prostredí** a o tom, čo charakterizuje **environmentálny problém**. Následne uvažujeme o niektorých dôležitých environmentálnych problémoch a sociologických teóriách konzumizmu a rizikovej spoločnosti spolu s návrhmi zameranými na **riešenie environmentálnych dilem**, akými sú **trvalo udržateľný rozvoj** a **ekologická modernizácia**. Úvahy zavšíme skúmaním toho, ako možno spravodlivosť a občianstvo rozšíriť o prírodné prostredie s **víziou budúcnosti vzťahov medzi spoločnosťou a životným prostredím**.

Giddens, Sutton (2021) túto problematiku pomenúvajú **ood prírody k životnému prostrediu**. Autori zdôrazňujú, že otázky životného prostredia sa vždy nejakým spôsobom týkajú prírody, ale príroda nie je jednoduché slovo s jedným významom. Svetové slovníkové definície v skutočnosti opisujú niekoľko rôznych významov tohto slova. Raymond Williams (1987, In: Giddens, Sutton, 2021) to

argumentuje azda najadresnejšie vyjadrením, že príroda je jedným z najzložitejších a najťažších slov v anglickom jazyku (rovnaká je situácia v iných jazykoch), pretože jej **dominantný význam sa často menil spolu s rozvojom spoločnosti**.

Menovaní autori v svojich úvahách pokračujú nasledovne. Príroda môže znamenať niečo, čo je pre človeka, zviera alebo vec nevyhnutné. Historický exkurz poukazuje na to, že sa v Európe v štrnástom storočí začal objavovať nový dominantný význam prírody. Začala sa vnímať ako séria síl, ktoré riadia svet a v konečnom dôsledku vysvetľujú, prečo sa veci dejú¹. V devätnástom storočí sa dominantný význam slova príroda opäť zmenil. Tentoraz bola príroda vnímaná skôr ako materiálny svet, než ako séria síl. Prírodný svet bol svetom plným prírodných vecí: zvierat, polí, hôr a pod. Bol tu napríklad trend pozeráť sa na scenériu, ako na krajinu cez obrázky, pričom príroda bola doslova zameraná na ľudské uznanie a pre potešenie. Podobne prírodovedci z osemnásteho a devätnásteho storočia zbierali a klasifikovali prírodné veci a vytvorili tak rastlinné a živočíšne taxonómie, ktoré sa používajú dodnes.

K významným zmenám pohľadu na prírodu prispela industrializácia, ktorá odsunula ľudí od obrábania pôdy, a urbanizácia, ktorej dôsledkom bola tvorba väčších ľudských sídiel a novým životným prostrediam, ktoré sa do značnej miery oddelili od obrábania pôdy (Thomas 1984, In: Giddens, Sutton, 2021). Príroda bola vnímaná ako prekážka, ktorú musí spoločnosť skrotiť a zvládnuť, aby mohla napredovať. Ľudia teraz môžu lietať (v lietadlách), prekonávať oceány (na lodiach) a dokonca obiehať okolo planéty (vo vesmírnych lodiach), hoci nemajú vrodenuú schopnosť robiť tieto veci. Catton a Dunlap (1978, In: Giddens, Sutton, 2021) tvrdili, že technologický pokrok v priemyselnom veku vytvoril ideológiu **ľudského exkluzivismu** - všeobecne uznávanú myšlienku,

¹ Napríklad aj dnes sa mnohí ľudia riadia astrologickými mapami, hľadajúc svoje hviezdne znamenie založené na dátume narodenia. Tým implicitne čerpajú z rovnakej myšlienky „prírodných síl“, v tomto prípade pohybu hviezd a planét, ktoré riadia ľudské záležitosti.

že na rozdiel od všetkých ostatných živočíchov bol ľudský druh prakticky vyňatý a mohol prekonať prírodné zákony.

Pre inú skupinu ľudí však prírodu vôbec nebolo potrebné krotiť. Namiesto toho bola problémom priemyselná spoločnosť, ktorá znečisťovala a plytvala prírodou, aby nakrmila nový mestský životný štýl. Divoká príroda potrebovala ochranu, nie domestikáciu. Pre krotiteľov aj ochrancov sa spoločnosť a príroda považovali za oddelené veci. Príroda bola tým, čím spoločnosť nebola, a naopak. Tento význam je dominantný aj dnes, aj keď s ochrancami prírody by zrejme súhlasilo viac ľudí, ako v predchádzajúcich obdobiach.

Od 50. rokov 20. storočia začalo používanie slova príroda ustupovať inému pojmu - **životnému prostrediu**. Slovníkové definície životného prostredia naznačujú, že ide o vonkajšie podmienky alebo okolie ľudí, najmä tých, v ktorých žijú alebo pracujú. David Harvey (1993, In: Giddens, Sutton, 2021) poznamenáva, že táto definícia sa môže vzťahovať na množstvo situácií. Ide napríklad o pracovné prostredie, podnikateľské prostredie či mestské prostredie.

Tu je možné vytvoriť **pracovnú definíciu**, ktorá vymedzuje, že životné prostredie nadobudlo široký a špeciálny význam. Možno predpokladať, že životné prostredie znamená všetko to prirodzené prostredie, v ktorom existujú ľudské bytosti, niekedy ho nazývame aj prírodné prostredie a v najširšom zmysle je to planéta Zem, ako celok.

1.2 Životné prostredie očami vedy

Každodenne sa presvedčame, že prírodné živly (zemetrasenia a cunami) nie sú len inertným, pasívnym pozadím drám, ktoré sa odohrávajú v spoločenskom a politickom živote. Je to aktívna sila, ktorá zohráva významnú úlohu pri formovaní spoločnosti a mnohých ľudských životov².

² 11. marca 2011 sa pri východnom pobreží vyskytlo najsilnejšie zemetrasenie, aké kedy postihlo Japonsko, s magnitúdou 9,0, ktoré vyvolalo vlny cunami vysoké až 40 metrov, ktoré sa valili do oblasti

Môžeme si položiť otázku, akú úlohu zohrávajú vedci pri chápaní a vysvetľovaní environmentálnej problematiky?

V prvom rade nám môže veda pomôcť pochopiť, ako sa rozdeľujú environmentálne problémy. Napríklad globálne otepľovanie, zvýšenie globálnej priemernej povrchovej teploty, ovplyvňuje každého na planéte, ale rozličným spôsobom. Zápľavy postihujú ľudí v bohatých aj chudobných krajinách, no zabíjajú oveľa viac ľudí v nízko položených, chudobných krajinách, kde bývanie a núdzová infraštruktúra horšie zvláda nepriaznivé počasie ako napr. v Európe, kde sú drahé projekty protipovodňovej ochrany. V bohatých krajinách (napr. ako je USA), sa problémy vyvolané globálnym otepľovaním budú pravdepodobne týkať nepriamych účinkov, ako je rastúca miera prisťahovalectva, keď sa ľudia pokúšajú dostať do krajiny z oblastí, ktoré sú priamo zasiahnuté, napríklad nedostatočnou potravinovou bezpečnosťou.

Vedci môžu zároveň poskytnúť informácie o tom, ktoré vzorce ľudského správania vytvárajú tlak na prírodné prostredie. Mnohé z environmentálnych výziev, ako napríklad znečistenie z dieselových vozidiel, sú príkladmi týchto tlakov. Úrovnne znečistenia, ktoré už produkujú priemyselné krajiny, by sa značne zintenzívnili, ak by sa opakovali v rozvojových krajinách. Ak majú chudobné regióny sveta dobehnúť tie bohatšie, potom možno budú musieť občania bohatého sveta prehodnotiť svoje očakávania o nepretržitom hospodárskom raste. Sociologické teórie kapitalistickej expanzie, globalizácie alebo racionalizácie nám môžu pomôcť pochopiť, ako ľudské spoločnosti menia svoje prostredie.

Tóhoku. Vlna cunami, ktorá prekonala vzdialenosť až 10 kilometrov, zmietla všetko pred sebou, katastrofa postihla budovy, vozidlá, elektrické vedenia a ľudí. O život prišlo najmenej 15 000 ľudí, viac ako 9 000 sa stratilo a ďalších 5 000 bolo zranených. V pobrežnom areáli jadrového reaktora vo Fukušime zlyhali chladiace systémy a bol vyhlásený stav núdze, pretože potraviny, voda z vodovodu a vzorky pôdy boli kontaminované rádioaktívnou látkou. Japonská vláda oznámila, že prehodnotí svoju energetickú politiku, najmä spoliehanie sa Japonska na jadrovú energiu, aby zabezpečila budúcu energetickú bezpečnosť krajiny.

Po tretie, veda nám môže pomôcť hodnotiť politiky a návrhy zamerané na poskytovanie riešení environmentálnych problémov³. Súčasná neistota v súvislosti s dodávkami ropy a plynu, energetickou bezpečnosťou a potrebou znižovania emisie uhlíka na riešenie globálneho otepľovania však priviedla možnosť využívania jadrovej energie opäť do sporu. Vzhľadom na zanedbateľné emisie uhlíka produkované jadrovými reaktormi je teraz potrebné porovnať obavy o bezpečnosť s prínosmi pre životné prostredie. Analýza vymedzila dôležité otázky problémov životného prostredia, a preto je nevyhnutné viesť celú úvahu k **informovanej verejnej diskusii**.

Podobne niektorí ekologickí aktivisti (či zelení) tvrdia, že ľudia v bohatých krajinách sa musia odvrátiť od kapitalistického konzumu a vrátiť sa k jednoduchšiemu spôsobu života spojeného so zemou, aby sa vyhli ekologickej katastrofe (Devall 1990; Cowie, Heathcott, 2003; Elgin 2010, In: Giddens, Sutton, 2021). Aktivisti tvrdia, že záchrana globálneho životného prostredia bude znamenať radikálne sociálne a technologické zmeny.

Na druhej strane v dôsledku rozsiahlych globálnych nerovností, ktoré v súčasnosti existujú, je malá šanca, že chudobnejšie krajiny obetujú svoj hospodársky rast kvôli environmentálnym problémom spôsobenými bohatými krajinami. Niektoré vlády v rozvojových krajinách skutočne tvrdili, že medzi „luxusnými emisiami“ rozvinutého sveta a ich vlastnými „emisiami na prežitie“ neexistuje žiadna paralela. Sociologické účty medzinárodných vzťahov a globálnej nerovnosti môžu objasniť niektoré základné príčiny environmentálnych problémov, ktorým dnes čelíme.

Zakladatelia sociológie Marx, Durkheim a Weber venovali len malú pozornosť tomu, čo dnes nazývame „environmentálne otázky“. Vzťah medzi ľudskými spoločnosťami a prírodným prostredím nebol

³ Pred zemetrasením v Tohoku a cunami v Japonsku mnohé vlády začali prehodnocovať možnosť jadrovej energie. Protijadrové kampane v 80. rokoch 20. storočia boli úspešné pri vzbudzovaní obáv o bezpečnosť podzemného ukladania rádioaktívneho jadrového odpadu a vlády sa nakoniec odklonili od jadrového priemyslu.

ich ústredným záujmom. Namiesto toho sa zamerali na sociálnu nerovnosť, chudobu a jej zmiernovanie a hodnotenie smerovania priemyselného rozvoja. Táto situácia sa stala problematickou, až keď vedy začali skúmať problémy identifikované ekologickými aktivistami v 70. rokoch.

1.3 Vybrané environmentálne problémy

Súčasný svet čelí mnohým environmentálnym problémom. Niektoré majú miestny či regionálny charakter, zatiaľ čo iné sú vo svojom rozsahu a dosahu medzinárodné alebo skutočne globálne. To, čo ich robí špecificky environmentálnymi problémami je, že zahŕňajú sociálne vzťahy a prírodné javy. V tomto zmysle sú hybridmi spoločnosti a prostredia (Irwin, 2001). Medzi najvýznamnejší problém možno zaradiť **globálne otepľovanie**⁴.

Environmentálny problém globálneho otepľovania, teda forma zmeny klímy, je najjasnejším príkladom globálneho environmentálneho problému. Jeho účinky budú mať dosah na každú spoločnosť na planéte, aj keď v rôznej miere. Pre pochopenie je potrebné vidieť „životné prostredie“ v jeho najširšom zmysle – Zem ako celok – keďže atmosféra zahaľuje celú planétu a nielen jednu oblasť. Problém globálneho otepľovania nemožno pochopiť bez modernej vedy a vedci sa musia zapojiť do vedeckej diskusie o zmene klímy.

Globálne otepľovanie je mnohými ľuďmi považované za najväznejšiu environmentálnu výzvu. Ak sú vedecké predpovede správne, potom má potenciál nezvratne zmeniť fungovanie zemskej klímy a zabrániť sérii ničivých environmentálnych dôsledkov. Globálne otepľovanie označuje postupné zvyšovanie priemernej povrchovej teploty Zeme

⁴ Na základe globálnej priemernej povrchovej teploty bol rok 2016 najteplejším zaznamenaným rokom, po ktorom v poradí nasledovali roky 2019, 2015 a 2017. Deväť z desiatich najteplejších rokov zaznamenaných od začiatku spoľahlivých záznamov na konci devätnásteho storočia nastalo od roku 2005 (NOAA, 2019). Hoci sa planéta v priemere oteplila približne o 1 °C od roku 1880 predpokladá sa, že trend otepľovania bude pokračovať a aj malé nárasty, ako je tento, môžu mať veľký vplyv (IPCC, 2015, s. 2, In: Giddens, Sutton 2021).

v dôsledku zmien chemického zloženia atmosféry. Súčasný vedecký konsenzus ukazuje, že je to spôsobené vo veľkej miere priemyselnými procesmi, ktoré produkujú plyny, najmä CO₂, ktoré sa nahromadili v atmosfére (Giddens, Sutton, 2021).

Globálne otepľovanie úzko súvisí s pojmom **skleníkový efekt**, teda hromadenie plynov zachytávajúcich teplo v zemskej atmosfére. Princíp je jednoduchý. Energia zo slnka prechádza atmosférou a ohrieva povrch Zeme. Hoci väčšina slnečného žiarenia je absorbovaná priamo, časť z neho sa odráža späť. Skleníkové plyny pôsobia ako bariéra pre túto odchádzajúcu energiu a zachytávajú teplo v atmosfére podobne ako sklenené panely skleníka⁵. Keď koncentrácie atmosférických skleníkových plynov stúpajú, skleníkový efekt sa zosilňuje a teploty sú oveľa vyššie. Od začiatku industrializácie sa koncentrácia skleníkových plynov výrazne zvýšila.

Giddens, Sutton (2021) zdôrazňujú, že väčšina klimatológov sa zhoduje v názore, že nárast oxidu uhličitého v atmosfére možno pripísať spaľovaniu fosílnych palív a iným ľudským aktivitám, ako je priemyselná výroba, rozsiahle poľnohospodárstvo, odlesňovanie, ťažba, skládkovanie a emisie z vozidiel. Celkový vplyv týchto priemyselných procesov sa označuje ako antropogénna (človekom vytvorená) zmena klímy. Priemyselná revolúcia osemnásteho a devätnásteho storočia a šírenie industrializácie po celom svete priniesli veľké svetovo-historické zmeny.

1.4 Dopady krízy životného prostredia

Sem primárne zaradujeme globálnu nerovnosť v celosvetovom meradle, cez diskurzy a modely globálnej nerovnosti, globálne

⁵ Prírodný skleníkový efekt udržiava Zem na primerane príjemnej povrchovej teplote asi 15,5 °C. Nebyť úlohy skleníkových plynov pri zadržiavaní tepla, Zem by bola úplne iným miestom s priemernou teplotou 17°C [cit. 202-12-27].

rozdelenie bohatstva, nerovnosť životných šancí globálneho sveta (juhu a severu) a globálne demografické trendy.

Dôsledky globálneho otepľovania sa prejavia nerovnomerne, pričom pre niektoré regióny a krajiny budú mať katastrofálne dôsledky. Štvrtá hodnotiacia správa IPCC (2007, In: Giddens, Sutton, 2021) naznačila celý rad sociálnych dôsledkov:

1. približne 75 až 250 miliónov ľudí v Afrike bude vystavených väčšiemu tlaku na zásoby vody a poľnohospodárske výnosy môžu klesnúť až o 50 %, čo vážne ohrozí prístup k základnej úrovni potravín a zvýši úroveň podvýživy. IPCC tiež predpovedá, že do roku 2080 sa v Afrike zvýši počet vyprahnutých plôch o 5 až 8 percent a že stúpajúca hladina mora môže ovplyvniť nízko položené pobrežné oblasti s veľkým počtom obyvateľov,
2. v strednej, východnej, južnej a juhovýchodnej Ázii sa predpokladá, že dostupnosť sladkej vody (freshwater) sa bude znižovať do roku 2050, čo povedie k narastajúcim problémom s bezpečnosťou vody. Pobrežné oblasti budú pravdepodobne vystavené záplavám z mora. Keďže globálne otepľovanie mení hydrologický cyklus, záplavy a sucho budú častejšie,
3. v latinskej Amerike, vo východnej Amazónii sa tropické lesy pravdepodobne zmenia na savany, pretože pôda vyschne a polosuchá vegetácia sa stratí. Potravinová bezpečnosť sa zníži, pretože klesne produktivita plodín a hospodárskych zvierat a viac ľudí bude ohrozených podvýživou a chronickým hladom. Zmena režimu zrážok povedie k neistým zásobám vody pre pitnú vodu a poľnohospodárstvo,
4. v Austrálii a na Novom Zélande sa predpokladá strata biodiverzity v dôležitých lokalitách vrátane Veľkého bariérového útesu. V južnej a východnej Austrálii a v niektorých častiach Nového Zélandu sa zvýši nedostatok vody. Poľnohospodárska produkcia sa zníži vo veľkej časti

- južnej a východnej Austrálie a východného Nového Zélandu z dôvodu rastúceho sucha a požiarov,
5. v Európe sa v dôsledku zvyšovania hladiny morí a silnejších búrok očakávajú častejšie záplavy a erózia pobrežia. V južnej Európe bude viac sucha a vyššie teploty, ktoré znížia dostupnosť vody a produktivitu plodín. Vyššie teploty zhoršia zdravotné problémy vyplývajúce z častejších horúčav,
 6. Severná Amerika zažije intenzívnejšie a častejšie vlny horúčav v mestách, ktoré už majú problémy, čo prinesie zvýšenie zdravotných problémov. Otepľovanie v západných horách pravdepodobne spôsobí viac povodní v zime a zníženie prietokov v letných mesiacoch;
 7. stúpajúca hladina morí bude pravdepodobne predstavovať veľký problém pre mnohé malé ostrovné obce v Tichomorí a Karibiku. Prívaly búrok budú vyššie a erózia sa zhorší, čo ohrozí komunity a infraštruktúru. Do polovice dvadsiateho prvého storočia sa vodné zdroje pravdepodobne znížia do takej miery, že nebudú stačiť na uspokojenie dopytu v čase nedostatku zrážok.

Rovnako ako v piatom hodnotení IPCC (2015) sa uvádza, že najškodlivejším účinkom globálneho otepľovania možno zabrániť, ak sa podarí udržať nárast teploty čo najbližšie k 1,5 °C. Všetky uvedené potenciálne škodlivé účinky zvyšovania teploty by boli horšie a ťažšie zvrátiteľné, ak by sa dosiahla teplota 2 °C. Na to, aby sa tomu zabránilo, by bol potrebný oveľa systematickejší a rozsiahlejší globálny program znižovania emisií spolu s adaptačnými opatreniami. Najmä celosvetové čisté emisie CO₂ by sa museli do roku 2050 znížiť na takmer **nulovú úroveň**. V správe sa uznáva, že dosiahnutie tohto cieľa si bude vyžadovať rýchle a ďalekosiahle zmeny v energetike, pozemkoch, mestách a infraštruktúre (vrátane dopravy a budov) a priemyselných systémoch, ktoré sú bezprecedentné z hľadiska rozsahu, ale nie nevyhnutne z hľadiska rýchlosti (IPCC, 2019 In: Giddens, Sutton, 2021).

Čistá nula (Net zero) sa stala sloganom XR a ďalších environmentálnych skupín, ktoré sa snažia prinútiť vlády, aby rýchlejšie znižovali emisie uhlíka. V mnohých krajinách sa dosiahol veľký pokrok v prechode na obnoviteľné formy energie a v odklone od fosílnych dopravných systémov. Negatívny vplyv globálneho otepľovania bude rozdelený nerovnomerne, pričom už teraz znevýhodnení ľudia a komunity na celom svete znášajú najväčšiu **ťarchu environmentálnych zmien.**

1.5 Reakcia na globálne otepľovanie

Priemyselné krajiny v súčasnosti produkujú oveľa viac skleníkových plynov ako rozvojový svet. Čína predbehla USA a vypúšťa viac oxidu uhličitého ako ktorákoľvek iná krajina. Emisie z rozvojového sveta sa však zvyšujú, najmä z krajín, ktoré prechádzajú rýchlou industrializáciou a očakáva sa, že budú približne rovnaké, ako v priemyselných krajinách niekedy okolo roku 2035. Ak vezmeme do úvahy veľkosť populácie a pozrieme sa na emisie na obyvateľa, Čína a India v súčasnosti produkujú nižšie úrovne ako USA, Európa, Ruská federácia a Japonsko, čo ukazuje, prečo niektoré rozvojové krajiny považujú svoje vlastné emisie „prežitia“ za oveľa menej škodlivé ako „luxusné“ emisie, už aj tak bohatých krajín.

Existuje tiež nesúlad medzi rozšíreným akceptovaním globálneho otepľovania a ľuďmi, ktorí sú pripravení zmeniť svoje rutiny, aby ho pomohli vyriešiť. Giddens (2011; 2021) to nazýva **Giddensov paradox**. Ten hovorí, že „keďže ľudia v každodennom živote nepocitujú žiadne jasne hmatateľné účinky nebezpečenstva nekontrolovaného globálneho otepľovania, nezmenia svoje environmentálne škodlivé správanie. Závislosť od auta je toho jasným príkladom. Ak však budú čakať, kým globálne otepľovanie neovplyvní ich životy, bude na to už neskoro. Než ako sa tak stane, treba nájsť spôsob, ako to „vložiť do našich inštitúcií a do každodenných starostí občanov“.

Bez pozitívneho zapojenia jednotlivých občanov nebude úspešnou ani vládna politika. Koordinovaný globálny prístup k znižovaniu

emisií skleníkových plynov sa však vzťahuje aj na nerovnomerný ekonomický vývoj na národnej úrovni, ktorý vyvoláva rovnaké nezhody ako dohody o tom, ako koordinovať aktivity zamerané na ich znižovanie.

Rovnako ako pri iných spoločenských rizikách, nikto si nemôže byť úplne istý, aké budú dôsledky globálneho otepľovania. Zdá sa, že medzinárodná vedecká spolupráca a politické procesy ponúkajú najschodnejšie spôsoby riešenia tohto problému, ktorý je vysoko globálny. Okrem toho, základných 5 antropogénnych príčin globálneho otepľovania si vyžaduje pochopenie nielen základných vied o životnom prostredí, ale aj sociálnych procesov. Medzi najvýznamnejšie ohrozenia veci zaraďujú:

1. znečistenie ovzdušia,
2. znečistenie vody,
3. pevný odpad a recyklácia,
4. nedostatok potravín a biotechnológie,
5. kontroverzia GM potravín⁶.

1.6 Život v globálnej rizikovej spoločnosti

Ľudia vždy museli čeliť viacerým rizikám, no dnešné riziká sú kvalitatívne odlišné od tých, ktoré prežívali ľudia v minulosti. Až donedávna boli ľudské spoločnosti ohrozované vonkajšími rizikami - nebezpečenstvami ako sucho, zemetrasenia, hladomory a búrky, ktoré pramenia z prírodného sveta a nesúvisia s konaním ľudí. Zemetrasenia a s nimi súvisiace cunami ukazujú, že vonkajšie riziká tohto druhu budú pokračovať, keďže planétu Zem charakterizujú mnohé aktívne prírodné procesy. Čoraz častejšie sa však stretávame aj s rôznymi druhmi vyrábaných rizík, ktoré vznikajú vplyvom našich vlastných vedomostí a technológií s dosahom na svet prírody.

⁶ GM plodiny sú v podstate nové, nikto si nemôže byť istý, aké budú ich účinky, keď sa dostanú do životného prostredia a mnohé skupiny spotrebiteľov sa začali obávať budúcich možných rizík.

Ulrich Beck (1999; 2009; 2002) písal o rozsiahlych rizikách globalizácie. Tým, že technologická zmena napreduje rýchlejšie a vytvára nové formy rizika, musíme neustále reagovať a prispôsobovať sa zmenám. Riziká dnes zahŕňajú sériu vzájomne súvisiacich zmien v súčasnom spoločenskom živote: meniace sa vzorce zamestnania, zvýšená neistota zamestnanosti, klesajúci vplyv tradícií a zvykov na vlastnú identitu, erózia tradičných rodinných vzorov či demokratizácia osobných vzťahov. Keďže osobná budúcnosť je oveľa menej istá ako v minulosti, rozhodnutia každého druhu predstavujú pre jednotlivcov riziko⁷.

Prezentovaná analýza skúmala niektoré environmentálne dôsledky industrializácie a čoraz globálnejšiu ľudskú stopu. Z dlhodobého hľadiska vidíme, že šírenie industrializácie má za následok rozsiahlejšie a potenciálne vážnejšie vedľajšie účinky v podobe environmentálnych rizík. Je však moderný život skutočne riskantnejší, alebo sme si len viac vedomí rizika. Zbytočne sa obávame environmentálnych problémov? Ulrich Beck na tieto riziká poukazoval dlhodobo ako jeden z prvých. V svojej argumentácii vysvetľuje, že priebehu devätnásteho a dvadsiateho storočia v politike moderných spoločností dominoval veľký konflikt záujmov medzi pracujúcimi a zamestnávateľmi. V Marxových podmienkach medzi robotníckou triedou, ktorá nevlasťní majetok a triedou kapitalistov vlasťniacich majetok. Konflikt sa sústreďoval na otázky distribúcie bohatstva, keďže odbory a labouristické strany sa snažili o rovnomernejšie rozdelenie spoločensky vyrobeného bohatstva. Takéto boje, samozrejme, stále pokračujú. Ulrich Beck (1992; 2002; 2009) však tvrdí, že tento distribučný konflikt stráca význam, keďže environmentálne riziká sa dostávajú do popredia. Hovorí, že čoraz viac ľudí si začína uvedomovať, že ich boj o podiel z „koláča bohatstva“ je márný, ak je samotný koláč otrávený v dôsledku

⁷ Napríklad oženit sa je dnes riskantnejším krokom, ako keď bolo manželstvo záväzkom na celý život. Rozhodnutia o vzdelaní a kariérom postupe môžu byť tiež riskantné. Je ťažké predpovedať, aké zručnosti budú cenené v ekonomike, ktorá sa mení tak rýchlo, ako tá naša.

znečistenia a poškodenia životného prostredia. Beck tvrdí, že sa šíria poznatky, že zdroje bohatstva sú „znečistené“ rastúcimi „nebezpečnými vedľajšími účinkami“. Nie je to vôbec nové, ale dlho to zostávalo nepovšimnuté v úsilí prekonať chudobu. Inak povedané, v rizikovej spoločnosti sa neznáme a nezamýšľané dôsledky stávajú dominantnou silou histórie a spoločnosti.

Priemyselné spoločnosti pomaly zanikajú, keďže narastajú environmentálne problémy. Je to neúmyselný dôsledok ekonomického zhonu za rastom a materiálным blahobytom. Beck (2009) ďalej ukazuje, že sa v skutočnosti presúvame do „svetovej rizikovej spoločnosti“ nového typu spoločnosti, v ktorej sa vedomie rizika a vyhýbanie sa riziku stávajú ústrednými prvkami, pretože znečistenie životného prostredia nerešpektuje národné hranice. Bez ohľadu na to, kde sa priemyselná výroba alebo spotreba odohráva, jej dôsledky je cítiť aj vo veľmi vzdialených lokalitách. Relatívne bohaté krajiny nie sú imúnne voči priemyselnému znečisteniu a globálnym škodám na životnom prostredí. Avšak zostaneme závislí na vede a špičkových technológiách, pretože len prostredníctvom nich možno bezpečne a efektívne riadiť priemyselné procesy. Giddens, Sutton (2021) ústami Becka nám ukazujú, že environmentálna téma sa presúva z okraja politického záujmu smerom do centra. Väčšina rizík, ktorým čelíme, je výsledkom ľudskej činnosti. Nie sú to čisto prírodné katastrofy z filmu a televízie. To znamená, že životné prostredie sa stáva témou politickej diskusie a rozhodovania a vytváranie environmentálnych organizácií a politických strán zelených v 70. rokoch môžeme považovať za prvý krok k začleneniu environmentálnych otázok do hlavného politického prúdu.

Pojem riziko má v súčasných sociologických debatách o environmentálnych otázkach a smerovaní spoločenských zmien osobitné miesto. Beckova téza o riziku je užitočná, pretože poskytuje časť vysvetlenia, prečo si záujmy ekologických hnutí našli také vnímavé publikum. Akonáhle sa ľudia stanú citlivými na riziká, argumenty environmentalistov začnú dávať väčší zmysel. Beckova

teória rizikovej spoločnosti upriamila sociologické myslenie vychádzajúce z modernity novým a veľmi originálnym smerom.

1.7 Environmentálna spravodlivosť a ekologické občianstvo

Environmentálna spravodlivosť je termín, ktorý vznikol v USA vytvorením základných sietí aktivistov v komunitách robotníckej triedy⁸ (Giddens, Sutton 2021). Mnohé z nich boli afroamerické štvrte a výber týchto oblastí na skládkovanie nebezpečného odpadu a umiestnenie spaľovní považovali aktivisti za druh environmentálneho rasizmu (Bullard, 1993). Kampane za environmentálnu spravodlivosť možno vnímať ako rozšírenie diskurzu o občianskych právach do arény environmentálnych otázok, pričom sa zameriavajú na spôsob, akým mnohé environmentálne problémy „neúmerne dopadajú na chudobných“ (Agyeman et al. 2003, s. 1).

Spojenie kvality životného prostredia s nerovnosťami sociálnych tried ukazuje, že environmentalizmus nie je len záujmom strednej triedy, ale môže súvisieť so záujmami robotníckej triedy a zohľadňuje sociálne nerovnosti a „rizikové pozície“ v reálnom svete.

Skupiny environmentálnej spravodlivosti môžu byť veľmi významné. Ich vznik má potenciál rozšíriť podpornú základňu environmentálnej politiky na v súčasnosti nedostatočne zastúpené skupiny širšieho environmentálneho hnutia. Snáď najvýznamnejším výsledkom skupín environmentálnej spravodlivosti je, že ponúkajú možnosť prepojenia environmentálnej politiky naprieč rozvinutými a rozvíjajúcimi sa spoločnosťami.

Početné environmentálne udalosti posilňujú argument, že bremeno znečistenia životného prostredia nesú tí, relatívne bezmocní. Kampane za environmentálnu spravodlivosť demonštrujú potenciál

⁸Dôležitou základnou kampaňou bola kampaň Lois Gibbsovej v Niagara Falls v New Yorku v roku 1978, ktorá sa snažila premiestniť komunitu Love Canal, o ktorej zistila, že bola postavená na 20 000-tonovej skládke toxických chemikálií. Komunitná kampaň bola nakoniec úspešná, keď bolo v roku 1980 presídlených 900 rodín robotníckej triedy preč z presakujúcej skládky (Gibbs 2002).

spájať sociálne nerovnosti a chudobu s environmentálnymi problémami a sľubujú, že environmentalistika bude viac než len hnutie na ochranu prírody. V súčasnosti sa na opis dynamických vzťahov medzi spoločnosťami a komunitami používa pojem **sociálna licencia** (Soyka, 2012, s. 4, In: Giddens, Sutton 2021). Napríklad komunity a občianske skupiny môžu neformálne udeliť trvalú sociálnu licenciu spoločnosti, ktorá sa snaží začať ťažbu, sľubujúc nové pracovné miesta a ekonomický rozvoj. Ale toto schválenie alebo licencia môže byť odobratá, ak dôjde k zbytočným škodám na životnom prostredí, k zmene vnímania či k nelegitímnym obchodným operáciám.

Ekologické občianstvo je štvrtá etapa občianstva nad rámec existujúcich občianskych, politických a sociálnych typov, ktorá zahŕňa nové záväzky: voči živočíchom, ktoré nie sú ľuďmi, voči budúcim generáciám ľudí s cieľom zachovávať integritu prírodného prostredia (Sandilands, 1999, In: Giddens, Sutton, 2021). Povinnosti voči živočíchom znamená prehodnotiť ľudské spôsoby využívania zvierat, ktoré porušujú ich právo žiť prirodzený život. Preto by bolo potrebné prehodnotiť vivisekciu⁹, lov, metódy hospodárenia, chov všetkých druhov zvierat. Záväzok ekologického občianstva voči budúcim generáciám ľudí znamená pracovať na udržateľnosti počas dlhého časového obdobia. Ak plány hospodárskeho rozvoja ohrozujú schopnosť budúcich generácií zabezpečiť si vlastné potreby, potom bude potrebné navrhnúť a naplánovať iné formy. Politické a ekonomické plánovanie sa musí orientovať na budúcnosť a musí mať dlhodobý pohľad, a nielen prijať krátkodobý, voľný trh alebo laissez-faire prístup. Napokon, všetku ľudskú činnosť treba posudzovať s ohľadom na jej účinky na prírodné prostredie a prijať zásadu predbežnej opatrnosti, ktorá kladie povinnosť zdôvodniť svoje konanie z ekologického hľadiska.

Ekologické občianstvo v podstate zavádza novú požiadavku, aby ľudia brali do úvahy **ekologickú stopu** vplyvu ľudskej činnosti na

⁹ Pokusná operácia na živom zvierati či človeku bez umŕtvenia z výskumného dôvodu.

prírodné prostredie. Je zrejmé, že ekologické občianstvo si vyžaduje určité zásadné zmeny v moderných spoločnostiach. Snáď najradikálnejšia zmena by sa týkala samotných ľudí, keďže ekologické občianstvo si vyžaduje transformovanú ľudskú skúsenosť s prírodou a so sebou samým. Tak, ako sa ľudia museli začať vnímať ako občania s právami, aby sa uchytilo politické občianstvo, je pravdepodobné, že by sa ekologické občianstvo plne rozvinulo, pokiaľ by identita ľudí zahŕňala aj skúsenosť „ekologického ja“.

Zhrnutie

Emil Vyšňovský (2024) sa pýta v akom svete žijeme? A pokračuje, že na túto veľkú otázku existuje veľa odpovedí. Od krajne skeptických, ktoré hovoria, že to „nevieme a ani nemôžeme vedieť“, až po krajne sebaisté, podľa ktorých je jasné, že „žijeme vo svete prírody, ovládanom jej zákonmi, ktoré poznáva veda, predovšetkým fyzika“. Druhou veľkou otázkou je, „ako máme žiť v tomto svete“? Čím sa máme riadiť? Tým, aký svet je, alebo tým, čo v ňom chceme dosiahnuť? Teda svojimi cieľmi, potrebami, túžbami, plánmi, ktoré poznáme oveľa dôvernejšie než stav sveta. Na svojej ceste ideme za týmito cieľmi a túžbami a väčšinou sa nám to aj darí. Nielen jednotlivcom, ale aj spoločnostiam či ľudstvu ako celku. Ako jednotlivci, spoločnosť či ľudstvo sme prekonalí (aj napriek rôznym apokalyptickým proroctvám) nespočetné kataklyzmy, katastrofy, kalamity, epidémie aj pandémie, nech už boli zavinené nami samými alebo silami toho sveta. Našou prvou potrebou je prežiť. Keď to dokážeme, začíname túžiť po dobrom a lepšom, ba najlepšom možnom živote. Celé dejiny ľudstva by mohli svedčiť o tom, že „žijeme v najlepšom z možných svetov“, ako tvrdil Leibniz, pretože naše potreby, túžby a ciele sa so svetom stretávajú tak, že to akosi obdivuhodne „funguje“. Podarilo sa nám vybudovať planetárnu civilizáciu, ktorej geológovia dali meno „vek človeka – antropocén“ (hoci jednotlivo mnohé civilizácie zanikli, ďalšie nastúpili po nich). Vytvorili sme si vlastný ľudský svet, spoločnosť, kultúru, ekonomické a politické systémy, morálne poriadky a ďalšie

artefakty, aké by vo svete bez nás neboli. Pretvorili sme prírodné materiály na umelé, biologické na technologické a začali sme manipulovať so samým jadrom hmoty, neživej (atómy) aj živej (bunky). Zobrali sme teda svet „do vlastných rúk“? Napriek tomu by sme si nemali mysliť, že tento svet máme úplne „vo svojej moci“, ani že bol, je a vždy bude ten istý, nemenný. Že sa v ňom bude dať žiť naveky už len tak, ako sme si práve navykli. Celý svet – ten, ktorý sme nevytvorili, aj ktorý sme vytvorili – nám odjakživa kládol a kladie prekážky, výzvy, stavia pred nás problémy, dokonca aj hrozby, jednoducho, „testuje“ naše sily a schopnosti prežiť a žiť. Taký je náš ľudský údel. Iný než takýto dynamický a pre nás riskantný, nepredvídateľný svet nemáme. Sme s ním zviazaní a v ňom odkázaní sami na seba. Nikto problémy nášho prežitia a kvality života za nás nevyrieši. Každý chce žiť, ale nikto neprežije sám. Ani v izolácii. Len ak dokážeme spolupracovať medzi sebou navzájom, dokážeme spolupracovať aj so svetom tak, aby nás nezničil. Len ak dokážeme mobilizovať svoje sily spoločne, dokážeme si adaptovať svet, ktorý tu nie je kvôli nám, ale ani my nie sme jeho centrom.

Tieto úvahy azda najkomplexnejšie vyjadrujú našu mieru zodpovednosti voči sebe, spoločstvu, v ktorom žijeme, ale hlavne voči životnému prostrediu, aby sme eliminovali krízy, ktorých sme mnohokrát spoluautormi. Aby sme vytvorili svet, ktorý nepoškodzuje životné prostredie a zabezpečuje sociálnu spravodlivosť pre všetkých.

Otázky a úlohy

1. Do akej miery si uvedomujete riziká vo svojom každodennom živote?
2. Je riziko vždy negatívnou súčasťou moderného života alebo má nejaké pozitívne aspekty?
3. Zdôvodnite, prečo technologický pokrok v priemyselnom veku vytvoril ideológiu ľudského exkluzivismu?
4. Majú spoločenské a prírodné vedy podobné alebo odlišné postavenie v spoločnosti ako celku? Napíšte krátku esej, v ktorej preskúmate tieto otázky, a na záver uveďte, či je

interdisciplinarita pravdepodobná v budúcich štúdiách environmentálnych problémov.

Zoznam použitej literatúry

AGYEMAN, J., et al. 2003. Just sustainabilities: Development in an Unequal World.

London: Earthscan.

BECK, U. 2009. World at Risk. Cambridge: Polity Press. ISBN 978-0-756-201-7.

BECK, U., BECK-GERNSHEIM, E. 2002. Individualization. Institutionalized Individualism and Its Social and Political Consequences. London: Sage.

BECK, U. 1999. Schöne neue Arbeitswelt. Frankfurt/M. New York: Campus.

BULLARD, R., D. (ed.) 1993. Confronting Environmental Racism. Voices from the Grassroots. Cambridge: South End Press.

GIBBS, L. 2002. Citizen activism for environmental health: The growth of a powerful new grassroots health movement. Annals of the American Academy of Political and Social Science. 584:97-109.

GIDDENS, A. 2011. The Politics of Climate Change. 2nd Edition. Cambridge: Polity, ISBN 13: 978-0745655154

GIDDENS, A., SUTTON, W. P. 2021. Sociology. 9th Edition. Cambridge: Polity Press.

ISBN 978-1-5095-3922-2.

IRWIN, A. 2001. Sociology and the Environment: A Critical Introduction to Society,

Nature and Knowledge. Cambridge: Polity Press. Jaká je průměrná teplota planety Země? In: Fakta o klimatu.

VYŠŇOVSKÝ, E. 2020. Spytovanie sa na človeka. Bratislava: Univerzita Komenského. ISBN 978-80-223-5006-8.

2 ENVIRONMENTÁLNE OTÁZKY V EURÓPSKEJ ÚNII

Michal Imrovič

Environmentálne otázky a s tým súvisiaca environmentálna politika predstavuje strategický rámec pre ochranu životného prostredia a udržateľný rozvoj, pričom spája legislatívne, ekonomické a dobrovoľné nástroje na riešenie ekologických výziev. V súčasnosti čelíme narastajúcim problémom, ako sú klimatická kríza, znečistenie ovzdušia, úbytok biodiverzity či nadmerné využívanie prírodných zdrojov. Preto je nevyhnutné, aby štáty, medzinárodné organizácie aj jednotlivci koordinovane pracovali na opatreniach, ktoré zmiernia negatívne dopady ľudskej činnosti na životné prostredie. Naším cieľom je poskytnúť prehľad o súčasnom smerovaní environmentálnej politiky a jej vplyve na formovanie udržateľnej budúcnosti.

2.1 Environmentálna politika a jej otázky

Environmentálnu politiku môžeme vnímať aj ako každé opatrenie vlády, korporácie, verejnej alebo súkromnej organizácie, ktorá sa týka účinkov ľudskej činnosti na životné prostredie, najmä tých opatrení, ktoré sa zameriavajú na prevenciu alebo zníženie škodlivých účinkov ľudských činností na ekosystémy (Kozáková, 2020) ako aj skutočnosť, že zdravé životné prostredie umocňuje a posilňuje zdravie obyvateľov (Fiľa, Víglaský, 2024). Environmentálna politika predstavuje súhrn stratégií, nástrojov a opatrení, ktorých cieľom je ochrana životného prostredia a udržateľný rozvoj (Karkalíková, 2013). Je to súbor opatrení, predpisov a stratégií, ktoré vlády, organizácie a jednotlivci prijímajú na ochranu prírodných zdrojov a na minimalizovanie negatívnych dopadov ľudskej činnosti na životné prostredie, ku ktorým prispieva aj istá miera globalizácie (Víglaský, Fiľa, 2023). S vyššie uvedeným súvisí aj environmentalizmus, ktorý možno chápať ako svetonázor k

porozumeniu potrieb rešpektovania životného prostredia a vedenie života nelikvidujúceho možnosti jeho následnej existencie, a tým aj ľudskej existencie na Zemi (Van Bueren, 2014).

Environmentálna politika je v súčasnosti kľúčovým aspektom mnohých národných a medzinárodných politík, pretože problémy ako zmena klímy, znečistenie a vyčerpávanie prírodných zdrojov ohrozujú dlhodobú stabilitu našich ekosystémov. Oblasť environmentálnej politiky môžeme zhrnúť do niekoľkých cieľov:

- ochrana biodiverzity: úlohou je chrániť rôznorodosť rastlinných a živočíšnych druhov a ich prirodzené prostredie,
- udržateľné využívanie prírodných zdrojov: úlohou je zabezpečiť, aby sa prírodné zdroje využívali efektívne a v súlade s princípmi udržateľnosti,
- prevencia a minimalizácia znečistenia: úlohou je znižovať emisie skleníkových plynov, znečistenie vody, vzduchu a pôdy, a to prostredníctvom regulácií a technologických inovácií,
- podpora obnoviteľných zdrojov energie: úlohou je zabezpečiť prechod na alternatívne zdroje energie, ako je slnečná, veterná či geotermálna energia,
- prispievanie k zmierneniu klimatických zmien: úlohou je zníženie uhlíkových emisií
- vzdelávanie a osvetové aktivity: úlohou je zvýšiť povedomie o environmentálnych problémoch medzi verejnosťou.

Podľa definície Organizácie pre hospodársku spoluprácu a rozvoj (OECD, 2018) environmentálna politika zahŕňa opatrenia a mechanizmy na zabezpečenie efektívneho riadenia environmentálnych rizík, ochranu zdravia obyvateľstva a podporu ekologickej udržateľnosti. Tieto opatrenia sú implementované prostredníctvom legislatívnych a ekonomických nástrojov, ako aj dobrovoľných dohôd so súkromným sektorom (OECD, 2018).

Ciele environmentálnej politiky možno rozdeliť do troch hlavných oblastí: preventívne opatrenia, regulatívne mechanizmy a podpora ekologicky priaznivých technológií. Preventívne opatrenia zahŕňajú monitoring a hodnotenie vplyvov na životné prostredie, zatiaľ čo regulatívne mechanizmy zahŕňajú legislatívne normy a ekonomické stimuly (Národná banka Slovenska, 2021).

2.1.1 Nástroje environmentálnej politiky

Samotná environmentálna politika pracuje s niekoľkými nástrojmi, ktoré delíme do dvoch hlavných skupín, a to na nástroje priamej formy, medzi ktoré možno zaradiť edukačné nástroje, právne nástroje, ekonomické nástroje, informačné nástroje, nástroje strategického plánovania, nástroje využívajúce účasť verejnosti a inštitucionálne nástroje. Druhú skupinu tvoria nástroje s nepriamou formou, medzi ktoré prioritne radíme dobrovoľné nástroje (Spodniaková, 2016).

Edukačné nástroje environmentálnej politiky

Edukačné nástroje environmentálnej politiky majú svoju hlavnú agendu v edukačnej činnosti. Dostatočné environmentálne povedomie verejnosti je kľúčovým faktorom pre efektívnu realizáciu štátnej environmentálnej politiky. Zvyšovanie informovanosti o ochrane životného prostredia pomáha ľuďom lepšie chápať vzťahy medzi ekonomikou, spoločnosťou a prírodným prostredím. Tým sa zároveň podporuje kvalitnejšie rozhodovanie spotrebiteľov, zvyšuje právne vedomie občanov a posilňuje celková ochrana prírody aj kvalita života. K edukačným nástrojom v tejto oblasti patrí environmentálna výchova, vzdelávanie a osвета (Rusko, 2019).

Ministerstvo životného prostredia Slovenskej republiky ako hlavný orgán štátnej správy v oblasti environmentálnej politiky zohráva významnú úlohu pri podpore environmentálnej výchovy. V rámci svojej činnosti realizuje osvetové aktivity, vydáva informačné materiály a zabezpečuje odbornú prípravu pracovníkov v štátnej správe aj samospráve. Národný environmentálny akčný program II

a Národná stratégia trvalo udržateľného rozvoja Slovenskej republiky definujú potrebu rozvíjania environmentálneho povedomia prostredníctvom odborných organizácií podriadených ministerstvu. Medzi tieto organizácie patria Slovenská agentúra životného prostredia, Štátna ochrana prírody, Slovenské múzeum ochrany prírody a jaskyniarstva, ZOO Bojnice a Správa slovenských jaskýň. Do systému environmentálnej výchovy a vzdelávania sa zapájajú aj mimovládne organizácie (MŽP SR, 2025)¹.

Právne nástroje

Právne nástroje zohrávajú zásadnú úlohu pri ochrane životného prostredia a podpore trvalo udržateľného rozvoja. Právo ako súbor pravidiel určuje vzťahy medzi subjektmi v spoločnosti a často reaguje na vzniknuté environmentálne problémy. Zároveň však môže byť aj preventívnym a strategickým nástrojom, ktorý podporuje vznik inštitúcií a mechanizmov na ochranu prírody (Rusko, 2019).

Medzi hlavné právne nástroje environmentálnej politiky patria ústavnoprávne a zákonné regulácie v oblasti starostlivosti o životné prostredie, ako aj právne normy upravujúce ekonomické nástroje a finančné zdroje na ochranu prírody. Základný právny rámec poskytuje Ústava Slovenskej republiky (č. 460/1992 Zb.), ktorá prvýkrát venovala osobitnú pozornosť otázkam ochrany životného prostredia. Konkrétne sa im venuje v šiestej časti pod názvom Právo na ochranu životného prostredia a kultúrneho dedičstva (články 44 a 45) (Ústava SR, 1992).

Okrem ústavy túto oblasť upravuje široká škála právnych predpisov – zákony, vyhlášky, nariadenia a všeobecne záväzné nariadenia obcí. Mnohé z nich boli v priebehu rokov novelizované a doplnené s cieľom lepšie reagovať na aktuálne výzvy v oblasti životného prostredia. Významným právnym predpisom v tejto oblasti je zákon č. 17/1992 Zb. o životnom prostredí, ktorý tvorí základ legislatívneho rámca ochrany prírody na Slovensku.

Ekonomické nástroje

Ekonomické nástroje na ochranu a tvorbu životného prostredia sa považujú za súčasť širšieho systému hospodárskeho riadenia, pričom ich výber je závislý od konkrétnych cieľov a môže byť časovo obmedzený. Ich základom sú ciele Štátnej environmentálnej politiky SR. Z pohľadu ich uplatnenia možno ekonomické nástroje v environmentálnej politike rozdeliť na tie, ktoré sa využívajú v riadení prírodných zdrojov, a tie, ktoré sa sústreďujú na znižovanie znečistenia životného prostredia. Patria medzi najúčinnšie nástroje na dosiahnutie cieľov environmentálnej politiky. Okrem opatrení založených na negatívnej stimulácii (napr. dane, poplatky) zohráva významnú úlohu aj štátna podpora a rôzne formy finančnej pomoci, financované z domácich i zahraničných zdrojov (Zákon č. 17/1992 Z.z.).

V závislosti od trhových podmienok umožňujú ekonomické nástroje subjektom flexibilné rozhodovanie, čo pri jasne stanovených pravidlách vedie k efektívnejšiemu využívaniu zdrojov a k zlepšovaniu kvality životného prostredia. V oblasti odpadového hospodárstva zohráva významnú úlohu Recyklačný fond, ktorý vznikol na základe zákona č. 223/2001 Z. z. o odpadoch. Ekonomické stimuly sa využívajú nielen pri čerpaní prírodných zdrojov, ale aj pri ochrane biologickej rozmanitosti. Najvýraznejšie opatrenia sú obsiahnuté vo vládných programoch, ktoré prostredníctvom regulácií či finančných stimulov motivujú firmy k znižovaniu negatívnych dopadov na životné prostredie (Zákon č. 223/2001 Z.z.).

Informačné nástroje

Informačné nástroje zohrávajú kľúčovú úlohu pri poskytovaní spoľahlivých údajov pre rozvojové koncepcie, územné plánovanie a ďalšie strategické dokumenty. Po vstupe SR do EÚ sa zvýšil dopyt po garantovaných informáciách, najmä v súvislosti s reportingom a pridelením finančných prostriedkov z fondov EÚ. Dôležitým prvkom je aj dodržiavanie Aarhuského dohovoru o prístupe k

environmentálnym informáciám. Na Slovensku sa buduje jednotný informačný systém o životnom prostredí, pričom významnú úlohu v oblasti sprístupňovania environmentálnych informácií zohrávajú informačné platformy Ministerstva životného prostredia SR a Slovenskej agentúry životného prostredia (SAŽP), ako aj mapové a indikátorové servery, metainformačné databázy a knižničné a informačné služby (Rusko, 2019).

Plánovacie nástroje

Plánovanie ľudských aktivít s cieľom zabezpečenia trvalo udržateľného rozvoja (TUR) sa premieta do viacerých plánovacích mechanizmov, ktoré ovplyvňujú budúci vývoj s cieľom dosiahnuť stanovené environmentálne ciele. Je preto potrebné analyzovať ich vzájomné vzťahy a logickú nadväznosť v rámci hierarchie plánovacích procesov. V podmienkach SR je environmentálne plánovanie a manažment regulovaný viacerými legislatívnymi normami, medzi ktoré patrí územné plánovanie ako komplexný a integrovaný prístup k usporiadaniu krajiny, krajinnoeekologické plánovanie, územný systém ekologickej stability (ÚSES), hodnotenie vplyvov na životné prostredie (EIA) a strategické environmentálne hodnotenie (SEA) (Belčáková, 2003).

Územný rozvoj sa realizuje tak, aby dlhodobo a udržateľne zabezpečoval základné životné potreby obyvateľstva, pričom neohrozuje biodiverzitu. Dôraz sa kladie na optimálne priestorové usporiadanie, funkčné využitie územia, environmentálnu bezpečnosť a vhodnosť stavebných riešení. Dôležitým aspektom je aj ochrana prírodného a kultúrneho dedičstva a efektívne využívanie prírodných zdrojov, pričom územný systém ekologickej stability slúži ako nástroj na zachovanie rovnováhy v krajine (Spondiaková, 2016).

2.2 Environmentálna politika Európskej únie a Slovenskej republiky

Environmentálna politika je esenciálna oblasť moderne rozvíjajúcich sa spoločností. Úspešným aktérom v oblasti environmentálnej politiky je Európska únia. Európska únia pri svojom založení v roku 1957 Rímskymi zmluvami nedisponovala žiadnymi environmentálnymi zákonmi. Avšak postupne s prichádzajúcimi environmentálnymi problémami sa pozornosť Európskej únie upriamovala aj na túto oblasť. Prvé obdobie vývoja je rozdelené na tri fázy. Prvá fáza začína vznikom Európskeho hospodárskeho spoločenstva Rímskymi zmluvami v roku 1957 a končí Štokholmskou konferenciou o životnom prostredí človeka v roku 1972. Druhá fáza začína schválením Prvého akčného programu Spoločenstva o životnom prostredí Radou ministrov v novembri 1973 a trvá do prijatia Jednotného európskeho aktu v Luxembursku a Haagu, po jeho ratifikácii parlamentmi 12. štátov, ktoré vstúpilo v platnosť 1. júla 1987. Od roku 1972 už zaznamenávame reálny vznik environmentálnej politiky Európskeho spoločenstva ako výsledku reakcie na udalosti súvisiace s verejným protestom proti ničeniu životného prostredia. Ratifikáciou JEA začína tretia fáza, ktorá presahuje do súčasnosti (Kozáková, 2020). Ďalšie etapy vývoja environmentálnej politiky sa vzťahujú na nasledovné obdobia:

- vývoj environmentálnej politiky EÚ a jej legislatívneho rámca v rokoch 1957 – 1972,
- vývoj environmentálnej politiky EÚ v rokoch 1972 – 1986 (17. apríla 1973 Program environmentálnych opatrení Európskych spoločenstiev, schválenie prvého akčného programu Spoločenstva pre životné prostredie, druhým akčný program v roku 1976, zahŕňal obdobie od roku 1977 do 1981, tretí akčný program, kontinuita environmentálnej politiky v období rokov 1982 až 1986),

- vývoj environmentálnej politiky EÚ v rokoch 1985 – 1992 (štvrtý akčný program pre obdobie 1987 až 1992),
- vývoj environmentálnej politiky EÚ v rokoch 1993-2000 (piaty akčný program s názvom Smerom k trvalej udržateľnosti na obdobie 1992-2000, šiesty environmentálny akčný program s názvom „Naša budúcnosť je v našich rukách,“ na obdobie 2002 až 2012 , siedmy akčný program na obdobie 2013 - 2020 s názvom Dobrý život v rámci možností našej planéty, stratégia Európa 2020).

Hlavné zásady environmentálnej politiky EÚ sú obsiahnuté v Akčných programoch zameraných na ochranu životného prostredia:

- prvý (1973 – 1976) - A European Communities programme of policy and action in relation to the environment (first programme), OJ C 62,31.7.1973, p.16;
- druhý (1976 – 1978) - A European Communities programme of policy and action in relation to the environment (second programme), OJ C 178,31.7.1976, p.44;
- tretí (1982 – 1986) - A European Communities programme of policy and action in relation to the environment (third programme), OJ C 182, 19.7.1982, p.102;
- štvrtý (1987 – 1992) - A European Communities programme of policy and action in relation to the environment (fourth programme), OJ C 156, 15.6.1987, p. 138
- piaty (1992 – 1996), A European Communities programme of policy and action in relation to the environment (Fifth Environmental Action Programme)
- šiesty (2002 – 2012), The Sixth Environment Action Programme of the European Community 2002-2012; Decision No 1600/2002/EC of the European Parliament and

of the Council of 22 July 2002 laying down the Sixth Community Environment Action Programme of 10 September 2002; L 242/1, 10.9.2002 (Gasperová, 2013)

- siedmy (2013 – 2020), 20.11. 2013, Rozhodnutím Európskeho parlamentu a Rady č. 1386/2013/EÚ (4) sa stanovil siedmy environmentálny akčný program (ďalej len „7. EAP“). 7. EAP obsahuje environmentálny program Únie na obdobie do 31. decembra 2020, ako aj dlhodobú víziu do roku 2050.

Z pohľadu Európskej únie je environmentálna politika jednou z hlavných oblastí politického smerovania, čo sa odráža v legislatívnych aktoch, ako je napríklad Európska zelená dohoda (European Commission, 2019).

Tieto normy stanovujú pravidlá ochrany prírody, využívania prírodných zdrojov a postupy pri posudzovaní vplyvov na životné prostredie. Environmentálna politika je dynamickým procesom, ktorý reflektuje aktuálne ekologické výzvy a potreby spoločnosti. Jej efektivita závisí od schopnosti vlád a inštitúcií implementovať adekvátne opatrenia a od spolupráce medzi verejným a súkromným sektorom (European Commission, 2019).

Environmentálna politika na Slovenku sa vzťahuje na obdobia pred vstupom, prístupom a po vstupe do Európskej únie:

- vývoj environmentálnej politiky pred vstupom do EÚ (Európska dohoda o pridružení ČSFR k Európskemu spoločenstvu, vznik samostatnej Slovenskej republiky vyhlásenej 1. januára 1993, článok 44 Ústavy SR právo na ochranu životného prostredia a kultúrneho dedičstva, základ environmentálnej politiky, Návrh prvej slovenskej Stratégie, zásad a priorít štátnej environmentálnej politiky schválila vláda SR 7. septembra 1993 uznesením č. 619 a NRSR 18. novembra 1993 uznesením č. 339, Program odpadového hospodárstva SR, 28. júl 1993, zákon SNR č.595/1990 Zb. o štátnej správe pre životné prostredie konštituovanie sústavy úradov životného prostredia, Zákon č. 222/1996 Z.z. o

organizácii miestnej štátnej správy, zákon č. 525/2003 o štátnej správe starostlivosti o životné prostredie, Zákon č. 345/2012 Z.z. o niektorých opatreniach v miestnej štátnej správe, správa životného prostredia podlieha zákonu č. 180/2013 Z.z. o organizácii miestnej štátnej správy a o zmene a doplnení niektorých zákonov, Slovenská agentúra životného prostredia, ktorá bola zriadená ministrom životného prostredia SR v roku 1993, zákon o životnom prostredí č. 17/1992, prijatý Federálnym zhromaždením ČSFR, Stratégia štátnej environmentálnej politiky, ktorá bola schválená poslancami Národnej rady Slovenskej republiky prostredníctvom uznesenia č. 339 dňa 18. novembra 1993, Národný environmentálny akčný program I., ktorý bol schválený vládny uznesením č. 350/1996. NEAP I. Národný environmentálny akčný program II. schválenie druhého komplexného dokumentu NEAP II. došlo uznesením vlády SR č. 1112/1999. Národný environmentálny akčný program III. bol schválený NEAP III. Uznesením č. 54/B.3 v roku 2003, Národná stratégia ochrany biodiverzity na Slovensku, ktorú vláda SR schválila v roku 1997, Aktualizovanie národnej stratégie ochrany biodiverzity do roka 2020, Národná stratégia trvalo udržateľného rozvoja. NSTUR bola schválená uznesením Národnej rady SR č.1989/2002;

- vývoj environmentálnej politiky pristúpenie a po vstupom do EÚ (environmentálna legislatíva nespĺňala požiadavky právnych predpisov EÚ, a síce väčšina požiadaviek bola splnená do dátumu vstupu Slovenskej republiky do EÚ, tak Slovensko muselo požiadať o desať prechodných období s rôznou dĺžkou plnenia, ktoré sa stali súčasťou Zmluvy o pristúpení k Európskej únii, Atény 16.apríl 2003, Smernica Rady 88/609/EHS o obmedzení emisií znečisťujúcich látok z veľkých spaľovacích zariadení, Smernica Rady č. 94/67/ES o spaľovaní nebezpečného odpadu, Smernica Rady č. 94/63/ES o riadení emisií VOC zo skladovania benzínu a jeho

distribúcie z terminálov na čerpacie stanice, Smernica Rady č.91/271/EHS o čistení komunálnych odpadových vôd, Smernica Rady č. 76/464/EHS o znečistení spôsobenom určitými nebezpečnými látkami vypúšťanými do vodného prostredia, Smernica Rady č. 96/61/ES o integrovanej prevencii a kontrole znečistenia, Smernica Rady 94/62/ES o obaloch a odpadoch z obalov).

Slovenská republika, ako člen EÚ, implementuje tieto strategické opatrenia na národnej úrovni, čím prispieva k celkovému úsiliu o ekologicky udržateľnú budúcnosť. Napriek mnohým výzvam je jasné, že environmentálna politika je nevyhnutným nástrojom na ochranu našej planéty a vytváranie lepších podmienok pre budúce generácie. V rámci Európskej únie je environmentálna politika súčasťou širšieho rámca zelených iniciatív a stratégie, ako je Zelená dohoda pre Európu (European Green Deal).

V podmienkach Slovenskej republiky je environmentálna politika formovaná najmä na základe európskych a medzinárodných dohovorov, ktoré definujú základné princípy a ciele v oblasti ochrany životného prostredia. Podľa Ministerstva životného prostredia Slovenskej republiky (2020) environmentálna politika zahŕňa opatrenia na reguláciu emisií skleníkových plynov, ochranu biodiverzity a zabezpečenie udržateľného využívania zdrojov (Ministerstvo životného prostredia SR, 2020).

V podmienkach Slovenskej republiky environmentálnu politiku ovplyvňuje nielen európska legislatíva, ale aj vnútroštátne predpisy, ako napríklad Zákon č. 17/1992 Zb. o životnom prostredí a Zákon č. 543/2002 Z.z. o ochrane prírody a krajiny (Zákon č. 17/1992 Z.z), ako aj ďalšie stratégie ako napríklad Zelenšie Slovensko.

2.3 Vybrané programy a stratégie environmentálnej politiky Európskej únie a Slovenskej republiky

Jednotlivé dokumenty a stratégie environmentálnej politiky Európskej únie a Slovenskej republiky reagujú na aktuálne environmentálne problémy, ako aj na spoločenské potreby v tejto oblasti. V nasledujúcej časti prezentujeme vybrané programy a stratégie vzťahujúce sa na environmentálnu oblasť.

2.3.1 Program LIFE

Program LIFE je finančným nástrojom Európskej únie pre oblasť životného prostredia a ochrany klímy. Od roku 1992 sa vďaka programu LIFE podarilo zrealizovať takmer 5 500 projektov v celej EÚ a v tretích krajinách. Všeobecným cieľom programu LIFE je prispievať k prechodu na udržateľné, obehové, energeticky efektívne, klimaticky neutrálne hospodárstvo založené na obnoviteľných zdrojoch energie a odolné proti zmene klímy, s cieľom chrániť, obnovovať a zlepšovať kvalitu životného prostredia vrátane vzduchu, vody a pôdy, zastaviť a zvrátiť stratu biodiverzity a bojovať proti degradácii ekosystémov, okrem iného aj prostredníctvom podpory realizácie a riadenia sústavy Natura 2000, čím sa prispeje k udržateľnému rozvoju. Prostredníctvom programu LIFE sa podporuje aj vykonávanie všeobecných akčných programov prijatých v súlade s článkom 192 ods. 3 ZFEÚ (Zmluva o fungovaní Európskej únie).

Program LIFE 2021-2027 sa člení nasledovne:

1. oblasť „Životné prostredie“, ktorá zahŕňa:
 - a) podprogram „Príroda a biodiverzita“
 - b) podprogram „Obehové hospodárstvo a kvalita života“

2. oblasť „Opatrenia v oblasti klímy“, ktorá zahŕňa:
 - a) podprogram „Zmiernenie zmeny klímy a adaptácia na zmenu klímy“
 - b) podprogram „Prechod na čistú energiu“ (Ministerstvo životného prostredia SR, 2025).

Celkový rozpočet pridelený na program LIFE je 5,4-miliardy EUR, z čoho 3,5-miliardy EUR je určených na environmentálne činnosti a 1,9-miliardy EUR na opatrenia v oblasti klímy (eurofondy, 2021).

Finančná podpora z programu LIFE bude zameraná na ochranu životného prostredia a zmiernovanie vplyvov zmeny klímy a tiež na podporu prechodu na čistú energiu zvýšením energetickej účinnosti a zvýšeného podielu obnoviteľných zdrojov. Pôjde o jeden z nástrojov, ktorý EÚ umožní dosiahnuť jej klimatické ciele a stať sa klimaticky neutrálnou do roku 2050. Program LIFE patrí medzi finančné programy EÚ, v prípade ktorých Komisia navrhuje najväčšie pomerné zvýšenie financovania na roky 2021 až 2027. V súlade s touto ambíciou je intenzívnejšie financovať opatrenia v oblasti zmeny klímy a Komisia navyše navrhla výdavky vo výške najmenej 25 % zo všetkých programov EÚ na boj proti klimatickým zmenám. Okrem priamych príspevkov bude program LIFE stimulovať aj ďalšie zdroje.

Hlavné prvky nového programu LIFE (2021 – 2027):

- **Pokračujúca podpora obehového hospodárstva a posilnenie zmiernenia zmeny klímy:** Jej súčasťou je finančná podpora určená na dosiahnutie kľúčových politických cieľov v rámci dlhodobej strategickej vízie dosiahnuť do roku 2050 prosperujúce, moderné, konkurencieschopné a klimaticky neutrálne hospodárstvo. Opatrenia podporia úplný prechod na obehové hospodárstvo, ochranu a zlepšenie kvality ovzdušia a vody v EÚ, vykonávanie rámca politík v oblasti energetiky a klímy na obdobie do roku 2030 a plnenie záväzkov Únie podľa Parížskej dohody o zmene klímy.

- **Zvýšená podpora prechodu na čistú energiu:** Nový špecifický podprogram, ktorý stimuluje investície a podporuje činnosti zamerané na energetickú efektívnosť a energiu z obnoviteľných zdrojov, najmä v regiónoch Európy, ktoré zaostávajú, pokiaľ ide o prechod na čistú energiu.
- **Zvýšená podpora ochrany prírody a biodiverzity:** Ide o tradičnú zložku programu LIFE, ale jej súčasťou budú nové, osobitné „strategické projekty v oblasti ochrany prírody“, ktoré umožnia všetkým členským štátom začleniť ciele politiky v oblasti prírody a biodiverzity do iných politik a programov financovania, ako sú napríklad poľnohospodárstvo a rozvoj vidieka a zabezpečiť ucelenejší prístup vo všetkých odvetviach.
- **Jednoduchý a flexibilný prístup** so zameraním na rozvoj a realizáciu inovatívnych spôsobov riešenia výziev v oblasti životného prostredia a klímy (eurofondy, 2025).
- **Nariadenie Európskeho parlamentu a Rady (EÚ) 2021/783 z 29. apríla 2021** je právnym aktom Európskej únie, ktorým sa zriaďuje **Program pre životné prostredie a ochranu klímy (LIFE)**. Tento program nahrádza predchádzajúce nariadenie (EÚ) č. 1293/2013 (eur-lex.europa, 2021).

Implementácia programu LIFE v SR

Slovenská republika na programe LIFE participuje od roku 2002 a jej účasť sa považuje za veľmi úspešnú. Do dnešného dňa bolo schválených spolu 13 projektov s celkovým rozpočtom 18 001 814 EUR, z čoho príspevok z programu LIFE tvorí sumu 8 153 147 EUR. Podporné stanovisko vypracované sekciou ochrany prírody a krajiny podpisoval minister. Schvaľovanie projektov bolo úplne v kompetencii Európskej komisie (Ministerstvo životného prostredia SR, 2025).

2.3.2 Parížska dohoda o zmene klímy

Parížska dohoda o zmene klímy je medzinárodná zmluva prijatá na 21. konferencii zmluvných strán Rámcovej dohody OSN o zmene klímy v decembri 2015. Hlavným cieľom dohody je obmedziť globálne otepľovanie a bojovať proti zmene klímy prostredníctvom znižovania emisií skleníkových plynov a podpory adaptačných opatrení. Dohodu ratifikovali všetky členské štáty Európskej únie a väčšina krajín sveta (UNFCCC, 2016).

Hlavné ciele dohody:

- Obmedzenie globálneho otepľovania: Cieľom je udržať nárast globálnej priemernej teploty pod 2 °C v porovnaní s predindustriálnou úrovňou a usilovať sa o obmedzenie rastu na 1,5 °C. Tento cieľ je podložený vedeckými zisteniami z IPCC, ktoré informujú politické rozhodnutia (IPCC, 2018).
- Zlepšenie adaptačných schopností. Dohoda podporuje opatrenia na zvýšenie odolnosti krajín voči nepriaznivým vplyvom zmeny klímy, čo zahŕňa adaptáciu na meniace sa podmienky a podporu udržateľného rozvoja. Tieto informácie nájdete napríklad v správach (UNEP, 2020).
- Podpora financovania klimatických opatrení. Je nevyhnutné zabezpečiť dostatočné investície do ekologických riešení, najmä v rozvojových krajinách, čo je podporené údajmi OECD o financovaní klimatických opatrení (OECD, 2021).

Implementačné mechanizmy

Každý štát, ktorý ratifikoval dohodu, sa zaviazal k vytvoreniu a pravidelnej aktualizácii vlastných národne stanovených príspevkov (NDC). Tieto príspevky obsahujú konkrétne opatrenia na znižovanie emisií a adaptáciu na klimatické zmeny a prehodnocujú sa každých päť rokov, aby sa zvyšovali ambície krajín v boji proti klimatickým zmenám (UNFCCC, 2021).

Finančná a technologická podpora

Rozvojové krajiny, ktoré majú obmedzené možnosti boja proti klimatickým zmenám, dostávajú finančnú podporu od rozvinutých štátov. Finančný mechanizmus Parížskej dohody zahŕňa Zelený klimatický fond (GCF), ktorý financuje projekty na zmiernenie a adaptáciu na klimatické zmeny (GCF, 2022). Okrem toho je podporovaná aj technologická spolupráca a budovanie kapacít v menej rozvinutých štátoch, čo je úzko späté s globálnymi snahami o znižovanie emisií.

Dlhodobé dôsledky a výzvy

Parížska dohoda predstavuje historický krok v globálnom boji proti zmene klímy. Aj keď niektoré krajiny, ako napríklad Spojené štáty, dočasne opustili dohodu, neskôr sa k nej opäť pripojili. Oficiálne vyhlásenie OSN potvrdzuje, že USA znovu preukázali svoj záväzok k plneniu klimatických záväzkov (UNFCCC, 2021). Napriek významným politickým a ekonomickým výzvam zostáva implementácia ambiciózných cieľov Parížskej dohody kľúčová pre ochranu budúcnosti našej planéty.

Parížska dohoda o zmene klímy je základným dokumentom medzinárodného úsilia v boji proti globálnemu otepľovaniu. Zaväzuje štáty k znižovaniu emisií skleníkových plynov, zlepšovaniu adaptačných opatrení a zabezpečovaniu finančnej a technologickej podpory pre rozvojové krajiny. Hoci sa implementácia dohody stretáva s rôznymi prekážkami, jej význam pre udržateľný rozvoj a ochranu klimatickej stability je nepopierateľný.

2.3.3 Európska zelená dohoda

Pod európskou zelenou dohodou si môžeme predstaviť akúsi stratégiu EÚ pre rast, ktorá bola spustená v roku 2019. Skladá sa z politických iniciatív vedúcich k zelenej transformácii EÚ - opatrenia, legislatívy, medzinárodné dohody, a ich cieľom je dosiahnuť klimatickú neutralitu do roku 2050. Patrí taktiež k

príspevkom EÚ k Parížskej dohode, stanovuje cieľ obmedziť globálne oteplenie. Zelená dohoda podporuje transformáciu EÚ na spravodlivú a prosperujúcu spoločnosť s moderným a konkurencieschopným hospodárstvom. Taktiež v tomto prípade je potrebné zapojenie všetkých oblastí politiky do boja proti zmene klímy. Najmä v hospodárskych odvetviach ako sú: energetika, doprava, priemysel, poľnohospodárstvo, udržateľné financovanie a pod. Rada EÚ a Európsky parlament prijali právne predpisy, ktoré premenili víziu stratégie na záväzné zákony a pravidlá platné vo všetkých členských štátoch EÚ.

Ciele zelenej dohody:

- klimatická neutralita,
- obehové hospodárstvo,
- čistý priemysel,
- zdravšie životné prostredie,
- udržateľnejšie hospodárstvo,
- klimatická spravodlivosť a férovosť.

Význam a potreba zelenej dohody

Budúcnosť Európy významne prispieva k zdraviu celej planéty avšak množstvo ľudských aktivít smeruje k rastu globálnej teploty, čo narúša klimatické vzorce. Čoraz častejšie a silnejšie extrémne poveternostné udalosti majú devastujúci dopad na životy ľudí a ekonomiky. Naše súčasné hospodárske a spotrebiteľské praktiky sú v rozpore s kapacitami planéty a poškodzujú životné prostredie. Naša prosperita, ako aj fungovanie hospodárstva, závisí od zdravého ekosystému a prírodného prostredia.

Existuje niekoľko spôsobov k dosiahnutiu lepšieho životného prostredia EÚ:

1. Domy
 - Zlepšiť energetickú účinnosť – Renovácia a modernizácia budov na zníženie spotreby energie, použitie izolačných materiálov a energeticky efektívnych systémov (napr. solárne panely, tepelné čerpadlá).
 - Prechod na obnoviteľné zdroje energie – Inštalácia solárnych panelov alebo tepelných čerpadiel v nových aj existujúcich budovách.
2. Autá
 - Podpora elektrických vozidiel (EV) – Rozšírenie infraštruktúry pre nabíjanie a poskytovanie stimulov na nákup elektrických a hybridných vozidiel.
 - Zníženie emisií – Zavedenie prísnych regulácií na emisie z áut a podpora vývoja čistejších a efektívnejších dopravných prostriedkov.
3. Priemysel
 - Zelené technológie – Podpora využívania čistej energie v priemyselných procesoch, recyklácie materiálov a efektívneho využívania zdrojov.
 - Zníženie uhlíkovej stopy – Prijímanie inovatívnych technológií a postupov na znižovanie emisií skleníkových plynov v priemysle.
4. Spotrebiče
 - Energeticky úsporné spotrebiče – Podpora používania spotrebičov s nízkou spotrebou energie a minimálnym dopadom na životné prostredie.
 - Dlhá životnosť a recyklovateľnosť – Podpora výroby spotrebičov, ktoré majú dlhšiu životnosť a sú ľahko recyklovateľné.
5. Lietadlá
 - Vývoj ekologických lietadiel – Podpora výskumu a vývoja lietadiel s nízkymi emisiami a využívajúcich alternatívne palivá (ako bio-palivá alebo elektrické lietadlá).

- Zlepšenie efektivity leteckej dopravy – Optimalizácia letových trás a zavádzanie technológií na zníženie spotreby paliva.
6. Lode
- Zelená námorná doprava – Prechod na ekologickejšie palivá, ako sú LNG alebo biopalivá a modernizácia lodí s nízkymi emisiami.
 - Zníženie znečistenia oceánov – Zavádzanie technológií na znižovanie znečistenia vody a efektívnejšie riadenie lodnej dopravy.
7. Príroda
- Ochrana biodiverzity – Opatrenia na ochranu prírodných oblastí a ekosystémov, obnovu lesov, mokradí a ochranu ohrozených druhov.
 - Zlepšenie poľnohospodárstva – Podpora udržateľného poľnohospodárstva a ekologických metód výroby potravín, ktoré nepoškodzujú prírodu.

2.3.4 Ôsmy environmentálny akčný program EÚ

Politiky EÚ a jej ukazovatele „zachytávajú pokrok pri zlepšovaní kvality životného prostredia vrátane hospodárskych a sociálnych aspektov“. Ukazovatele, ktoré sa spomínajú v politikách EÚ, by mohli neskôr ukázať meranie zdravia hospodárstva našej spoločnosti, kde sa kvalita života vie najmä odzrkadliť v HDP v našej krajine, ako aj v celej EÚ. Frans Timmermans, ktorý zastáva post výkonného podpredsedu a je priamo zodpovedný za Európsku zelenú dohodu, uviedol že,; „Máme veľmi ambiciózne ciele v oblasti životného prostredia a klímy. Pomôžu nám dosiahnuť spravodlivú zelenú transformáciu, ktorú Európa a svet potrebujú. Avšak, čo sa nedá merať, to sa nedá riadiť. Aby sme sa ďalej uberali správnym smerom, musíme pozorne sledovať, či plníme naše ciele. Tieto ukazovatele nám pri tom pomôžu“ (Európska komisia, 2022).

Ciele tohto dokumentu sú vytvorené do roku 2030, ale obsahujú aj ciele a vízie do roku 2050. Ide už o dosiahnuté výsledky, ktoré boli aj v predošlých programoch, a na základe toho sa vytvára už 8. environmentálny akčný program, „ktorý je výsledkom intenzívnych

konzultácií so zainteresovanými stranami a členskými štátmi, je zameraný na podporu transparentnosti a informovanie Európanov o vplyve politiky EÚ v oblasti klímy a životného prostredia“ (Európska komisia, 2022). Komisár pre životné prostredie, oceány a rybárstvo poznamenáva, že „politiky sú len také dobré ako ich realizácia. Tieto hlavné ukazovatele nám pomôžu uskutočniť politiky dohodnuté v rámci Európskej zelenej dohody. Objasnia trendy a uľahčia informovanú diskusiu medzi tvorcami politik o tom, kde je potrebné ďalšie úsilie“ (Európska komisia, 2022).

Ôsmy environmentálny akčný program sa zameriava najmä na Európsku zelenú dohodu, kde sú prioritné ciele, ktoré by sa mali v rámci Európskej únie naplniť do roku 2030. Zahŕňajú zmierňovanie zmeny klímy a jej adaptáciu, obhospodárstvo, zníženie znečistenia na nulu a dosiahnutie biodiverzity. Okrem týchto uvedených ukazovateľov a cieľov, odкрýva akčný program aj riešenie hlavných environmentálnych a klimatických tlakov, ktoré sú v súlade s Európskou zelenou dohodou, kde patria aj prechody na udržateľné systémy v oblasti energetiky, priemyslu, mobility a potravín, ktoré sa budeme všetci snažiť dosiahnuť v nasledujúcich rokoch. V tomto programe sa uvádza, aj niekoľko hlavných základných podmienok, ktoré sú napríklad ako: „udržateľné financovanie, zásada „znečisťovateľ platí“ a postupné rušenie dotácií škodlivých pre životné prostredie“ (Európska komisia, 2022).

Na dosiahnuté pokroky bude dohliadať komisia, ktorá bude podávať ročné správy o dosiahnutom pokroku, kde sa sledujú ukazovatele, ktoré boli zadané už v roku 2023. Výročné správy uľahčia komunikáciu a výmenu informácií medzi jednotlivými subjektami, ktoré majú dohliadať na chod akčného programu a dodržiavanie Európskej zelenej dohody. Komisia, ktorá je za celý chod správ zodpovedná, musí dohliadať aj na 2 hĺbkové posúdenia, ktoré boli v polovici roku 2024 a záverečné hodnotenie, ktoré bude vykonávané v roku 2029. Komisia a aj jednotlivé subjekty musia spolupracovať medzi sebou, aby bol udržateľný rozvoj najmä zo strany EÚ (Európska komisia, 2022).

2.3.5 Stratégia environmentálnej politiky Slovenskej republiky do roku 2030

Tak ako sa uvádza aj v akčnom programe EÚ a v Európskej zelenej dohode, tak aj pre Slovenskú republiku sú 3 najväčšie výzvy ohľadne životného prostredia v podobe spracovania odpadu, kvality ovzdušia a ubúdania lesov. „Na základe medzinárodne porovnateľných ukazovateľov Slovensko za vyspelými krajinami najviac zaostáva v spracovaní odpadu a kvalite ovzdušia. Miera spracovania odpadu je jedna z najnižších v EÚ. Pri ovzduší máme problém s nadmernou prašnosťou, prízemným ozónom a vysokými koncentraciami oxidu dusičitého. Kvôli vyššej intenzite výrubu, prekračovaniu miery odporúčanej ťažby a komunikácie s odborníkmi sme sa za tretiu oblasť rozhodli zvoliť lesy“ (Inštitút environmentálnej politiky, 2017).

Slovensko sa môže pochváliť, že medzi jej silné stránky patrí nízka spotreba vody na obyvateľa a jej obrovské zásoby, kde kvalita pitnej vody z verejných zdrojov sa zdá byť stále v dostatočnej miere. Problém sa však môže prejaviť v znečistení vody z vlastných studní, ale to na celkovú kvalitu vody nemá momentálne žiaden vplyv, aj keď vždy je možnosť a priestor na zlepšenie kvality, či už vody alebo celkového životného prostredia. Slovenská biodiverzita dosahuje priemerné výsledky, ktoré môžeme pozorovať v kvalite pôdy a vplyvoch životného prostredia na hospodárstva (Inštitút environmentálnej politiky, 2017).

Základnou víziou Envirostratégie 2030 sú výzvy životného prostredia na Slovensku v roku 2030 označované ako environmentálne výzvy, ktoré slovenskú krajinu ovplyvňujú sa začínajú už od roku 1993. Opodstatnenosť výziev súvisí najmä so vznikom environmentálnych problémov v krajine, kedy začali rásť a nabrať svoju hlbšiu opodstatnenosť. A tak „základnou víziou Envirostratégie 2030 je dosiahnuť lepšiu kvalitu životného prostredia a udržateľné obehové hospodárstvo, založené na dôslednej ochrane zložiek životného prostredia a využívaní čo

najmenej neobnoviteľných prírodných zdrojov a nebezpečných látok, ktoré budú viesť k zlepšeniu zdravia obyvateľstva. Ochrana životného prostredia a udržateľná spotreba budú súčasťou všeobecného povedomia občanov aj tvorcov politik. Pomocou predchádzania a prispôsobenia sa zmene klímy budú jej následky na Slovensku čo možno najmiernejšie“ (Zelenšie Slovensko, 2019).

Životné prostredie na Slovensku, ktoré by mohli byť splniteľné do roku 2030 sú prioritizované najmä v problematike odpadového hospodárstva ako aj v kvalite ovzdušia a ochrany biotopov a rôznych typov ekosystémov (Zelenšie Slovensko, 2019).

Medzi tri oblasti, ktoré sú dôležité na naplnenie stratégie pre Zelenšie Slovensko patria:

- 1) Udržateľné využívanie a efektívna ochrana prírodných zdrojov
 - Dostatok čistej vody pre všetkých
 - Účinná ochrana prírody a krajiny
 - Udržateľné hospodárenie s pôdou
 - Plnenie funkcií lesov
 - Racionálne využívanie horninové prostredia
- 2) Zmena klímy a ochrana ovzdušia
 - Predchádzanie zmeny klímy a zmierňovanie jej dosahov
 - Ochrana pred následkami povodní
 - Riešenie sucha a nedostatku vody
 - Čisté ovzdušie
- 3) Zelené hospodárstvo
 - Smer obehového hospodárstva (Zelenšie Slovensko-stratégia environmentálnej politiky Slovenskej republiky do roku 2030, 2025).

Medzi všeobecne záväzné právne predpisy, ktoré sa zameriavajú na starostlivosť o životné prostredie a niektorých súvisiacich predpisov patrí:

- Starostlivosť o životné prostredie
- Štátna správa starostlivosti o životné prostredie
- Environmentálny fond
- Posudzovanie vplyvov na životné prostredie
- Prevencia závažných priemyselných havárií
- Environmentálne označovanie výrobkov
- Environmentálne manažérstvo a audit
- Integrovaná prevencia a kontrola znečisťovania životného prostredia
- Právna úprava ochrany prírody a krajiny
- Právna úprava ochrany voľne žijúcich živočíchov a voľne rastúcich rastlín
- Geneticky modifikované organizmy
- Právna úprava vodného hospodárstva, ochrany akosti a množstva vôd
- Právna úprava verejných vodovodov a verejných kanalizácií
- Právna úprava rybárstva
- Právna úprava ochrany pred povodňami
- Právna úprava ochrany ovzdušia
- Právna úprava fluórovaných skleníkových plynov
- Právna úprava ochrany ozónovej vrstvy Zeme
- Obchodovanie s emisnými kvótami
- Odpadové hospodárstvo
- Geologické práce
- Environmentálne škody
- Súvisiace právne predpisy (Ministerstvo životného prostredia Slovenskej republiky, 2025).

Medzi všeobecne záväzné právne predpisy, ktoré sa zameriavajú na starostlivosť o životné prostredie a niektorých súvisiacich predpisov ďalej patria aj nasledovné zákony:

- Zákon č. 17/1992 Zb. o životnom prostredí v znení zákona NR SR č. 127/1994 Z.z., zákona NR SR č.

287/1994 Z.z., zákona č. 171/1998 Z.z., zákona č. 211/2000 Z.z., zákona č. 332/2007 Z.z. a zákona č. 388/2021 Z. z.

- Zákon č. 205/2004 Z.z. o zhromažďovaní a šírení informácií o životnom prostredí a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení zákona č. 24/2006 Z.z., zákona č. 515/2008 Z.z., zákona č. 4/2010 Z.z. ,zákona č. 39/2013 Z.z. a zákona č. 239/2017 Z.z.
- Zákon č. 201/2009 Z.z. o štátnej hydrologickej službe a štátnej meteorologickej službe v znení zákona č. 39/2013 Z.z.
- Zákon č. 3/2010 Z.z. o národnej infraštruktúre pre priestorové informácie v znení zákona č. 362/2015 Z.z. a zákona č. 272/2023 Z. z.
- Zákon č. 74/2020 Z. z., ktorým sa menia a dopĺňajú niektoré zákony v pôsobnosti Ministerstva životného prostredia Slovenskej republiky v súvislosti s ochorením COVID-19
- Zákon č. 218/2020 Z. z., ktorým sa v súvislosti s ochorením COVID-19 dopĺňa zákon č. 39/2013 Z. z. o integrovanej prevencii a kontrole znečisťovania životného prostredia a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov a ktorým sa mení zákon č. 79/2015 Z. z. o odpadoch a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov
- Vyhláška Ministerstva životného prostredia Slovenskej republiky č. 352/2011 Z.z., ktorou sa vykonávajú niektoré ustanovenia zákona č. 3/2010 Z.z. o národnej infraštruktúre pre priestorové informácie v znení vyhlášky č. 12/2017 Z.z.

- Vyhláška Ministerstva životného prostredia SR č. 448/2010 Z.z., ktorou sa vykonáva zákon č. 205/2004 Z.z. o zhromažďovaní, uchovávaní a šírení informácií o životnom prostredí a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov
- Oznámenie č. 24/2025 Z. z. - UZNESENIE VLÁDY SLOVENSKEJ REPUBLIKY č. 52 z 5. februára 2025 k návrhu na určenie investičného projektu „Inovácia a modernizácia Vodnej elektrárne Gabčíkovo“ za strategickú investíciu
- a mnoho ďalších iných zákonov a noviel presne špecifikovaných pre dané oblasti životného prostredia (Ministerstvo životného prostredia Slovenskej republiky, 2025).

2.3.6 REPowerEU: energetická politika v plánoch obnovy a odolnosti krajín EÚ

Plán REPowerEU bol predstavený Európskou komisiou 18. mája 2022 ako strategická reakcia na energetickú krízu spôsobenú ruskou agresiou na Ukrajine. Tento plán sa zameriava na rýchle zníženie závislosti od ruských fosílnych palív, podporu prechodu na čistú energiu a diverzifikáciu dodávok energie. Rada EÚ prijala plán 21. februára 2023, pričom bol následne ratifikovaný Európskou komisiou a Radou EÚ (Rada Európskej únie, 2025).

Energetická politika EÚ je úzko spätá s environmentálnou politikou, pričom cieľom oboch je zabezpečiť udržateľný rozvoj, zníženie emisií skleníkových plynov a prechod na čisté zdroje energie. V tomto kontexte zohráva významnú úlohu iniciatíva REPowerEU, ktorá bola predstavená v roku 2022 ako reakcia na potrebu zníženia energetickej závislosti od Ruska a urýchlenia transformácie európskeho energetického sektora. Environmentálna politika EÚ sa dlhodobo orientuje na boj klimatickej zmeny a ochranu prírodných zdrojov. Kľúčovým rámcom je Európska zelená dohoda (European

Green Deal), ktorá stanovuje ambiciózne ciele dosiahnutia klimatickej neutrality do roku 2050. REPowerEU je v tomto kontexte doplňujúcou iniciatívou, ktorá prostredníctvom diverzifikácie dodávok energie, zvyšovania podielu obnoviteľných zdrojov a podpory energetickej efektívnosti priamo prispieva k environmentálnym cieľom EÚ (Rada Európskej únie, 2025).

Podobný prístup možno pozorovať aj v Slovenskej republike, kde environmentálna politika reflektuje európske smernice a je implementovaná prostredníctvom strategických dokumentov, akými sú Envirostratégia 2030 a Integrovaný národný energetický a klimatický plán (INEKP). Cieľom týchto dokumentov je nielen unížovanie emisií, ale aj podpora udržateľných foriem energie a adaptácia na klimatické zmeny (Ministerstvo životného prostredia SR, 2025).

Jedným z hlavných cieľov iniciatívy REPowerEU je diverzifikácia dodávok energie. EÚ sa snaží znižovať závislosť od fosílnych palív z Ruska prostredníctvom posilnenia dodávok zemného plynu z iných krajín, ako sú: USA, Nórsko a Alžírsko, a rozširovania kapacít LNG terminálov. Dôležitým aspektom plánu je aj zvyšovanie podielu obnoviteľných zdrojov energie, pričom sa kladie dôraz na zrýchlenú výstavbu solárnych a veterných elektrární a odstránenie administratívnych bariér pre ich výstavbu. Podpora energetickej efektívnosti sa realizuje prostredníctvom programov zameraných na zatepľovanie budov, modernizáciu priemyselných procesov a inteligentné energetické systémy, čo pomáha znižovať spotrebu energie a emisie (Rada Európskej únie, 2025).

V SR sa implementujú podobné opatrenia na podporu obnoviteľných zdrojov energie, avšak kvôli historickej orientácii na jadrovú energiu je tento proces pomalší v porovnaní s niektorými inými krajinami EÚ. Okrem toho Slovensko podporuje zelenú mobilitu, čo zahŕňa rozvoj elektromobility a investície do infraštruktúry nabíjacích staníc. Významnou súčasťou environmentálnej politiky SR je aj ochrana biodiverzity a krajiny prostredníctvom programov financovaných z fondov EÚ, ktoré sa

zameriavajú na obnovu vodných tokov, lesov a zmiernenie dopadov klimatickej zmeny (Ministerstvo životného prostredia SR, 2025).

Zhrnutie

Environmentálna politika zohráva v súčasnom svete kľúčovú úlohu pri riešení globálnych environmentálnych problémov. Jej efektívnosť závisí od kombinácie legislatívnych opatrení, ekonomických stimulov a dobrovoľných iniciatív, pričom významnú úlohu zohráva medzinárodná spolupráca. Európska únia sa prostredníctvom strategických dokumentov, ako je Európska zelená dohoda či Ľsmy environmentálny akčný program, snaží o dlhodobé znižovanie emisií, ochranu biodiverzity a podporu obehového hospodárstva.

Dôležitým aspektom environmentálnej politiky je aj jej prepojenie s energetickou politikou, čo sa prejavuje v iniciatíve REPowerEU, zameranej na znižovanie závislosti od fosílnych palív a podporu obnoviteľných zdrojov energie. Slovenská republika, ako člen EÚ, implementuje tieto strategické opatrenia na národnej úrovni, čím prispieva k celkovému úsiliu o ekologicky udržateľnú budúcnosť. Napriek mnohým výzvam je jasné, že environmentálna politika je nevyhnutným nástrojom na ochranu našej planéty a vytváranie lepších podmienok pre budúce generácie.

Otázky a úlohy

1. Charakterizujte environmentálnu politiku. Aký význam v spoločnosti zohráva?
2. Aké významné strategické dokumenty sa viažu na environmentálnu politiku Európskej únie a Slovenskej republiky?
3. Z vybraných programov podporujúcich environmentálnu politiku analyzujte jej dopady.
4. Akým výzvam v súčasnosti čelí Európska únia a Slovenská republika vo vzťahu k uplatňovaniu environmentálnej politiky štátu a obyvateľov?

Zoznam použitej literatúry

- BELČÁKOVÁ, I. 2003. *Environmentálne plánovanie* (Environmentálne hodnotenie a sociálna participácia). Bratislava: ROAD. 79 s., ISBN 80-88999-21-9 s. 8
- EURÓPSKA KOMISIA. 2019. *Európska zelená dohoda*. [online]. Dostupné na: Európska zelená dohoda - Európska komisia
- EURÓPSKA KOMISIA, 2022. *Ôsmy environmentálny akčný program: EÚ plánuje merať pokrok pri plnení cieľov zelenej dohody v oblasti životného prostredia a klímy*.
- EURÓPSKA RADA. Rada Európskej únie, 2025. *Európska zelená dohoda*.
- EURÓPSKA RADA. Rada Európskej únie, 2025. *REPowerEU: energetická politika v plánoch obnovy a odolnosti krajín EÚ*.
- EURÓPSKA RADA. Rada Európskej únie, 2025. *Vysvetlenie plánu REPowerEU*.
- FILA, M., VIGLASKÝ, J. 2024. Zdieľaná ekonomika ako príspevok k zdraviu obyvateľstva a k lepšiemu životnému prostrediu. In: *Applied psychology* vol. 9. no.17 2024. pp. 1467-1481. Vysoká škola aplikované psychologie: Praha, Czech Republic, ISSN:2336-8276
- GASPEROVÁ, J., 2013. *Stratégia environmentálnej politiky., Globálne existenciálne riziká / Global existential risks '2013* In: *Proceedings of the International Conference*, Zborník z medzinárodnej konferencie, 19. november 2013, Bratislava, Slovakia ISBN 978-80-89281-91-6.
- IPCC. 2018. "Global Warming of 1.5 °C."
- INŠTITÚT ENVIROMENTÁLNEJ POLITIKY. 2017. *Tri výzvy životného prostredia na Slovensku. Medzinárodné porovnanie kľúčových indikátorov životného prostredia*.
- KARKALÍKOVÁ, M. 2013. *Princípy a subjekty environmentálnej politiky*. In: *Manažérstvo životného prostredia*. Zborník z XIII. medzinárodnej vedeckej konferencie, 18. - 19. apríl 2013, Bratislava 1. vyd. ISBN 978-80-89281-90-9.
- KOZÁKOVÁ, T. 2020. *Environmentálna politika Európskej únie a jej vplyv na environmentálnu politiku Slovenskej republiky*. 2020, UK, Praha

- MINISTERSTVO ŽIVOTNÉHO PROSTREDIA SLOVENSKEJ REPUBLIKY, 2025. *Envirostratégia 2030*.
- MINISTERSTVO ŽIVOTNÉHO PROSTREDIA SLOVENSKEJ REPUBLIKY. 2020. *Európska zelená dohoda*. 2020.
- MINISTERSTVO ŽIVOTNÉHO PROSTREDIA SLOVENSKEJ REPUBLIKY, 2025. *Európska zelená dohoda*.
- EUROFONDY. 2021. *Európska Komisia spúšťa nový program LIFE pre obdobie 2021-2027*.
- EUROFONDY. 2025. *Programy EÚ*.
- EUR-lex. 2021. *Úradný vestník Európskej únie*.
- MINISTERSTVO ŽIVOTNÉHO PROSTREDIA SLOVENSKEJ REPUBLIKY. 2021. *LIFE 2021-2027*.
- MINISTERSTVO ŽIVOTNÉHO PROSTREDIA SLOVENSKEJ REPUBLIKY. 2025. *Program LIFE III na Slovensku*.
- MINISTERSTVO ŽIVOTNÉHO PROSTREDIA SLOVENSKEJ REPUBLIKY. 2025. *Osveta a neformálna environmentálna výchova*.
- MINISTERSTVO ŽIVOTNÉHO PROSTREDIA SLOVENSKEJ REPUBLIKY. 2025. *Zoznam všeobecne záväzných právnych predpisov so zameraním na starostlivosť o životné prostredie a niektorých súvisiacich predpisov*. [
- MINISTERSTVO ŽIVOTNÉHO PROSTREDIA SLOVENSKEJ REPUBLIKY. 2025. *Inštitút environmentálnej politiky. Zelenšie Slovensko – Stratégia environmentálnej politiky Slovenskej republiky do roku 2030*.
- NÁRODNÁ BANKA SLOVENSKA. 2021. *Environmentálna politika*.
- OBEC. 2018. *Environmental policies and evaluation*.
- OECD. 2021. *Financing Climate Action in Developing Countries*
- RADA EURÓPSKEJ ÚNIE. 2025. *Európska zelená dohoda*. In: *Európska rada*.
- RUSKO, M. 2019. *European Union environmental policy instruments – nástroje environmentálnej politiky Európskej únie*. 2019. In: *Slovak Society for environment*. Bratislava. ISBN 978-80-89753-34-5

SPONDIAKOVÁ, F. 2016. *Analýza uplatňovania nástrojov environmentálnej politiky a ich špecifiká v európskom priestore*. Prešovská Univerzita v Prešove.

ÚSTAVA SLOVENSKEJ REPUBLIKY. *Zákon č. 460/1992 Zb. v znení neskorších predpisov*.

UNEP. 2020. *Adaptation Gap Report 2020*.

UNFCCC. 2016. *Paris Agreement*.

UNFCCC. 2021. *Nationally Determined Contributions (NDCs)*.

SLOVNÍK ENVIROMENTÁLNEJ TECHNOLOGIE. 2025. *Environmentálna politika*.

Zákon č. 17/1992 Zb. o životnom prostredí v znení zákona NR SR č. 127/1994 Z.z., zákona NR SR č. 287/1994 Z.z., zákona č. 171/1998 Z.z., zákona č. 211/2000 Z.z., zákona č. 332/2007 Z.z. a zákona č. 388/2021 Z. z.

Zákon č. 223/2001 Z. z. Zákon o odpadoch a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov v znení zákona č. 515/2008 Z.z.

ZELENŠIE SLOVENSKO, 2019. *Stratégia environmentálnej politiky Slovenskej republiky do roku 2030*.

VAN BUEREN, E. 2014. *Environmental policy*. In: *Encyclopaedia Britannica.com*

VIGLASKÝ, J., FILA, M. 2023 *Development of the sharing economy in the current era of globalization*. In: *Psychosocialni resursy osobystichoho ta social'noho rozvytku v epochu globalizaciji: materialy 2 mižnarodnoji naukovo-praktyčnoji konferenciji*. – 1. vyd. – Ternopil (Ukrajina): *Zachidnoukrainskij nacional'nyj universitet*, 2023. – ISBN 978-966-654-733-3, s. 241-247.

3 AKTÉRI VEREJNEJ SPRÁVY A PROCESY TVORBY VEREJNEJ POLITIKY ŽIVOTNÉHO PROSTREDIA NA SLOVENSKU

Martin Daško

Kapitola sa zameriava na problematiku tvorby verejnej politiky v oblasti udržateľného životného prostredia, pričom reflektuje súčasné výzvy a trendy v environmentálnej politike. V prvej časti sa venuje základným princípom a mechanizmom tvorby politík, ktoré ovplyvňujú ochranu životného prostredia a udržateľný rozvoj. Následne sa zaoberá prechodom od tradičného lineárneho hospodárskeho modelu k obehovému hospodárstvu, ktoré kladie dôraz na efektívne využívanie zdrojov a minimalizáciu odpadu. Záverečná podkapitola skúma úlohu nadnárodných a národných inštitúcií pri formovaní environmentálnej politiky, pričom poukazuje na význam medzinárodnej spolupráce a legislatívneho rámca v oblasti ochrany prírody a klímy. Kapitola tak poskytuje komplexný pohľad na tvorbu a implementáciu environmentálnej politiky v súčasnom globálnom kontexte.

3.1 Princípy a procesy verejnej politiky obehového hospodárstva smerujúce k udržateľnému životnému prostrediu

V súčasnosti sa environmentálna politika chápe z viacerých uhlov pohľadu. Horizontálny prístup sa zameriava najmä na analýzu legislatívnych dokumentov, najčastejšie smerníc a nariadení, ktoré sa vzťahujú na ochranu životného prostredia v širšom zmysle. Druhý, konkrétnejší prístup sa zaoberá špecifickými oblasťami environmentálnej ochrany, ako sú odpadové hospodárstvo, zelená infraštruktúra, kvalita vôd a ovzdušia a ďalšie (Vybíralová, Fuzyová, Polačko, 2008). Postupné rozčlenenie environmentálnej politiky na jednotlivé tematické oblasti poukazuje na to, že ide o jednu z

najnovších politických domén v rámci EÚ. Autori Knill a Lehmkuhl (1999) konštatujú, že EÚ určuje smerovanie, ktorým sa členské štáty musia uberať, pričom tieto krajiny sú povinné implementovať daný legislatívny rámec do svojich vnútroštátnych právnych predpisov. V dôsledku toho je na členské štáty a ich verejnú správu vyvíjaný rastúci tlak na zlepšenie ochrany životného prostredia, ako aj na neustále inovácie a zlepšovanie regulačných mechanizmov. Predmetná kapitola analyzuje environmentálnu politiku z perspektívy samospráv na Slovensku, pričom poukazuje na oblasti, v ktorých už boli dosiahnuté pokroky, ako aj na tie, kde stále existuje priestor na zlepšenie. Legislatívny základ environmentálnej politiky v rámci Európskej únie je v podstate pomerne novodobý. Pôvodné Rímske zmluvy z rokov 1951 a 1957 sa venovali ekologickým a environmentálnym otázkam iba okrajovo, a to výlučne v súvislosti s jednotlivými sektorovými politikami. Výraznejší vývoj environmentálnej politiky sa začal približne pred štyrmi desaťročiami a v súčasnosti existuje viac než 350 legislatívnych dokumentov EÚ, ktoré boli postupne integrované do právnych systémov členských štátov (Práznovská, 2020). Autor Swann (1996) uvádza, že v zakladajúcich zmluvách nebola problematika environmentálnych vplyvov priamo reflektovaná, keďže tieto aspekty boli postupne začlenené do politiky voľného pohybu tovarov a služieb. V dôsledku toho nebol v počiatočných fázach vývoja EÚ vyvíjaný priamy tlak na vytvorenie samostatnej environmentálnej agendy.

Kľúčovú úlohu v oblasti environmentálnej politiky zohráva **lokálna a regionálna úroveň územnej samosprávy**. Ak riadenie verejnej správy, predovšetkým spomenutej územnej samosprávy, nie je efektívne, môže to mať negatívny dopad na kvalitu životného prostredia na lokálnej úrovni, pričom dosahovanie udržateľného rozvoja sa stáva náročnejším (Committee of the Regions, 2016). V súčasnosti existujú viaceré samosprávy, ktoré v dôsledku decentralizácie napredujú, zatiaľ čo iné zaostávajú, a to nielen v rámci EÚ, ale aj na Slovensku. Samosprávy ako poskytovatelia

verejných služieb čelia narastajúcim požiadavkám, pričom musia zosúladiť očakávania EÚ s potrebami a požiadavkami svojich občanov. Súčasné trendy v európskych politikách kladú dôraz na znižovanie nákladov, zvyšovanie efektívnosti a kvality služieb, pričom čoraz väčší dôraz sa kladie aj na environmentálne aspekty rozhodovania. Napríklad Peters (1996) už vo všeobecnosti pri skúmaní verejných politík v minulosti upozorňoval, že reformné procesy v oblasti **decentralizácie verejnej správy** môžu v krajinách so skúsenosťou s centralizovaným riadením spôsobiť pokles atraktivity verejného sektora v očiach občanov. Taktiež Hammerschmid (2016) v tomto kontexte zdôrazňuje dôležitosť porovnávacích analýz reformných procesov verejnej správy v jednotlivých krajinách EÚ. Analýzy verejných politík a kvality riadenia (**governance**) naznačujú, že Slovensko sa nachádza pod priemerom EÚ a OECD, čo zvyšuje potrebu transparentnosti rozhodovacích procesov, pravidelného monitorovania politík a kladenia dôrazu na prevenciu problémov namiesto ich dodatočného riešenia (European Commission, 2016). Z toho vyplýva, že environmentálna politika je tiež vystavená riziku zlyhaní. Skôr než budú v kapitole podrobne analyzované procesy v oblasti environmentálnej politiky EÚ, bude predstavený koncept obehového hospodárstva, ktorý úzko súvisí s kvalitou životného prostredia v rámci samospráv. Svetová produkcia odpadu totiž každoročne neustále rastie, čo negatívne ovplyvňuje nielen prírodu mimo sídiel, ale aj životné prostredie priamo v samosprávach, pričom Európska únia nie je výnimkou. V oblasti environmentálnej politiky, napr. v odpadovom hospodárstve, zelenej infraštruktúre, ochrane pôd, ovzdušia a vôd a taktiež pri posudzovaní negatívnych vplyvov na životné prostredie bolo prijatých viacero opatrení zameraných na zmiernenie tohto trendu v budúcnosti. Svetové veľmoci sa čoraz viac prikláňajú k ekologicky udržateľným riešeniam a posilňovaniu ochrany životného prostredia. Podľa údajov OSN sa do roku 2050 predpokladá nárast svetovej populácie na približne 9 miliárd obyvateľov. Od 60. rokov 20. storočia sa globálna populácia takmer zdvojnásobila a očakáva sa, že do roku

2050 vzrastie dopyt po potravinách o 60 % a dopyt po vode a energiách o 30 – 40 % (Slovenská agentúra životného prostredia, 2019). Moderné prístupy k environmentálnej politike zdôrazňujú, že každý produkt, ktorý je spotrebovaný, prechádza určitým procesom, pričom dôležitým aspektom je zabezpečenie udržateľnosti a efektívneho nakladania so zdrojmi.

3.1.1 Prechod od tzv. lineárneho po obehové hospodárstvo

Každá spotrebovaná surovina, ktorá sa neskôr stane odpadom, je záťažou pre životné prostredie. Moderné legislatívne ustanovenia Európskej únie v oblasti jeho ochrany sa dlhodobo venujú procesom, ktoré ľudia produkujú od prvotných surovín až po samotný odpad. Pôvodný koncept na spomenutú problematiku sa dá nazvať ako tzv. **lineárny model**. Od suroviny v jej pôvodnej forme až po finálny odpad, ktorý vzniká v dôsledku ľudskej činnosti, možno v tomto type hospodárstva pozorovať tzv. lineárny model. V podstate ide o prirodzený cyklus materiálov, ktoré človek využíva na uspokojenie základných potrieb, ako sú strava a pitná voda, alebo na spotrebu produktov, ako sú energia či doprava. Pri analýze tohto procesu vzniká otázka, akým spôsobom možno transformáciu prvotnej suroviny na konečný odpad vyhodnotiť z hľadiska ekologickej udržateľnosti. Lineárne hospodárstvo sa vyznačuje vyššou mierou znečistenia prírodného prostredia, pretože odpad, ktorý vzniká, má nižšiu mieru recyklovateľnosti. Tento model hospodárskeho fungovania bol typický najmä pre 19. a 20. storočie, keď environmentálne dopady neboli prioritou. Lineárne hospodárstvo tak ilustruje jednoduchý priebeh materiálového toku od spotreby až po vznik odpadu. V súlade s modernými environmentálnymi stratégiami a so zreteľom na aktuálne údaje OSN však tento prístup už nie je dlhodobo udržateľný (Michelini a kol., 2017). **Preto sa dnes tzv. lineárne hospodárstvo považuje za prežitok.**

Vzhľadom na uvedené skutočnosti sa členské krajiny OSN už v roku 2015 zaviazali minimalizovať negatívne vplyvy na životné prostredie prijatím Agendy 2030. Tento strategický dokument obsahuje

celkovo 17 cieľov, pričom medzi oblasti súvisiace s ochranou životného prostredia patria napríklad zlepšenie zdravia a kvality života, zabezpečenie prístupu k čistej vode a hygiene, podpora priemyslu, inovácií a infraštruktúry, rozvoj udržateľných miest a komunit, podpora zodpovednej spotreby a výroby a ochrana klímy. Na tieto záväzky nadviazal aj Európsky parlament, ktorý už 18. apríla 2018 schválil stratégiu nazvanú Agenda 2035. Tento dokument už neráta s využívaním lineárneho modelu hospodárstva, ale **prechádza na koncept tzv. obehového hospodárstva** (Slovenská agentúra životného prostredia, 2019), **ktorý platí dodnes**. Vtedajšie uznesenie Európskeho parlamentu naznačuje, že obehové hospodárstvo predstavuje spôsob, ako možno čo najefektívnejšie regenerovať suroviny a zabrániť nadmernému vyčerpávaniu už aj tak limitovaných prírodných zdrojov našej planéty, pričom zásadne inovuje aj samotné výrobné procesy pri napĺňaní cieľov udržateľného a zdravého životného prostredia nielen v krajinách EÚ, ale celosvetovo. Podľa viacerých odborníkov je moderné obehové hospodárstvo cyklickým procesom, v ktorom sú už prvotné suroviny určené na výrobu či spotrebu považované za obnoviteľné. Hlavným princípom obehového hospodárstva je maximalizácia recyklačných mechanizmov tak, aby suroviny neboli jednorazovo spotrebované v lineárnom procese, ale mohli byť znovu využívané v rámci viacerých cyklov (Nasir a kol., 2017). OSN a EÚ sa preto zaviazali, že minimálne do roku 2030, respektíve 2035, budú systematicky zlepšovať výrobné postupy a redukovať nadmernú spotrebu surovín prostredníctvom efektívnej recyklácie a regenerácie zdrojov (Bonciu, 2014). Rozdiel medzi zastaralým lineárnym hospodárstvom a moderným obehovým hospodárstvom spočíva hlavne v tom, že už na prvotné suroviny sa nahliada tak, aby boli čo najviac recyklovateľné. Ide o to, že keď prvotné suroviny podľahnú výrobe a následnej ľudskej spotrebe, stávajú sa pri premene na odpady udržateľnejšími a ľahšie rozložiteľnými či následne znovu využiteľnými. V tomto spočíva najväčšia výhoda moderného obehového hospodárstva.

3.1.2 Nadnárodná a národná úroveň v tvorbe „environmentalistiky“

Ako je už vyššie naznačené, podstatou tzv. obehového hospodárstva je **recyklácia**. Prvotné suroviny určené na výrobu, spotrebu, priemysel, poľnohospodárstvo či zber by mali byť obnoviteľné. Dôraz sa preto kladie na ekologickjšie suroviny, ktoré vstupujú do cyklického procesu obehového hospodárstva (Sariatli, 2017). Z pohľadu krajín je nevyhnutné mať jasnú predstavu o zlepšení stavu planéty v nasledujúcich rokoch. Hlavný rozdiel medzi modelmi lineárneho a obehového hospodárstva spočíva v dlhodobej stratégii nakladania s prvotnou surovinou, ktorú človek premieňa na odpad. Lineárne hospodárstvo kladie dôraz na uspokojenie spotrebiteľov bez ohľadu na efektívne hospodárenie so surovinami. Obehové hospodárstvo naopak už v prvotnej fáze výroby počíta s recykláciou a opätovným využitím materiálov (Sauvé, Bernard, Sloan, 2016). Vďaka tomu obehové hospodárstvo postupne nahradilo lineárny model, pretože dokáže strategicky a dlhodobo minimalizovať negatívne environmentálne dopady. Aj preto bolo v rámci členských krajín EÚ prijatých viacero legislatívnych dokumentov. Ako uvádza Práznovská (2020), aj slovenská legislatíva postupne implementovala predpisy zaväzujúce Slovenskú republiku k dodržiavaniu Agendy 2030 OSN a Agendy 2035 EÚ. Pre legislatívu EÚ v oblasti environmentálnej politiky bol prelomovým rokom 1987, keď bol podpísaný tzv. Jednotný európsky akt. Hoci neobsahoval samostatnú environmentálnu agendu, definoval základné činnosti na ochranu životného prostredia (Jednotný európsky akt, 1987). Maastrichtská zmluva z roku 1992 umožnila členským štátom EÚ koordinovať environmentálne politiky na národnej úrovni so spoločnými európskymi cieľmi (Fiala, Krutílek, Pitrová, 2018). Tomšík (2009) zdôrazňuje, že zodpovednosť za koordináciu environmentálnej politiky nesie Európska komisia spolu s členskými štátmi, pričom rozhodnutia musia byť v súlade s politikou EÚ. Členské štáty tak môžu prijímať vlastnú environmentálnu

legislatívu, avšak nesmie byť v rozpore s právnymi predpismi EÚ. Trvalá udržateľnosť sa stala prioritou Amsterdamskej zmluvy z roku 1999, zatiaľ čo Lisabonská zmluva (2007) zaviedla pojem „politika životného prostredia“ bez zásadných zmien v právomociach EÚ a členských štátov. Kľúčovým dokumentom súčasnosti je ôsmy Environmentálny akčný plán EÚ na roky 2021 – 2030, ktorý zdôrazňuje prechod na obehové hospodárstvo (8. Environmentálny akčný plán, 2019). **Celý legislatívny rámec EÚ v oblasti životného prostredia zabezpečujú inštitúcie ako Európska komisia, Rada Európskej únie, Európsky parlament a Európska rada. Jednou z najvýznamnejších je Európska komisia, ktorá predkladá legislatívne návrhy a dohliada na implementáciu právnych predpisov v členských krajinách. Politické smerovanie stanovuje Európska rada, pričom Európska komisia zabezpečuje súlad medzi národnými a európskymi politikami** (Fiala a kol., 2018). Oblasť životného prostredia spadá pod **Generálne riaditeľstvo pre životné prostredie a Generálne riaditeľstvo pre oblasť klímy**, ktoré koordinujú opatrenia na znižovanie klimatických zmien.

Rada Európskej únie združuje ministrov životného prostredia členských štátov a v spolupráci s **Európskym parlamentom** schvaľuje právne predpisy a ďalšie strategické dokumenty (Richardson, 2000). V rámci enviro politiky pôsobí Rada pre životné prostredie (ENVI), ktorá organizuje **pracovné skupiny** na rôzne environmentálne témy. Slovensko v tejto oblasti zastupuje **minister životného prostredia a odborníci zo Stáleho zastúpenia pri EÚ** (Práznovská, 2020). Predsedníctvo Rady EÚ sa mení každých šesť mesiacov, čo ovplyvňuje kontrolu a implementáciu environmentálnych záväzkov členských krajín. Naopak Európsky parlament zastupuje občanov v environmentálnej politike prostredníctvom **Výboru pre životné prostredie, verejné zdravie a bezpečnosť potravín** (Maurer, 2003). **Parlament je jediným priamo voleným orgánom EÚ, čím zabezpečuje demokratickú kontrolu v enviro agende. Európska rada, zložená z predsedov vlád a hláv štátov, určuje strategické priority environmentálnej politiky**

(Práznovská, 2020). Ďalším dôležitým orgánom je **Súdny dvor EÚ**, ktorý dohliada na dodržiavanie environmentálnych predpisov členskými krajinami. Významnú úlohu zohráva aj **Európska environmentálna agentúra (EEA)**, ktorá monitoruje plnenie environmentálnych cieľov, informuje verejnosť a poskytuje odborné analýzy. Členmi EEA sú nielen krajiny EÚ, ale aj Turecko, Švajčiarsko, Nórsko, Island a Lichtenštajnsko (European Environmental Agency, 2020).

Environmentálna politika je podporovaná rôznymi grantmi a dotačnými schémami. V súčasnosti existuje približne 104 environmentálnych grantov financovaných z programových období 2007 – 2013, 2014 – 2020 a 2021 – 2027. Na Slovensku je environmentálna politika zakotvená v **Ústave SR**, ktorá garantuje právo na priaznivé životné prostredie a informovanosť o jeho stave. Kľúčovú úlohu zohráva **Ministerstvo životného prostredia SR** v spolupráci s ďalšími rezortmi a samosprávami. Lokálne samosprávy sa podieľajú na územnom plánovaní, odpadovom hospodárstve a ochrane zelene (Lubyová, Filčák, 2016). Slovenská inšpekcia životného prostredia dohliada na dodržiavanie environmentálnych predpisov a rieši priestupky v tejto oblasti (Slovenská inšpekcia životného prostredia, 2020). Slovenská republika aj v čase publikovania predkladanej publikácie čelí viacerým praktickým aj legislatívnym výzvam v oblasti ochrany trvalo udržateľného životného prostredia. Procesy v environmentálnych verejných politikách sú veľmi dynamické, ale dá sa konštatovať, že Slovenská republika je etablovanou krajinou v rámci EÚ s dlhodobou skúsenosťou s modernými princípmi tzv. obehového hospodárstva a dá sa predpokladať dlhodobý pozitívny vývoj kooperujúci s aktuálnymi a flexibilne sa rozvíjajúcimi trendmi.

3.2 Procesy tvorby environmentálnych verejných politik

Všetky vstupy, teda počiatočné požiadavky a problémy akýchkoľvek aktérov vo verejných politikách, sú odvodené z rôznych štruktúrovaných prostredí, ako sociálno-ekonomického,

materiálneho, politického a kultúrneho, a môžu sa prispôsobovať aktuálnej situácii. Tieto premenné sú kľúčové pri analýze akejkoľvek politiky. Proces výberu témy alebo programu, ktorý sa dostane na politickú agendu vlády aj v oblasti environmentalistiky, je ovplyvnený sprostredkujúcimi premennými. Tieto premenné predstavujú faktory, ktoré zohrávajú úlohu pri formovaní politických úloh a ich predkladaní vláde na rozhodovanie. Medzi sprostredkujúcich aktérov môžu patriť politické strany, mimovládne organizácie, záujmové skupiny a ďalšie subjekty, ktoré môžu ovplyvniť rozhodovacie procesy. Sprostredkujúce premenné vyjadrujú vzájomné vzťahy medzi požiadavkami jednotlivcov alebo skupín a ich správaním v rozhodovacích procesoch. Modelovanie politického procesu je kľúčovým nástrojom vo verejnej politike. Umožňuje vytvoriť konceptualizáciu procesu tvorby verejnej politiky, identifikovať **systemové postavenie aktérov a ich činnosť v rôznych fázach rozhodovania, implementácie a evaluácie/ vyhodnotenia verejných politík.**

Základom systemovej analýzy verejnej politiky je sledovanie logiky a kauzálnych súvislostí medzi vstupmi, formulovaním politiky a jej výstupom v podobe realizácie, ako aj hodnotením účinnosti politiky. Teória systemov a štruktúrno-funkcionálna analýza poskytujú nástroje na pochopenie vzťahov medzi rôznymi javmi v politickom prostredí a umožňujú predvídať možné výsledky určitých rozhodnutí. Tvorba politiky môže byť analyzovaná ako štruktúrovaný, fázový proces, ktorý zahŕňa formulovanie, riešenie a hodnotenie konkrétnych politík, pričom sa hodnotí spolupráca rôznych aktérov, napr. vládnych a mimovládnych inštitúcií, verejného a súkromného sektora, politikov a byrokracie. Zámerom je požadované naplnenie (v praxi však môže dôjsť aj k nenaplneniu) očakávaných cieľov a zabezpečenie efektívneho fungovania celého systému. Existuje pritom niekoľko definícií procesu tvorby verejnej politiky. Tento proces môžeme teoreticky rozdeliť do viacerých etáp, v závislosti od toho, ako podrobne chceme analyzovať postup pri práci s politickou agendou pri tvorbe rozhodnutí

v environmentálnych politikách. Základným analytickým rámcom na pochopenie tohto procesu je model cyklu tvorby politiky, ktorý vychádza z problému, ktorý je potrebné riešiť.

Na začiatku akéhokoľvek procesu tvorby verejnej politiky je **problémová téma**, ktorá trápi určitú časť spoločnosti. Tento problém je štruktúrovaný, čo znamená, že vytvára ďalšie menšie problémy. Napríklad, ak chce konkrétna mimovládna organizácia zaviesť ochranu národného parku v Nízkych Tatrách na Slovensku, otvára to ďalšie otázky, ktoré treba riešiť, ako napríklad úprava legislatívy pre ochranárov alebo aplikácia pravidiel pri prepuknutí environmentálnych katastrof a pod. To, že spoločnosť vníma istú tému ako problematickú, neznamená, že ju dokáže riešiť komplexne. Na podrobnejšie vysvetlenie procesu „**problémového riešenia**“ je často používaný model W. Dunna (1994), ktorý názorne ukazuje, ako sa problém vyvíja, rieši a následne hodnotí celý proces. Z témy sa stáva problém, ktorý sa nakoniec stáva konkrétnym produktom, teda napr. environmentálnou verejnou politikou. Ako je uvedené vyššie, celý proces je cyklický alebo špirálovitý, pričom forma jednotlivých fáz závisí od kvality predchádzajúcich. Ak je napríklad agenda alebo iná fáza tohto procesu nastavená zle, výsledok politiky nebude mať požadovaný účinok. Kingdon (1995) uvádza, že úspech jednej fázy v procese tvorby politiky neznamená automaticky úspech nasledujúcej. K správne fungovaniu procesu prispievajú aj faktory ako kvalitná legislatíva, dostatočné materiálne a ľudské zdroje (Kingdon, 1995). Preto je dôležité analyzovať proces tvorby politiky v každej fáze, aby sme ho mohli pochopiť ako celok.

V ďalšom modeli autora D. Eastona (1965) zohráva významnú úlohu **prostredie, v ktorom sa politika tvorí**, a ktoré na ňu významne vplýva. Zahŕňa ekonomické a politické vplyvy na vstupy, systémové premenné, politické výstupy a politické výsledky. Výstup znamená konečný produkt, napríklad vydanie zákona o posudzovaní vplyvov na životné prostredie. Systém funguje tak, že požiadavky aktérov a podpora z prostredia vstúpia do procesu výberu agendy, v politickom systéme sa zmenia na rozhodnutia a aktivity, ktoré

prinesú výstup. **Tento výstup môže následne vyvolať nový proces tvorby politiky.**

Naopak autor Jenkins (1993) preto tento model rozšíril o podrobnejšie spracovanie procesu tvorby politiky, kde je možné štruktúrovane zachytiť procesy **pred vstupom, po vstupe a po výstupe zo systému**. Podľa neho prostredie má svoju štruktúru, ktorá sa mení v závislosti od toho, či sa priamo alebo nepriamo dotýka politického systému. Prostredie sa skladá z socio-ekonomických, fyzických a politických premenných, ktoré sa menia v čase. Detailné zameranie sa na prostredie môže byť pre politické vedy rozhodujúce.

Výsledok je zvyčajne viditeľný v krátkom čase (napr. po aplikácii zákona o ochrane prírody do praxe), zatiaľ čo **dopad sa prejaví až po dlhšom čase po aplikovaní politiky do praxe (realizácia, implementácia)**. **Spätná väzba** hodnotí tieto výsledky a dopady v politickom systéme a vedie cez prostredie. Medzi politickým systémom a vstupmi existujú sprostredkované premenné, ktoré vyjadrujú rôzne skupiny, politické strany, záujmové skupiny alebo mimovládne organizácie, ktoré už počas tvorby politiky vplyvujú na vstupy. Tieto sprostredkované premenné ovplyvňujú rozhodovací proces v určitej organizačnej sieti, ktorá spracováva vstupy na výstupy, ktoré môžu následne ovplyvniť rozhodovacie procesy alebo iniciovať nový politický proces. Proces tvorby verejnej politiky je preto veľmi zložitý a vždy sa líši. Aj keď má cyklický charakter, nie je úplne uzavretý, pretože je neustále ovplyvňovaný prostredím, sprostredkujúcimi premennými a dĺžkou trvania procesu. Ľudský faktor je prítomný v každej fáze procesu, aj keď sa zameriavame na osobnostné črty aktérov. Proces tvorby politiky skôr pripomína špirálovitý tvar než uzavretý cyklus.

Model tvorby verejnej politiky možno zjednodušene predstaviť v **troch fázach: formulácia/tvorba vládnej agendy, realizácia/implementácia a hodnotenie účinnosti/evaluácia**. **Formulácia politiky/tvorba agendy** je fáza politického procesu, ktorá sa týka výberu a postavenia politickej agendy *decision makers*

(na akejkoľvek úrovni – napr. na nadnárodnej úrovni to môže byť Európsky parlament, na národnej úrovni vláda SR, resp. Ministerstvo životného prostredia Slovenskej republiky, na regionálnej úrovni zastupiteľstvo vyšších územných celkov a na lokálnej úrovni obecné/mestské zastupiteľstvo) teda toho, čo a akým spôsobom bude *decision maker* riešiť. *Decision maker* je buď volený alebo menovaný a má rozhodovacie právomoci tvoriť konkrétne verejné politiky. Na výbere politického problému, ktorý si vyžaduje rozhodnutie, sa však podieľajú viaceré subjekty z inštitucionalizovanej aj neinštitucionalizovanej sféry spoločenského života. Tieto subjekty môžu byť politické strany, poslanci, prezident, vládni úradníci, občianske iniciatívy a záujmové skupiny a iní aktéri. Tieto subjekty formulujú daný problém ako politický, t. j. problém, ktorý zasahuje do života veľkých skupín občanov. Nie každý verejne vyjadrený problém sa však dostane do vládnej agendy (resp. agendy spomenutých *decision makers*) a stane sa predmetom politického rozhodovania. O tom, čo sa stane politickou agendou, rozhodujú vzťahy medzi rôznymi aktérmi.

Realizácia politiky/implementácia je fáza procesu, v ktorej sa politické rozhodnutia uvádzajú do praxe. *Decision makers* (od lokálnej až po nadnárodnú úroveň) spravidla vykonáva dve základné funkcie v tejto fáze: vypracuje program realizácie politiky a rozhodne o postupe implementácie, t. j. ako budú mobilizované zdroje, vyčlenené financie, zamestnanci a aké legislatívne zmeny budú potrebné. Implementácia politiky sa v moderných demokraciách stále stáva zložitejšou, pretože rôzni aktéri sa snažia dostať do politickej agendy vlády stále viac programov, ktoré si vyžadujú vysoké spoločenské zdroje (napr. environmentalistika, zdravotníctvo, školstvo, armáda a pod.).

Vyhodnotenie politiky/ evaluácia predstavuje fázu, v ktorej sa hodnotí výsledok realizovanej politiky v rôznych oblastiach verejného života. *Decision maker* môže získať informácie o účinnosti politiky z rôznych zdrojov, napr. od médií, poslaneckých výborov, štátnej administratívy, kontrolných orgánov, občianskych

záujmových skupín, odborníkov a analytických pracovísk, nezávislých think tanks a pod. Základným predpokladom tvorby verejnej politiky je vytváranie štruktúry záujmov a politických sietí aktérov, ktorí sú zapojení do prijímania rozhodnutí. Ide o kľúčové sprostredkujúce premenné, ktoré si vyžadujú pozornosť analytikov. Postupne sú v nasledovnej podkapitole rozobrané všetky tri hlavné fázy procesov tvorby verejných politik, aj tých environmentálnych.

3.2.1 Tvorba agendy v environmentálnych politikách

Tvorba agendy a formulácia politiky sa často spájajú do jednej fázy a stoja na začiatku rozhodovania napr. aj o environmentálnej verejnej politike. **Formulácia je proces, ktorý nasleduje bezprostredne po nastolení agendy vlády. Akonáhle problém získa podobu oficiálnej agendy (konkrétny *decision maker* rozhodne, že daná problematika sa bude naozaj riešiť, teda implementovať), prechádza sa do fázy formulácie. V tomto momente sa už jedná o konkrétnu politiku a jej obsah.** Hlavný rozdiel medzi agendou a formuláciou spočíva v tom, že formulácia sa zaoberá konkrétnymi operačnými mechanizmami, ktoré sa stanú základom pre tvorbu politiky. Tieto mechanizmy zahŕňajú stratégiu, vytváranie pravidiel a kooperáciu s rôznymi aktérmi pri identifikácii problémov a zdôvodnení ich riešení. V analýze prvej fázy tvorby verejnej politiky sa tieto dva pojmy používajú spoločne. Skutočnosť, že agenda je na začiatku cyklického modelu, naznačuje jej kľúčovú úlohu v celom procese tvorby verejnej politiky, ktorý zahŕňa formulovanie, implementáciu a vyhodnotenie. Pojem "agenda" je pritom charakteristický najmä pre anglosaskú literatúru a môže byť definovaný rôznymi spôsobmi. Tento pojem skúmali napr. autori ako Wildavsky, Jenkins, Jones, Almond, Powell a ďalší. Agenda predstavuje zoznam verejných problémov, ktoré je potrebné riešiť v konkrétnom čase, a vyžaduje spoluprácu vládnych aj mimovládnych aktérov (Kingdon, 1995).

Autori Cobb, J. Ross a M. Ross (1976) hovoria o nárokoch rôznych skupín v spoločnosti, ktoré medzi sebou súperia o to, aby sa ich

problémy dostali do centra záujmu vládnucich elít. Problémy, ktoré sa dostanú do povedomia týchto elít (**rozhodovateľov = decision makers**), sa stávajú agendou. Teória, ktorú predstavili Howlett a Ramesh (1995), tvrdí, že presvedčenie vládnucich elít je rozhodujúce pre to, aby sa daný problém začal riešiť. Iný pohľad hovorí o tom, že problémy sú rozpoznané priamo vládnymi autoritami, a tým sa dostávajú do oficiálnej agendy. Spojením týchto prístupov môžeme lepšie pochopiť, čo vlastne tvorí agendu. Základom je definovanie a rozpoznanie problému, čo je predpokladom na tvorbu agendy.

Problémy predstavujú v spoločnosti nové alebo známe témy, ktoré môžu rezonovať v spoločnosti buď krátkodobo, alebo dlhodobo. Nie všetky sa však dostanú do agendy. Témy, ktoré sa dostanú do agendy, sú tie, ktoré rezonujú v spoločnosti a majú pre ňu význam. **Úlohou vládnej agendy nie je diktovať verejnosti, čo si má myslieť, ale orientovať sa na témy, ktoré sú relevantné a dôležité pre verejnosť.** Problémy, ktoré sa dostanú do povedomia verejnosti, začínajú byť skutočne zohľadňované na viacerých úrovniach rozhodovania. Nie všetky problémy, ktorými by sa vlády (resp. *decision makers* na akejkolvek úrovni od lokálnej po nadnárodnú) mohli zaoberať, sa dostanú do agendy, pretože nie je identifikovaný aktér, ktorý by ich presadil. Väčšinou sa najskôr identifikuje téma v širšej spoločnosti a následne sa stáva problémom vládnej agendy, kde sa hľadajú konkrétne riešenia. Proces však môže byť aj opačný. Agenda môže byť vytvorená priamo vládnymi inštitúciami a až neskôr sa stane oficiálnou agendou, ktorá bude podliehať rozhodovaniu verejných aktérov (***policy makers* – to sú všetci aktéri v demokratickej spoločnosti, ktorí nemajú rozhodovacie, teda hlavné slovo vo verejných politikách ako napr. občania, záujmové skupiny, médiá a pod.**). V oblasti verejnej politiky sa analýze tvorby agendy venujú rôzni autori, ako napríklad Kingdon, Cobb, Ross a ďalší, ktorí túto dynamiku vnímajú ako obojsmerný proces. Kingdon (1995) rozlišuje medzi vládnu agendou a rozhodovacou agendou, zatiaľ čo Howlett a Ramesh (1995) preferujú rozlíšenie medzi

systemovou a inštitucionálnou agendou. Princíp ich fungovania je podobný.

Systémová agenda zahŕňa všetky témy a problémy, ktoré v spoločnosti rezonujú. Môže ísť o väčšie problémy alebo problémy určitých skupín spoločnosti. Tento typ agendy sumarizuje všetko, čo verejnosť považuje za nefunkčné, nedostatočné alebo chybné. Témy, ktoré rezonujú v spoločnosti, sú postupne predstavované rôznymi aktérmi, ktorí sa snažia vzbudiť záujem vládnucich elít, aby sa práve tieto problémy začali riešiť. Avšak len časť týchto tém sa skutočne dostane na agendu vlád.

Inštitucionálna agenda nastupuje, keď *decision maker* oficiálne "odobrí" problém a zaviazá sa riešiť ho. Je to agenda, o ktorej sa rozhoduje v rámci vládnych inštitúcií, čím sa spúšťa proces tvorby verejnej politiky. Young a Quinn (2002) uvádzajú, že rôzni aktéri (záujmové skupiny) musia získať záujem politických elít, ktoré majú moc presadiť riešenia. Ak tento záujem chýba, problém sa získať na inštitucionálnu agendu nedostane. Agenda pritom môže byť iniciovaná buď zvonku (systémová agenda), alebo zvnútra (inštitucionálna agenda). Howlett a Ramesh (1995) analyzujú rôzne formy iniciácie agendy na základe aktérov zapojených do procesu. Prvým kritériom je, kto iniciuje tému. Ak je iniciátorom verejnosť (občania, mimovládne organizácie, médiá), ide o iniciáciu zvonka. Ak iniciátorom sú vládne orgány (vláda, samospráva), ide o iniciáciu zvnútra. Ak je iniciátorom verejnosť, stupeň zapojenia verejnosti do tvorby agendy je vysoký. Mimovládne organizácie, ktoré vyvíjajú tlak na vládu, sú príkladom iniciácie zvonka. Téma, ktorá rezonuje v spoločnosti a je široko diskutovaná sa dostáva do oficiálnej agendy. Ak je iniciátorom vláda, a verejnosť sa aktívne zapája, ide o tzv. mobilizáciu, pri ktorej vláda predkladá témy verejnosti, aby získala ich podporu. Posledným spôsobom je iniciácia zvnútra, kde téma vychádza od vládnych orgánov a zapojenie verejnosti je nízke. Tento spôsob sa týka predovšetkým otázok, ktoré sa riešia bez účasti verejnosti, napríklad otázka platov poslancov.

V moderných demokratických štátoch sa rozlišujú **tri základné typy agend: mediálna, verejná a politická**. **Mediálna agenda** sa sústreďuje na výber tém v médiách a ovplyvňuje verejnú agendu. **Verejná agenda** zohľadňuje témy, ktoré rezonujú v spoločnosti, a **politická agenda** je súhrn problémov, ktoré sú predmetom rozhodovania vlády. Dôležitý vplyv na tento proces majú silní hráči, ako sú vplyvné médiá a nečakané udalosti, ktoré určujú prioritu tém. V oblasti environmentálnej verejnej politiky môže ísť aj o strategické dokumenty o udržateľnom životnom prostredí v EÚ, silné mimovládne organizácie zaoberajúce sa ochranou prírody a krajiny a pod. Pre lepšie pochopenie procesu tvorby agendy je dôležité pochopiť interakcie medzi rôznymi typmi agend, kde médiá, verejnosť a politici zohrávajú kľúčovú úlohu. Po prvotnej fáze procesu tvorby verejných politík, po nastolení agendy sa procesy rozhodovania dostávajú do fázy implementácie.

3.2.2 Implementácia environmentálnych politík

Ďalším krokom v tvorbe politiky je teda implementácia alebo realizácia schválených riešení. Implementácia zahŕňa proces prevodu vypracovaných politických cieľov (ako sú stratégie a programy) na konkrétne, merateľné kroky, ktoré vedú k dosiahnutiu stanovených cieľov. V prípade, ak politické rozhodnutie vedie k prijatiu nového zákona, zvyčajne sa najskôr hodnotí, či je tento zákon v súlade s ústavou. Jednoduchý teoretický pohľad na implementáciu predpokladá, že po prijatí programu vládou sa realizácia presúva na rôzne administratívne a správne štruktúry (štátne alebo samosprávne organizácie), ktoré vykonávajú úlohy v rámci svojich právomocí. Ideálna predstava o implementácii ako o koordinovanej aktivite všetkých zainteresovaných aktérov, ktorí majú spoločný cieľ, však v praxi často neexistuje. V reálnom svete sa objavujú rôzne výzvy, ako napríklad pri definovaní mechanizmov kontroly výkonu štátnej správy a samosprávy, pri hľadaní vhodných nástrojov na boj proti znečisťovaniu životného prostredia alebo pri znižovaní byrokratických bariér administratívy, či pri rozvoji

informačných systémov podporujúcich efektívnejšiu verejnú správu v environmentálnych politikách nielen na Slovensku.

Etapu prechodu od identifikácie problému k výsledku je neustále ovplyvňovaná vonkajšími aj vnútornými faktormi. Preto treba počítať s nepredvídateľnými situáciami, ktoré môžu ohroziť implementačný plán. Ďalším faktorom, ktorý môže ovplyvniť úspešnosť implementácie, je mechanizmus vzťahov medzi centrálnymi a miestnymi úrovňami, ako aj úroveň spolupráce medzi rôznymi administratívnymi štruktúrami vlády. Ak táto spolupráca nefunguje optimálne, môže vzniknúť implementačný deficit (Hood, 1976). Tento deficit je dôsledkom faktu, že centrálna vláda, ako hlavný aktér, nemôže plne kontrolovať administratívny systém, ktorý spravuje rôzne politiky. Autori Pressman a Wildavsky (1973) spájali úspešnosť implementácie nielen s definovaním cieľov, ale aj s výberom správnych prostriedkov na ich dosiahnutie. Uvádzali, že medzi hlavné príčiny zlyhania implementácie patrí v prvom rade konflikt medzi rôznymi politikami a nejasne stanovené ciele a priority počas ich formulovania a taktiež používanie neúčinných prostriedkov, ako je napríklad vytvorenie politiky bez adekvátnych zdrojov na jej realizáciu. Diskusie o dôvodoch zlyhania implementácie sa často objavujú až po jej realizácii, keď sa hľadajú príčiny neúspechu, alebo sa zvažuje, kto nesie zodpovednosť za zlyhanie politiky. Kauzálna súvislosť medzi prostriedkami a výsledkami nás vedie k otázke, či a za akých podmienok použitie určitého prostriedku (X) skutočne vedie k dosiahnutiu želaného výsledku (Y). Ak medzi nimi neexistuje priamy vzťah, výsledok sa nedosiahne. Úspech implementácie do značnej miery závisí od vhodne vybraných prostriedkov, a ak politiku nedefinujeme prostredníctvom týchto prostriedkov, jej realizácia je veľmi náročná.

Medzi kľúčové prostriedky implementácie patria legislatívne normy a pravidlá, (ktoré vytvárajú právny rámec pre realizáciu politiky), **ľudské zdroje** (na úspešnú realizáciu je nevyhnutné mať kvalifikovaných a zručných odborníkov v legislatíve aj v exekutive), a **organizácia** (efektívna štruktúra vzťahov medzi politikmi a

administratívou zvyšuje šance na dosiahnutie cieľov). Tieto prostriedky sú vzájomne závislé. **Legislatíva** je dôležitým faktorom ovplyvňujúcim kvalitu politiky, ale bez adekvátnej prípravy ľudských zdrojov a bez dobre organizovanej štruktúry medzi týmito zdrojmi sa očakávaný výsledok nedosiahne. V legislatívnej príprave je kľúčové pracovať s informáciami, ktoré čo najlepšie odzrkadľujú podstatu problému. Kvalitná legislatíva však nezaručuje úspech, ak nie je správne uvedená do praxe prostredníctvom politických krokov a dobre organizovaných aktérov.

Vláda, resp. decision makers majú k dispozícii rôzne nástroje na dosahovanie politických cieľov. Medzi najvýznamnejšie patria **legislatívne** (zákony, právne normy a pravidlá), **ekonomické** (finančné), **organizačno-administratívne a informačné nástroje**. Tieto nástroje sa využívajú na riešenie problémov, ako sú napr. zvýšenie recyklovateľnosti surovín, zamedzenie nelegálnych skládok odpadov, boj proti priemyselným znečisťovateľom či na zlepšenie environmentálnej vzdelanosti obyvateľstva. Výber správnych nástrojov však ešte nezaručuje, že tieto nástroje splnia očakávania tvorcov politiky. Zainteresovaní aktéri musia hľadať také nástroje (alebo ich kombinácie), ktoré budú účinné pri dosahovaní stanovených cieľov. Tento proces je neustálym učením sa o tom, ako správne vykonávať politiku a ako efektívne spojiť prostriedky a výsledky politiky. Pre dosiahnutie sociálno-ekonomického rozvoja regiónu je kľúčové nastaviť stratégiu využívania rôznych nástrojov verejnej politiky, ako sú granty, štátne dotácie, zvýhodnené úvery či daňové úľavy pre podnikateľov. Nástroje verejnej politiky sa všeobecne zaraďujú do štyroch kategórií. Prvými sú právne alebo regulačné nástroje, ďalej ide o ekonomické, informačné a administratívne implementačné nástroje.

Zákony, normy a predpisy sú základnými **právnymi nástrojmi** na regulovanie verejného života. Vláda tieto nástroje využíva v súlade s právnymi tradíciami spoločnosti. Zákony, ako formálne normy, sú hierarchicky usporiadané podľa toho, aký majú dopad na správanie rôznych skupín obyvateľstva. Základnou právnou normou, ktorá

definuje postavenie občana v spoločnosti (práva a povinnosti jednotlivca, inštitúcií a organizácií), je ústava. Z nej vychádzajú zákony, ktoré upravujú život občanov a inštitúcií v rôznych oblastiach, napríklad volebné právo, právo na zamestnanie či rodinné práva. Medzi normy s nižšou právnou silou patria rôzne predpisy, metodické pokyny či rokovací poriadok vlády, ktoré upravujú proces tvorby politiky, predkladanie materiálov, formu a obsah konzultácií a schvaľovanie materiálov vládou a parlamentom. Okrem formálnych právnych noriem existujú aj neformálne pravidlá, ako sú odporúčania alebo lotérie, ktoré ovplyvňujú verejnú politiku.

Medzi **ekonomické nástroje** patria dane, dotácie, úvery, pôžičky, clá a granty. Tieto prostriedky slúžia na dosahovanie politických cieľov a reguláciu správania organizácií a jednotlivcov. Vláda môže prostredníctvom týchto nástrojov prerozdeľovať financie od obyvateľov cez dane a poplatky a následne ich použiť na financovanie verejných aktivít. Rovnako využíva granty na podporu konkrétnych programov. Väčšina politických stratégií sa bez ekonomických nástrojov nezaobíde a priamo predpokladá pridelenie finančných prostriedkov a prispôsobenie rozpočtov. Tieto rozpočty sa pripravujú na ročné obdobie a slúžia ako nástroj na prepojenie politických priorít s ich reálnym vykonaním. Finančnú politiku spravidla riadi ministerstvo financií, ktoré pripravuje rozpočet a pravidlá na nasledujúci kalendárny rok.

Organizačno-administratívne nástroje sa využívajú vtedy, keď vláda funguje na hierarchickom princípe, ktorý upravuje roly v organizáciách. Administratívna činnosť úradov a ich organizačná štruktúra môže výrazne ovplyvniť efektívnosť politiky. Hlavnou úlohou vládnej administratívy je mobilizovať zdroje na prípravu a realizáciu politík, ako sú financie, dane, zákony a normy a zabezpečiť koordináciu medzi rôznymi ministerstvami. Koordinácia administratívnych postupov medzi ministerstvami je nevyhnutná, najmä pri príprave a realizácii komplexných politík, ktoré si vyžadujú medzirezortnú spoluprácu. Problémom býva, keď legitímne authority

umožňujú alebo dokonca podporujú fragmentáciu jednotlivých agend, čo môže brániť príprave a schvaľovaniu koncepčných dokumentov.

Nakoniec informácie zohrávajú kľúčovú úlohu v procese tvorby politiky. Existuje množstvo **informačných nástrojov**, ktoré slúžia na dosahovanie politických cieľov. Môžu mať formálnu podobu, ako je vzdelávanie, zverejňovanie informácií a osvetové kampane, alebo neformálnu podobu, ako je presvedčanie. Každý nástroj má svoje výhody a nevýhody, ktoré je potrebné zvážiť a rozhodnúť sa o ich vhodnej kombinácii, aby sa politika čo najviac priblížila svojmu cieľu. Ciele politiky sú často zložité a zahŕňajú rôzne spoločenské hodnoty, ako sú spravodlivosť, rovnosť, efektívnosť a zodpovednosť voči verejnosti. Podľa toho, aký význam vláda pripisuje týmto hodnotám, zvolí adekvátnu kombináciu nástrojov na riešenie problémov, ako sú zlyhania trhu alebo zabezpečovanie verejných tovarov a služieb, ako je národná bezpečnosť a verejné osvetlenie.

Nástroje verejnej politiky sa dajú rozdeliť na povinné, stimulačné a dobrovoľné. Každý typ nástroja je charakterizovaný podľa miery záväznosti, teda na povinný, zmiešaný alebo dobrovoľný. Miera voľby nástrojov závisí od konkrétneho problému, ktorý sa rieši, a od kombinácie nástrojov, ktorá je najefektívnejšia v praxi. Po implementácii nastupuje fáza hodnotenia, v rámci ktorej aktéri politického systému vyhodnocujú, či sa vstupy zhodujú s výstupmi respektíve s dosiahnutými výsledkami. Tento proces sa nazýva evaluácia.

3.2.3 Vyhodnotenie/ Evaluácia environmentálnych politík

Každý „produkt“ verejnej politiky prechádza komplexným procesom, ktorý zahŕňa definovanie problému, hľadanie riešení a ich implementáciu. Kritérium efektívnosti týchto riešení spočíva v ich schopnosti byť merateľne vyhodnotené. **Evaluácia je proces hodnotenia dosiahnutých výsledkov, ktoré sú v súlade so stanovenými cieľmi.** V ideálnom prípade by pri vyhodnocovaní už

mali byť dostupné výsledky priebežného monitorovania výkonu jednotlivých organizácií, čím by sme mali k dispozícii informácie o implementácii politiky. Avšak v praxi tieto údaje zvyčajne prichádzajú k tvorcom politiky len sporadicky a neorganicky. Vlády (resp. *decision makers* na akejkoľvek úrovni od lokálnej po nadnárodnú) by však mali pravidelne získavať výsledky od kontrolných orgánov štátnej správy, ktoré sa však zameriavajú viac na dodržiavanie predpisov než na kvalitu služieb poskytovaných občanom. Vyhodnocovanie plnenia programov je však kľúčovým prvkom pri tvorbe nových politických úloh. Preto by vlády mali pravidelne a objektívne vyhodnocovať účinnosť programov a tieto údaje využívať pri definovaní nových politických úloh. Takto je možné hodnotiť efektívnosť vlády, výkonnej moci a overiť, či stanovené ciele boli správne a či zvolené prostriedky pri implementácii boli adekvátne. A pre udržateľné životné prostredie na Slovensku je kvalitná evaluácia viac ako dôležitá.

Cieľom hodnotenia je identifikovať nové problémy alebo javy v prostredí, vplyv časového odstupu medzi stanovením cieľa a implementáciou, ktorý ovplyvňuje výsledky politiky. Je kľúčové, aby sa výsledky evaluácie dostali späť k tvorcom politiky, pretože to umožňuje zlepšiť výstupy a predchádzať predchádzajúcim chybám. Tento proces prináša nové poznatky o problémoch a celkový cyklus tvorby politiky tak pokračuje. Na začiatku tvorby politiky sa problém identifikuje a štruktúruje, čím sa odhaľujú podrobnosti a komplexita problému. Rozpoznať problém v jeho plnej šírke na začiatku tvorby politiky je rovnako dôležité ako jeho následné hodnotenie. Znamená to, že ešte pred definovaním problému by mal byť vyhodnotený súčasný stav a počas implementácie by sa malo hodnotiť, či sa politika posúva k efektívnym riešeniam. Evaluácia ako samostatná fáza tvorby politiky využíva rôzne metódy a prístupy na hodnotenie týchto politik. Autorka Gombitová (2007) upozorňuje na časté zamieňanie evaluácie s monitorovaním, vedeckými štúdiami alebo auditmi, ale evaluácia je omnoho komplexnejší proces. Tento rozdiel sa najlepšie vysvetľuje pri hodnotení výstupov a dopadov verejných

politik. Výstupy verejných politik sú konkrétne produkty alebo výsledky, ktoré sa vytvárajú počas procesu tvorby politiky (napr. zavedenie kompostovania biologicky rozložiteľného odpadu v obciach a mestách na Slovensku úpravou legislatívy). **Operátori alebo realizátori sú aktéri, ktorí sa podieľajú na implementácii týchto politik.** Zatiaľ čo operátor nesie zodpovednosť za výstupy, výsledky a dopady sú širšie s dlhším časovým horizontom. Výsledky sa dostavia čoskoro po implementácii, no dopady môžu byť pozorované až po dlhšom čase. Pre operátorov je dôležité včas rozpoznať výsledky, aby mohli riadiť a upravovať implementáciu politiky. Dopady sú často nepredvídateľné a môžu ovplyvniť aj oblasti, ktoré sa neplánovali. Evaluácia v tomto kontexte hodnotí najmä dopady politik, ktoré sa prejavujú po dlhšom čase. Preto je veľmi dôležité, aby návrhy zákonov zahŕňali aj doložku vplyvov, ktorá hodnotí, aký vplyv budú mať na rôzne oblasti politiky.

Vo všeobecnosti sa rozoznávajú **tri typy evaluácií**. Prvým typom evaluácie je **predbežná (ex ante) evaluácia**. Tento typ sa zameriava na analýzu stavu pred začiatkom tvorby politiky. Vykonáva sa ešte pred rozhodnutím o ďalšom postupe a pomáha získať čo najväčší obraz o doterajšom stave problému. Ex ante evaluácia slúži ako základ pre rozhodnutia o ďalších krokoch pri formulovaní politiky. Druhým typom je **priebežná (intermediate/mid-term) evaluácia**. Tento typ je využívaný počas implementácie politiky a slúži na sledovanie procesu a identifikovanie problémov, ktoré sa objavia pri zavádzaní opatrení do praxe. Pomáha operátorovi sledovať správny smer implementácie a včas upravovať politiku na základe aktuálnych zistení. A tretím typom je **následná (ex post) evaluácia**. Tento typ sa zameriava na hodnotenie dopadov politiky, ktoré sa prejavujú po dlhšom časovom období od implementácie. Ex post evaluácia skúma celkový prínos politiky, jej efektívnosť a hospodárnosť. Tento typ evaluácie je náročný na zber dát, pretože dopady sa prejavujú až po niekoľkých rokoch.

Indikátory a ukazovatele sú kľúčové pre hodnotenie efektívnosti verejnej politiky. Slúžia na detailný popis očakávaných efektov

politik, umožňujú meranie pokroku a hodnotenie výsledkov a dopadov. Sú tiež nástrojom na identifikovanie silných a slabých stránok počas implementácie politiky. Európska únia používa aj pri vyhodnocovaní environmentálnych verejných politik tzv. **SMART** kritériá na hodnotenie efektívnosti a hospodárnosti verejných politik. Tieto kritériá zahŕňajú **špecifickosť, merateľnosť, dostupnosť, relevantnosť a časovú viazanosť**, ktoré zaručujú objektivnosť a presnosť pri hodnotení verejných politik. Indikátory by mali byť špecifické a merateľné, aby sa zabezpečila presnosť a účinnosť hodnotenia a zároveň by mali byť relevantné pre ciele politiky. Celkovo hodnotenie verejných politik si vyžaduje komplexné metodológie a pravidelný zber dát, aby sa zabezpečila kvalita evaluácie a včasné odhalenie problémov v procese implementácie.

3.3 Úlohy formy vyjednávania a kooperácia *decision makers* a *policy makers* v tvorbe (aj environmentálnej) verejnej politiky

Na tvorbe verejnej politiky sa teoreticky môže zúčastniť každý občan, avšak jeho reálna účasť závisí od vzťahu k riešeným problémom. Účasť aktérov sa spravidla odvíja od povahy problému. Napríklad v prípade otázok životného prostredia sú to predovšetkým pracovníci tohto sektora, ktorí majú záujem podieľať sa na tvorbe politiky. Formálna účasť na riešení problému súvisí s organizačnými štruktúrami vlády (rezortmi), ktorých cieľom je dosahovanie kolektívnych cieľov vyplývajúcich z verejného záujmu. Rôzne štádiá rozhodovania umožňujú participáciu rôznych aktérov. Na tvorbe verejnej politiky sa podieľajú rôzne subjekty, ktoré sú prepojené vzájomnými vzťahmi. **Základné rozdelenie ich členenia zahŕňa: Tvorcov politiky, ktorí však nemajú rozhodovacie právomoci (*policy makers*). Sem patria napr. občania, individuálne skupiny, organizácie, volené a menované authority, zamestnanci verejnej a štátnej správy, občianske environmentálne a iné združenia a pod. Rozhodovateľov (*decision makers*), ktorí majú v demokratickej spoločnosti privilegovanejšie postavenie voči**

iným aktérom, pretože priamo rozhodujú o tvorbe verejných politik. Sem naopak patria jednotlivci alebo organizácie s autorizovaným právom prijímať rozhodnutia (menované alebo volené autority od lokálnej, cez regionálnu, národnú až po medzinárodnú/nadnárodnú úroveň rozhodovania. Ďalšie možné členenie vychádza z medzivládnych vzťahov, kde sa rozlišujú federálne, národné, regionálne a miestne vlády/ zastupiteľstvá. V rámci vnútrovládných vzťahov sa na tvorbe (aj environmentálnej) politiky podieľajú zákonodarné, výkonné a súdne inštitúcie, ako aj rôzne organizácie a združenia.

3.3.1 Decision makers a policy makers a ich úloha vo verejnej politike

Aktérov v procese tvorby verejnej politiky môžeme rozdeliť do dvoch základných kategórií: **decision makers** (rozhodovatelia, ktorí majú právomoc vytvárať politické produkty, resp. výstupy, tzv. *policy*) a **policy makers** (účastníci procesu tvorby politiky, ktorí však nemajú právomoc rozhodovať). Kooperácia a participácia širokého spektra aktérov umožňuje verejnej politike (aj tej environmentálnej) skúmať ich vplyv, zdroje a predvídať, ako sa politika bude vyvíjať. Dôležité je tiež uvedomiť si ich odlišné postavenie v spoločnosti. Požiadavky občanov sa totiž často nemusia zhodovať s výsledkom tvorby politiky, čo vedie k politickej inflácii, kde je nevyvážený pomer medzi požiadavkami spoločnosti (*policy makers*) a ich skutočným vyriešením alebo nevyriešením. Aktéri s priamym vplyvom, ktorí pôsobia v blízkosti vlád, čelia tlaku verejnosti, resp. aktérov mimo vládnej sféry (ako sú mimovládne organizácie, občania), ktorí majú nepriamy vplyv na tvorbu politiky. Preto je v moderných demokraciách kľúčová spätná väzba (**feedback**), ktorá pôsobí ako mechanizmus „brzdy“ medzi *policy* a *decision makers*. Aktéri mimo vládnej sféry tak nepriamo kontrolujú rozhodujúce authority a ovplyvňujú smerovanie politiky.

Aktéri pôsobiaci v blízkosti vlád majú, samozrejme, vyšší (priamejší) vplyv na tvorbu politiky ako aktéri mimo vládnej oblasti. Na lepšie

pochopenie významu a rozloženia vplyvu aktérov sa dá ich pôsobnosť rozdeliť aj podľa rôznych sektorov spoločnosti. V oblasti politiky životného prostredia/environmentalistiky v EÚ môžeme identifikovať viacero aktérov: **verejný, mimovládny, súkromný a medzinárodný sektor**. Existuje aj **zmiešaný sektor**, ktorý slúži ako sprostredkovateľ medzi ostatnými. Tento model platí nielen pre environmentálnu verejnú politiku, ale aj pre ďalšie oblasti, ako školstvo, energetiku, pôdohospodárstvo a podobne. Každú konkrétnu politiku tvoria aktéri z rôznych sektorov, ktorí pôsobia ako siete alebo koalície. Aktéri verejnej politiky nesú rôzne hodnotové presvedčenia, chápania problémov a riešení. Spájajú sa s podobne zmýšľajúcimi osobami a spoločne presadzujú svoje požiadavky. Spájanie do týchto skupín vytvára priame alebo nepriame tlaky na vlády a iné rozhodovacie orgány, čím ovplyvňujú politiku. Jednotliví aktéri tak nejednajú samostatne, ale potrebujú sa koordinovať, či už v záujme spoločného cieľa, alebo ako protikoalícia voči iným aktérom (Sabatier, 1999). Koalície, ktoré vznikajú spojením rôznych aktérov, majú za cieľ presadiť svoje záujmy týkajúce sa definovania problému, návrhu riešenia a vplyvu na vlády.

Aby sa **koalície** presadili, musia splniť niekoľko kritérií. Prvým kritériom je **oprávnenie k politickému rozhodnutiu**. Fázy tvorby verejnej politiky sú prepojené s legitímne volenými autoritami, ktoré majú nástroje na priamu tvorbu politiky. Preto je dôležité spolupracovať s kľúčovými štátnymi zložkami, ako sú parlament, vláda a jurisdikcia. Druhým kritériom je **verejná mienka**. Koalície musia brať do úvahy podporu verejnosti, ktorá uľahčuje akceptovanie ich požiadaviek zo strany vládnych orgánov. Získanie verejnej podpory je nevyhnutné. Tretím podstatným kritériom sú **relevantné a kvalitné informácie**. Presadzovanie požiadaviek koalície je úzko späté s dostupnosťou relevantných informácií, ktoré sú nevyhnutné na argumentáciu a efektívne riešenie problémov. Štvrtým kritériom sú **finančné zdroje danej koalície/siete aktérov**. Finančné prostriedky zohrávajú dôležitú rolu v úspechu koalícií. Môžu byť použité na financovanie expertov, výskumných inštitúcií

alebo na organizovanie kampaní. Posledným, teda piatym kľúčovým kritériom je **schopné vedenie**. Koalície/siete aktérov vytvárajú hierarchiu, v ktorej lídri zohrávajú kľúčovú úlohu. Schopné vedenie umožňuje efektívne riadenie zdrojov a presadzovanie požiadaviek. Úspešnosť koalícií závisí od týchto faktorov, pričom v rámci koalície sa názory a postoje jej členov ľahko presadzujú. Koalície často medzi sebou spolupracujú, čím vytvárajú väčšiu silu na presadenie svojich požiadaviek. Pri zoskupovaní koalícií však môže vzniknúť problém v koordinácii ich požiadaviek. Koordinácia koalícií je nevyhnutná na efektívne presadenie spoločného cieľa. Ak koalície medzi sebou zdieľajú dostatočné informácie a zdroje, ale nedosiahnu dohodu na ďalšom postupe, musia prehodnotiť svoje preferencie a názory. V konečnom dôsledku musí vzniknúť konsenzus, aby sa požiadavky koalícií presadili (Jenkins-Smith, Sabatier, 1993).

Verejná (aj environmentálna) politika je tvorená v rámci špecifických oblastí, ktoré tvoria tzv. **politické subsystemy**. Tieto subsystemy sú vyhradené konkrétnym problémom, ako je napríklad separovanie odpadu. V rámci subsystemu sa formujú špecialisti, ktorí sa venujú danej problematike. Koalície aktérov vytvárajú neformálne alebo formálne vzťahy s týmito špecialistami, ktorí majú vplyv na politické rozhodnutia (*policy brokers*). Kooperácia s týmito odborníkmi (môžu byť nimi experti na životné prostredie, výskumné centrá venujúce sa ochrane ovzdušia, vôd, pôdy a pod.) je dôležitá pre presadenie riešení. V rámci daných subsystemov sa aktéri zameriavajú na rôzne hodnoty, ktoré môžeme rozdeliť do troch kategórií. Prvými sú tzv. **deep core beliefs**, teda hlboko zakorenené hodnoty, ako sloboda, rovnosť alebo udržateľné životné prostredie, ktoré predstavujú trvalé presvedčenia aktérov v danom subsysteme. **Policy core beliefs** už predstavujú konkrétne predstavy o politických opatreniach a opatreniach na aplikovanie týchto hodnôt. Tieto hodnoty sa ťažko menia, no pri výrazných odchýlkach je priestor na zmenu. Napr. ide o zmenu z lineárneho na tzv. obehové hospodárstvo a udržateľnejšie životné prostredie v EÚ v priebehu 20. storočia. **Secondary beliefs**, teda administratívne a legislatívne zmeny v rámci

politiky, ktoré sú flexibilné a umožňujú ich ľahkú úpravu. Ide napr. o zavádzanie jednoduchých legislatívnych zmien v rámci zálohovania plastových fliaš na Slovensku alebo triedenie biologicky rozložiteľného odpadu a pod. Tieto zmeny nie sú až tak náročné na systémové odchýlky a dajú sa aplikovať oveľa rýchlejšie ako radikálne systémovejšie zmeny v danom subsystéme. Všetci aktéri, ktorí sa podieľajú na riešení problému, tvoria politický subsystém. Koalície v rámci subsystému presadzujú svoje hodnoty a požiadavky smerom k vládnym autoritám. Cieľom je upevniť vzťahy s odborníkmi a vládnymi autoritami, čím sa zvyšuje šanca na úspech v procese tvorby verejnej politiky.

Pôsobenie koalícií v tvorbe verejnej politiky môže viesť k zdokonaľovaniu týchto procesov v budúcnosti. Nové koalície sa môžu poučiť z úspechov alebo neúspechov predchádzajúcich koalícií a lepšie presadzovať svoje požiadavky. Tento proces, známy ako **policy learning** (Jenkins-Smith, Sabatier, 1993), umožňuje koalíciám zlepšiť svoje stratégie a prispievať k rozvoju tvorby verejnej politiky. Každý aktér, či už priamy alebo nepriamy, zohráva kľúčovú rolu v tvorbe aj environmentálnej verejnej politiky. Až pochopením vzťahov a postavenia aktérov sa dá porozumieť komplexnému procesu tvorby verejnej politiky, ktorý pozostáva z viacerých vzájomne prepojených fáz (pozri predošlú podkapitolu).

3.3.2 Formy vyjednávania aktérov v environmentálnych verejných politikách

Vyjednávanie môže prebiehať aj medzi relatívne nezávislými skupinami, ako sú odbory (tripartita), obchodné asociácie, profesijné zväzy, občianske organizácie, športové kluby a podobne. Pri tomto procese je nevyhnutné rešpektovať pravidlá a normy platné na príslušnej úrovni moci (federálnej, národnej, regionálnej alebo miestnej). Môže mať buď explicitný, alebo implicitný charakter. Implicitné vyjednávanie sa prejavuje ako dohoda o spoločnom postupe alebo o podpore konkrétneho riešenia v parlamente skupinou poslancov, pričom ide o akýsi "gentlemanský"

záväzok, ktorý nemusí byť písomne potvrdený. V anglosaskej verejno-politickej literatúre sa bežne uvádzajú **tri špecifické stratégie vyjednávania: logrolling, side payments a kompromis** (Peters, 1999). Tieto stratégie sú charakteristické pre dané politické prostredie, ale možno ich v určitých prípadoch nájsť aj v našich podmienkach. **Logrolling** je technika získavania podpory od tých, ktorí nemajú veľký záujem o konkrétny prípad, ale ich možno využiť na podporu určitých politických názorov. U nás by to mohlo zahŕňať získavanie podpory v parlamente pre koaličné či opozičné návrhy pri legislatívnych zmenách v environmentálnej politike, kde napr. na prijatie dôležitých uznesení je vhodné, keď je široká ochota parlamentných strán podporiť daný legislatívny zámer (môže ísť aj o dodržiavanie Agendy 2030 v oblasti udržateľného životného prostredia a pod.). **Side payments** zahŕňa ponuku odmien, úplatkov, darov alebo provízií tým, ktorí podporia určité politické stanoviská v záujme vyjednávačov. Tieto odmeny môžu mať rôzne formy a často sú v našich podmienkach spojené so skrytými formami korupcie, predovšetkým v oblasti verejnej správy. Ide o nežiaduce taktiky vyjednávania aktérov vo verejnej politike, ktoré sa však v praxi ukazujú. Preto je potrebné mať dobre nastavený legislatívny rámec a kontrolné mechanizmy, aby sa tzv. *side payments* adekvátne zabraňovalo. Ďalšou formou vyjednávania, ktorá sa používa aj pri tvorbe environmentálnej politiky je kompromis. **Kompromis** je technika explicitného vyjednávania, ktorá sa zameriava na konkrétny problém, pri ktorom vyjednávači dospejú k dohode, ktorá je výhodná aj nevýhodná pre všetky zúčastnené strany. Je to spôsob, ako dosiahnuť určitý cieľ prostredníctvom vzájomných ústupkov, a predstavuje bežný spôsob vyjednávania aj u nás na Slovensku.

Na lepšie pochopenie tvorby politiky je dôležité poznať štruktúru záujmov aktérov a ich interakcie. Rôzne politické systémy vytvárajú rozmanité siete interakcií, ktoré fungujú ako sprostredkovatelia pri formovaní politických agend. Napríklad problém využívania nukleárnej energie môže zahŕňať rôznych aktérov, ako sú ministerstvo energetiky, úrady pre jadrovú bezpečnosť, spoločnosti

zaoberajúce sa výstavbou jadrových elektrární, mimovládne organizácie zaoberajúce sa jadrovým odpadom a ďalší. Tam, kde je zodpovednosť za politické rozhodovanie rozdelená medzi viacero autorít, je potrebné vytvoriť systém rovnováhy síl medzi štátnymi orgánmi na rovnakej úrovni moci. Politika v pluralitnej spoločnosti sa formuje v prostredí trhových vzťahov, kde sú verejné a súkromné záujmy ťažko rozlíšiteľné, a kde podpora vplyvných záujmových skupín zo súkromného sektora hrá kľúčovú rolu pri presadzovaní určitých politík. Preto sa tieto skupiny často podieľajú na politickom vyjednávaní a formujú politické siete.

Politické siete sú mechanizmy na podporu spoločného záujmu rôznych aktérov. Ich základom je vzájomná závislosť pri presadzovaní politických cieľov. **V sieťach/koalíciách aktérov** sa stretávame s opakovaným vzorcom interakcií, ktoré sú kľúčové pre úspech politických rozhodnutí a ich následnú implementáciu. Siete spájajú organizácie, ktoré čelia podobným problémom a často majú rovnaký záujem na ich riešení. Politické siete zohrávajú ústrednú rolu pri formulovaní rozhodnutí a ich následnej implementácii. Vzorce interakcií medzi aktérmi závisia od typu politického systému a prostredia. Každá politika je zabezpečená určitými mocenskými sieťami, ktoré určujú smer jej realizácie. Napríklad v USA tvorí politiku sieť, známa ako „*iron triangle*“ alebo „*cozy little triangle*“, ktorá zahŕňa štátnu administratívu, kongres a záujmové skupiny. Tieto siete sú veľmi autonómne a uzavreté, čím sú odolné voči vonkajším vplyvom a zmenám. V západoeurópskych ekonomikách ako Británia alebo Nemecko sú vzťahy medzi politikou a sociálno-ekonomickým prostredím omnoho komplexnejšie, pričom vytvárajú kombinované siete, v ktorých formálno-hierarchické politické a administratívne štruktúry dopĺňajú sprostredkovateľské štruktúry zamerané na konkrétne problémy. Tieto siete sú autonómne, majú zásadný vplyv na rozhodovanie a kontrolujú určité oblasti politiky (Fiala, Schubert, 2000). Naopak v postkomunistických krajinách, ako aj v niektorých krajinách Európskej únie, existujú rôzne typy politických sietí medzi vládou, parlamentom a záujmovými

skupinami. Tieto siete môžu byť aj zložitejšie a vyžadujú komplexné interakcie medzi národnými a nadnárodnými záujmovými skupinami. S rozšírením EÚ sa otázka kvality politického riadenia stáva čoraz aktuálnejšou, najmä z dôvodu rozdielnosti politických kultúr a organizačných správání.

Identifikovanie jednotlivých prvkov politických sietí je dôležité pre analýzu verejnej politiky. Tieto prvky zahŕňajú **aktérov** (ich vlastnosti, záujmy a zdroje), **funkcie** (ako vyjednávanie, výmena informácií a koordinácia), **štruktúry** (formálne a neformálne vzťahy medzi aktérmi), **pravidlá postupu** (implicitné alebo explicitné), **moc** (vytváranie koalícií) a **stratégie aktérov** (účinnosť ich účasti). Tieto elementy sú kľúčové pri predchádzaní chýb, ktoré môžu vzniknúť pri zavádzaní zmien bez zapojenia relevantných záujmových sietí. Globalizácia a európska integrácia prinášajú novú dimenziu spolupráce aktérov v politickom procese, čím sa kladie dôraz na lepšie porozumenie a úspešnosť reformných plánov. Tvorba politiky nie je len otázkou odborného rozhodovania, ale zahŕňa aj zložité politické procesy, ktoré sa často zakladajú na hľadaní kompromisov, diskusiách a koordinácii medzi rôznymi aktérmi a záujmami. V procese tvorby politiky zohrávajú významnú úlohu aj záujmové skupiny, ktoré sa prostredníctvom lobingu snažia ovplyvniť legislatívne alebo regulačné procesy. Tento proces môže byť prínosom pre legislatívu, pokiaľ nie je spojený s korupciou a je regulovaný transparentnými mechanizmami. Avšak v spoločnostiach s nedostatočnou reguláciou sa lobing môže stať nástrojom pre korupciu. Preto sa aj v environmentálnej politike uplatňujú v EÚ čoraz viac tzv. registračné modely lobizmu. Tieto modely sa vyznačujú registračnými databázami vyškolených diplomatov/lobistov, ktorí reprezentujú napr. jednotlivé sektory priemyslu a predstavujú adekvátne nástroje na vyjednávanie s vládami členských štátov, aby boli vyvážené nielen súkromné záujmy (napr. priemyselných podnikov), ale aj udržateľné životné prostredie a osov pre celú spoločnosť. Rôzne formy vyjednávania širokého spektra aktérov tak zohrávajú dôležitú úlohu pri tvorbe

akejkoľvek verejnej politiky, akou je aj environmentalistika v rámci EÚ.

3.3.3 Kooperácia aktérov (aj environmentálnej) verejnej politiky a presadzovanie záujmov

V politickom rozhodovacom procese sú vždy prítomné **záujmy aktérov**, ktoré sú neodmysliteľne späté s deľbou moci. Počas skúmania moci je dôležité nielen zohľadniť jej racionálny aspekt, ale aj jej vzťahový charakter. Rozdiely medzi pluralizmom a elitizmom sa neodrážajú len v rozdelení moci v spoločnosti, ale aj v metódach, ktoré aktéri moci používajú pri rozhodovaní. Politické rozhodovanie spočíva v interakcii medzi aktérom X a aktérom Y, kde každý z nich usiluje o realizáciu svojich záujmov. Ak aktér X iniciuje politiku, aktér Y musí zaujať stanovisko, tak buď prijme návrh, alebo ho odmietne. Ak sa rozhodne odmietnuť, vzniká konflikt záujmov. V tejto situácii musí počítať s možnými reakciami aktéra X, ktorý môže buď hľadať kompromis, alebo sa uchýliť k využitiu moci, čo môže zahŕňať aj autoritu či iné formy zasahovania. Interaktívny vzťah môže viesť k rôznym výsledkom. Klasické teórie elit tvrdia, že spoločnosť je rozdelená na tých, ktorí vládnu, a tých, ktorí sú ovládaní, teda na elitu a masu. Tieto elity kontrolujú mocné pozície v rozhodovacích procesoch a disponujú kľúčovými zdrojmi, ktoré im umožňujú ovládať rozhodujúce oblasti spoločenského života, ako ekonomiku, financie alebo armádu. Pluralistické teórie však spochybňujú túto elitistickú víziu. Aj keď rozhodnutia stále zostávajú v rukách jednotlivcov, pluralisti tvrdia, že v moderných demokraciách neexistuje jedna mocenská elita, ktorá by mala výlučné postavenie. Zdroje moci sú rozptýlené a do rozhodovacieho procesu zasahujú rôzne záujmové skupiny. Autor Dahl (1967) skúmal, kto rozhoduje o čom a aké faktory ovplyvňujú politické rozhodovanie. Dosiahol záver, že aj keď kľúčové rozhodnutia zostávajú v rukách legitímnych autorít, tvorbu politiky v demokraciách čoraz viac ovplyvňujú záujmové skupiny a občianske iniciatívy. Tento jav súvisí s rozptýlením zdrojov moci v trhovej ekonomike a politike, kde rôzne

skupiny môžu zasahovať do rozhodovacieho procesu. Priamo to vidno aj v environmentálnych politikách, kde sa občiansky aktivizmus, resp. ekologickosť pretavuje formou „zdola nahor“ (tzv. *bottom-up* prístup), ktorý podporuje princíp subsidiarity charakteristický pre celú Európsku úniu. Základom environmentálnej verejnej politiky je, že v ideálnom prípade by o udržateľnom životnom prostredí mali rozhodovať čo najmenšie zložky „systému“, teda nielen *decision makers*, ale primárne *policy makers*, pretože oni sú dennodenne súčasťou toho, ako vyzerá životné prostredie, v ktorom žijú. Z hľadiska charakteru záujmov aktérov v politickom rozhodovaní je Dahl považovaný za klasika jednodimenzionálneho pohľadu, ktorý sa zameriava na spôsob, akým aktéri presadzujú svoje záujmy v rozhodovacom procese. Tento pohľad potvrdil vo svojom výskume, kde zistil, že významné rozhodnutia sa vykonávajú skupinami, ktoré disponujú kľúčovými zdrojmi moci a ktoré sa navzájom súperia o vplyv.

Z pohľadu správania aktérov v politickom rozhodovaní je dôležité sledovať niekoľko kľúčových prejavov, ako sú správanie aktérov, kľúčové otázky rozhodovacieho procesu, viditeľné konflikty, subjektívne záujmy chápané ako politické preferencie a kľúčové témy spojené s politickým procesom. Tento prístup umožňuje analyzovať vzťah medzi štruktúrou moci a rozhodovacími procesmi, pričom predpokladá, že rozhodnutia sú výsledkom spoločného záujmu aktérov dosiahnuť **konsenzus**. Konflikt záujmov je potom vnímaný ako konflikt preferencií. Prijatie konsenzu eliminuje tento konflikt a predpokladá, že záujmy aktérov budú uspokojené transparentným spôsobom. Napriek tomu, že jednodimenzionálny pohľad na rozhodovanie zjednodušuje situáciu, nezohľadňuje skutočnosť, že niektoré záujmy môžu byť skryté. Tento pohľad vedie k pochybnostiam, či nie je politické rozhodovanie v skutočnosti kontrolované iba malou skupinou politikov, ktorí určujú, aké otázky budú predmetom rozhodovania.

Ďalší prístup k analýze vzťahu medzi mocou a rozhodovaním je spojený s **konceptom nerozhodnutia**. Bachrach a Baratz už vo svojej

štúdiu z roku 1970 ukázali, že nie všetky rozhodnutia sa realizujú, a niektoré konflikty jednoducho zabraňujú tomu, aby sa stali politickými otázkami. Tento mechanizmus mobilizácie výhod umožňuje aktérom v rozhodovacom procese zabrániť vstupu určitých problémov do politickej agendy. Podľa tohto prístupu môžu politickí rozhodovatelia (*decision makers*) využívať moc tak, že sa rozhodnú nezamerať na určité témy, aby zabránili konfliktom. Tento proces nerozhodovania môže byť použitý aj na udržanie stability a minimalizáciu negatívnych dôsledkov v prípade eskalácie napätia medzi rôznymi záujmovými skupinami. Autor Lukes (1974) vo svojej trojdimenzionálnej teórii moci vypracoval ďalší rozmer, ktorý sa zameriava na latentné konflikty, teda skryté problémy, ktoré sa môžu objaviť ako dôsledok iných rozhodnutí. Tento prístup skúma moc v kontexte manipulácie záujmov jednotlivcov, pričom sa snaží vysvetliť, prečo sú určité rozhodnutia prijímané, a iné naopak ignorované. Príkladom tejto dynamiky je štúdia M. Crensona (1974) o znečistení ovzdušia v amerických mestách. Crenson ukázal, že znečistenie ovzdušia sa v niektorých mestách stalo politickou témou, zatiaľ čo v iných nie. Tento fenomén je spojený s kontrolou nad politickou agendou jednou dominantnou skupinou, ktorá bráni tomu, aby sa určité témy stali politickými problémami.

Všetky politické rozhodnutia sa uskutočňujú v rámci organizácie, ktorá spravuje verejné záležitosti. Základy organizačného správania položil Max Weber vo svojej teórii (1924) legálno-racionálneho typu moci (autority), pričom za nositeľa a reprezentanta tohto typu moci považoval **byrokraciú/administratívu**. Táto byrokracia predstavuje slobodnú skupinu jednotlivcov organizovanú podľa nasledujúcich znakov, kam patrí riadenie podľa pevných noriem a pravidiel, ďalej presne definované kompetencie na základe kvalifikácie, taktiež sa vyžaduje špeciálna zručnosť a vzdelanie, je tu stanovený plat a služobný postup (kariéra), ide aj o súčasť hierarchie rolí umožňujúcej kontrolu zhora nadol a rozlíšenie technických a riadiacich úloh, zároveň o zabezpečenie písomnej formy výkonu moci, taktiež o rešpektovanie neosobných a oficiálnych záväzkov voči úradu alebo

o oddelenie materiálnych prostriedkov organizácie od súkromného vlastníctva zamestnancov. Hoci sa byrokracia/administratíva častejšie spája s výkonnou mocou alebo so štátnym aparátom, vzťahuje sa aj na obchodné, dobrovoľné, náboženské a iné organizácie. Byrokracia/administratíva prenikla do všetkých sfér verejného života a ovplyvnila spoločenské procesy rôznymi spôsobmi, pozitívnymi aj negatívnymi. Výskumy v oblasti organizačného správania poukázali na vplyv neformálnych vzťahov na pracovnú činnosť jednotlivcov a skupín, čím sa otvoril nový priestor pre skúmanie prostredia vládnej byrokracie. Simon (1991) prispel k poznaniu organizačného správania jednotlivcov v procese tvorby politiky so svojou koncepciou obmedzenej racionality. Podľa jeho teórie organizácia rieši nielen problémy spojené s racionálnym rozhodovaním, ale aj s prípravou efektívneho vykonania prijatých rozhodnutí. Preto je dôležité skúmať správanie jednotlivcov priamo v administratívnom procese, kde sa často uplatňuje pragmatická kalkulácia strát a ziskov. Základom rozhodovacieho procesu je identifikácia postupných krokov. V prvom rade sem patrí identifikácia dôležitosti problému, ktorý bude riešený, ďalej zvažovanie možných reakcií na problém, taktiež zvažovanie následkov konkrétneho riešenia a v neposlednom rade aj výber spôsobu riešenia, ktorý má viesť k najefektívnejšiemu výsledku.

V praxi sa rozhodovanie často riadi snahou dosiahnuť uspokojivé riešenie, bez toho, aby sa hľadali ďalšie alternatívy. Medzi dôvody tohto prístupu patrí neschopnosť spoznať všetky existujúce možnosti a ich dôsledky alebo obmedzenosť predstáv aktérov o spoločenskej hierarchii hodnôt. Preto je čistý racionálny model v reálnom živote neaplikovateľný. Politickí rozhodovatelia sa častejšie zameriavajú na zvládanie problémov, než na ich riešenie (Lindblom, 1959). Zvyčajne sa nevyhľadávajú nové politiky, ale skôr sa udržiava existujúci stav, pričom zlepšovanie je postupné, nie radikálne (napríklad v oblasti environmentálnej politiky sa jednotlivé stratégie a zmena myslenia smerujúca k udržateľnému životnému prostrediu v EÚ deje postupne a trvá niekoľko rokov, až desaťročí a nie skokovo

„zo dňa na deň“). Dahl (1967) prispel k diskusii o organizačnom správaní tvrdením, že výkonnosť je hodnotou, a preto by administratívnu činnosť nemali hodnotiť len neutrálnymi kritériami, ako to predpokladal Weber. Výkonnosť jednotlivcov môže byť hodnotená vo vzťahu k iným hodnotám, ako je individuálna zodpovednosť alebo demokratická morálka. Tento konflikt medzi výkonnosťou a morálkou naznačuje, že hodnoty a rozhodovanie by sa nemali posudzovať len podľa racionálnych kritérií. Crozier (1964) naopak rozvinul teóriu byrokracie a jeho prínos spočíva v analýze neosobných pravidiel a centralizovaného rozhodovania. Podľa neho, čím viac problémov spadá do centra rozhodovania, tým je menšia šanca na zmenu politiky, pretože riadiaci pracovníci nemajú dostatočné informácie o potrebe zmeny. Centralizácia a hierarchia byrokracie vedú k paralýze. Znamená to, že riadiaci pracovníci nemajú priamy kontakt s dôsledkami svojich rozhodnutí, a odborníci naopak necítia zodpovednosť za rozhodnutia. Tento stav vyhovuje obidvom skupinám. Hierarchia bráni plynulému toku informácií a znižuje flexibilitu organizácie. Crozier (1964) vytvoril model trojvrstvovej hierarchie: riadiaci pracovníci, stredné kádre a zamestnanci, pričom každý z týchto článkov má inú perspektívu na organizáciu a jej problémy. Teória organizácií ako otvorených systémov upozorňuje na to, že hranice medzi organizáciami a okolím ovplyvňujú vzťahy s klientmi a občanmi (Blau, Scott, 1963).

Zhrnutie

Organizácie (aj v environmentálnej verejnej politike) možno kategorizovať podľa typu klientov a cieľov. V prvom rade ide o organizácie s mnohoúčelovým ziskom, ktoré poskytujú služby pre členov (napr. odborové zväzy), ďalej ide o obchodné organizácie zamerané na uspokojenie potrieb klientov v konkrétnych oblastiach (napr. priemyselné podniky, ktoré musia dodržiavať smernice vedúce k nízkouhlíkovým emisiám a pod.), taktiež ide o organizácie poskytujúce verejné služby (napr. triediace recyklačné linky, kompostárne, spaľovne odpadov a pod.) alebo ide o organizácie na ochranu spoločného blaha (napr. polícia, sústava orgánov verejnej

správy spadajúca pod kompetencie Ministerstva životného prostredia Slovenskej republiky) a pod. Rôzne typy organizácií majú rôzne problémy, ktoré si vyžadujú prispôbené riešenia, ktoré podporujú ich prežitie a efektívnosť. Optimalizácia vzťahov medzi formálnymi a neformálnymi systémami správania je kľúčová pre správne fungovanie organizácie. Riešenia ako tvorba malých tímov, akceptovanie organizačných a mimoorganizačných potrieb, a podpora sociálnych väzieb medzi pracovníkmi môžu zlepšiť fungovanie organizácie a znižovať patologické prvky byrokracie. V súčasnosti je preto veľmi dôležité uplatňovať flexibilné prístupy k organizačnej štruktúre, ktoré umožňujú inováciu a prispôbenie sa zmenám v prostredí. Mechanistické typy organizačného správania, ktoré sa zakladajú na rigidných hierarchiách, sú menej prispôsobivé a môžu podporovať vznik negatívnych javov v organizácii. Naopak, organický typ systému, ktorý umožňuje flexibilitu a prispôbivosť, je efektívnejší pri implementovaní zmien a dosahovaní požadovaných výsledkov. V prípade vládnej administratívy, jej organizačná štruktúra zohráva kľúčovú úlohu v riadení štátnych záležitostí. Kľúčovými otázkami pri jej budovaní sú: aká bude veľkosť organizácie, aké bude rozpätie kontroly a aké pracovné skupiny a úlohy budú existovať. Správne nastavenie týchto parametrov je rozhodujúce pre efektívnosť administratívnej práce a zabezpečenie koordinácie medzi jednotlivými úrovňami riadenia.

Otázky a úlohy

1. Čo je hlavnou úlohou verejnej politiky v oblasti udržateľného životného prostredia?
2. Aké sú hlavné rozdiely medzi lineárnym a obehovým hospodárstvom?
3. Ako sa formuje agenda environmentálnej verejnej politiky?
4. Akými metódami sa vyhodnocuje úspešnosť environmentálnych verejných politík?
5. Porovnajte výhody a nevýhody lineárneho a obehového hospodárstva na konkrétnom príklade

6. Aký je rozdiel medzi decision makers a policy makers v tvorbe verejnej politiky?
7. Aké formy vyjednávania môžu aktéri použiť pri presadzovaní environmentálnych verejných politík?
8. Vyberte si konkrétnu environmentálnu politiku na Slovensku a popíšte jej hlavné ciele, implementáciu a vyhodnotenie.
9. Napíšte esej na tému „Najväčšie prekážky pri implementácii environmentálnej politiky na Slovensku“.
10. V skupinách navrhnete nový environmentálny projekt, ktorý by mohla podporiť verejná politika na úrovni miestnej samosprávy.

Zoznam použitej literatúry

- BACHRACH, P., BARATZ, M. S. 1970. *Power and Poverty*. New York: Oxford University Press.
- BLAU, P., SCOTT, W. 1963. *Formal organizations: A comparative Approach*. London: Routledge and Kegan Paul.
- BONCIU, F. 2014. *The European Economy: From a Linear to a Circular Economy*. In: *Romanian Journal of European Affairs*, vol. 14, no. 4, p. 78-91. ISSN 1582-8271.
- COBB, R., ROSS, J. K., ROSS, M. H. 1976. *Agenda Building as a Comparative Political Process*. In: *American Political Science Review*. Vol. 70, No. 1.
- COMMITTEE OF THE REGIONS. 2016. *Results of the CoR online consultation on obstacles to investments at local and regional level*. Brussels: Secretariat of the Commission for Economic Policy (ECON).
- CRENSON, M. 1974. *Organizational factors in citizen participation*. In: *The Journal of Politics*, Vol. 36, No. 2. ISSN 0022-3816.
- CROZIER, M. 1964. *The Bureaucratic Phenomenon*. Chicago: University of Chicago Press.
- DAHL, R. A. 1967. *Who Governs? Democracy and Power in an American City*. New Haven: Yale University Press.

- DUNN, W. N. 1981. *Public Policy Analysis*. Englewood Cliffs (NJ): Prentice Hall.
- EASTON, D. A. 1965. *A Framework for Political Analysis*. Prentice Hall: Englewood Cliffs.
- ENVIRONMENTÁLNY AKČNÝ PLÁN. 2019.
- EUROPEAN COMMISSION (EC). 2016. *European semester: Thematic factsheet – Quality of public administration*.
- EUROPEAN ENVIRONMENTAL AGENCY. 2020.
- FIALA, P., KRUTÍLEK, O., PITROVÁ, M. 2018. *Evropská únie*. Vyd. 3. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 990 s. ISBN 978-80-7325-450-6.
- FIALA, P., SCHUBERT, K. 2000. *Moderní analýza politiky. Uvedení do teorií a metod policy analysis*. Brno: Barrister and Principal.
- GOMBITOVÁ, D. 2007. *Úvod do monitorovania a evaluácie: Príručka monitorovania a evaluácie intervencií financovaných z verejných zdrojov*. Bratislava: SES.
- HAMMERSCHMID, G. ed. et al. 2016. *Public Administration Reforms in Europe – The View from the Top*. Elgar, p. 304. ISBN 978-1-78347-539-1.
- HOOD, C. C. 1976. *The Limits of Administration*. London: Wiley.
- HOWLETT, M., RAMESH, M. 1995. *Studying public policy. Policy cycles and policy subsystems*. Oxford: Oxford University Press.
- JEDNOTNÝ EURÓPSKY AKT. 1987.
- JENKINS, B. 1993. *Policy Analysis – Models and Approaches*. In: HILL, M. (ed.). *The Policy Process: A Reader*. Hertfordshire: University of Newcastle upon Tyne, s. 34-44.
- JENKINS-SMITH, H. C., SABATIER, P. A. 1993. *Policy Change and Learning: An Advocacy Coalition Approach*. Boulder Colorado: Westview Press.
- KINGDON, J. W. 1995. *Agendas, Alternatives, and Public Policies*, 2nd ed. New York: The University of Michigan.
- KNILL, CH., LEHMKUHL, D. 1999. *How Europe Matters. Different Mechanism of Europeanization* [online]. In: *European Integration Online Papers*, vol. 3, no. 7, p. 1-24.

- LINDBLOM, CH. E. 1959. *The Science of Muddling Through*. In: *Public Administration Review*, vol.19, no 2.
- LISABONSKÁ ZMLUVA. 2007. Protokol č. 9 o úlohe národných parlamentov v európskej únii. ISSN 1725-5236.
- LUBYOVÁ, M., FILČÁK, R. 2016. *Globálne megatrendy: Hodnotenie a výzvy z pohľadu Slovenskej republiky*. Bratislava: Centrum sociálnych a psychologických vied SA, 268 s. ISBN 978-80-970850-2-5.
- LUKES, S. 1974. *Power: A Radical View*. London: Maxmillan.
- MAURER, A. 2003. *The Legislative Powers and Impact of the European Parliament*. In: *Journal of Common Market Studies*, vol. 41, no. 2, p. 227-247. ISSN 1468-5965.
- MICHELINI, G., MORAES, R. N., CUNHA, R. N., COSTA, J. M. H., OMETTO, A. R. 2017. *From linear to circular economy: PSS conducting the transition*. In: *Procedia CIRP*, vol. 64, p. 2-6. ISSN 2212-8271.
- NASIR, M. H. A., GENOVESE, A., ACQUAYE, A. A., KOH, S. C. L., YAMOA, F. 2017. *Comparing linear and circular supply chains: A case study from the construction industry*. In: *International Journal of Production Economics*, vol. 183, part B, January, p. 443-457. ISSN 0925-5273.
- PETERS, B. G. 1996. *The future of governing: four emerging models*. Lawrence: University Press of Kansas, p. 179. ISBN 978-0700607945.
- PETERS, G. 1999. *American Public Policy: Promise and Performance*. New York: Chatham House Publishers, Seven Brides Press, LLC.
- PRÁZNOVSKÁ, M. 2020. *Environmentálna politika Európskej únie – legislatíva, výzvy a prax*. In: *PUBLICY 2020 I. – 30 rokov verejnej správy*. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie. Vyd. 1., s. 227-236. ISBN 978-80-572-0089-5.
- PRESSMAN, J., WILDAVSKY, A. 1973. *Implementation*. Berkeley: University of California Press.
- RICHARDSON, J. J. 2000. *Government, Interest Groups and Policy Change*. In: *Political Studies*, vol. 48, no. 5, p. 1006-1026.
- SABATIER, P. A. (ed.). 1999. *Theories of the Policy Process*. California: Westview Press.

- SARIATLI, F. 2017. *Linear Economy vs. Circular Economy: A Comparative and Analyser Study for Optimization of Economy for Sustainability*. In: *Visegrad Journal on Bioeconomy and Sustainable Development*, vol. 6, no. 1, p. 39-63. ISSN 1339-3367.
- SAUVÉ, S., BERNARD, S., SLOAN, P. 2016. *Environmental sciences, sustainable development and circular economy: Alternative concepts for trans-disciplinary research*. In: *Environmental Development*, vol. 17, p. 48-56. ISSN 2211-4645.
- SIMON, H. A. 1991. *Bounded Rationality and Organizational Learning*. In: *Organization Science*. [online]. Vol. 2, No. 1.
- SLOVENSKÁ AGENTÚRA ŽIVOTNÉHO PROSTREDIA. 2019. *Obehové hospodárstvo: budúcnosť rozvoja Slovenska*. Bratislava: Ministerstvo životného prostredia SR a Slovenská agentúra životného prostredia.
- SWANN, D. 1996. *European Economic Integration*. Cheltenham: Edward Elgar, 208 p. ISBN 1852787341.
- TOMŠÍK, K. 2009. *Vývoj a perspektivy evropského venkova*. Praha: Wolters Kluwer. 208 s. ISBN 978-80-7357-495-6.
- VYBÍRALOVÁ, J., FUZYOVÁ, L., POLAČKO, V. 2008. *Tvorba a ochrana životného prostredia*. Bratislava: Ekonóm, 233 s. ISBN 978-80-225-2639-5.
- WEBER, M. 1924. *Collected Essays on Sociology and Social Policy*.
- YOUNG, E., QUINN, L. 2002. *Writing Effective Public Policy Papers: A Guide for Policy Advisers in Central and Eastern Europe*. Budapest: Open Society Institute.

4 ENVIRONMENTÁLNA SOCIÁLNA PRÁCA

Jana Levická

Kapitola obsahuje poznatky o teoretickom ukotvení environmentálnej sociálnej práce. Študentky a študenti získajú poznatky o troch paradigmách ukotvených v ekologickom prístupe, ktorými sú zelená sociálna práca, ekologická sociálna práca a environmentálna sociálna práca. Kapitola študentom a študentkám priblíži ďalšie aspekty environmentálnej sociálnej práce, ktorými sú paradigma environmentálnej spravodlivosti, ekofeministická sociálna práca, spirituálna a eko-spirituálna sociálna práca.

4.1 Teoretické ukotvenie environmentálnej sociálnej práce

V súvislosti s novým, rozšíreným vnímaním prostredia v sociálnej práci sa postupne vyformovali tri dominantné prístupy, ktoré sú označované ako **environmentálna sociálna práca, ekologická sociálna a zelená sociálna práca**. Niektoré autorky a autori pokladajú tieto tri termíny za synonymá, a to aj napriek viacerým rozdielom, ktoré sa s jednotlivými oblasťami spájajú. To, čo tieto tri prístupy spája je záujem o vzťah sociálnej práce a prostredia v širšom zmysle. Všetky tri spomínané polia sociálnej práce sa zaoberajú tým, ako environmentálne problémy ovplyvňujú ľudí a komunity, čo je vo vedomí spoločnosti spájané predovšetkým s extrémnym počasím a klimatickými zmenami.

Zároveň sú medzi nami prirodzene aj autori, ktorí odmietajú rozširovanie profesie vyplývajúce z nového smerovania v sociálnej práci. Ich obavy sú spojené s otázkou zachovania profesijnej identity sociálnej práce. Argumenty voči tejto pochybnosti je možné nájsť v prácach viacerých autorov, ale tiež v dlhodobých cieľoch svetových profesijných organizácií ako sú napr. IFSW, IASSW, ICSW a pod.

Stabilnou charakteristikou profesie sociálna práca je jej focusovanie na dosiahnutie **blahobytu** pre čo najširšie skupiny obyvateľov (Levická, 2007, 2009). V slovenskom jazyku je termín blahobyť chápaný ako hojnosť, teda nadpriemerné množstvo niečoho. V rámci sociálnej práce býva pojem blahobyť spájaný s menom **Alice Salomon**, ktorá medzi úlohy štátu zaradila aj snahu o zabezpečenie blahobytu pre čo najväčší počet obyvateľov. Salomon ale nepoužíva termín blahobyť vo význame, ktoré má toto slovo v slovenskom jazyku. Jej chápaniu blahobytu najlepšie zodpovedá anglický termín „welfare“, alebo nemecký „Wohlfahrt“. Salomon spája termín blahobyť so sociálnou starostlivosťou, ktorá patrí medzi základné úlohy štátu. Sociálnu starostlivosť Salomon charakterizovala ako „plánovanú podporu blahobytu u skupín obyvateľstva namierenú na tie potreby, ktoré si nie sú jednotlivci schopní uspokojiť ekonomickou cestou, a o ktoré sa nedokážu postarať rodiny alebo štát pomocou všeobecných verejných služieb“ (In: Levická a kol., 2009, s. 94). V praktickej rovine pojem „blahobyť“ Salomon objasňuje ako zabezpečenie základných potrieb pre každého občana, medzi ktoré zaradila: **bývanie, vzdelanie, zdravotnú starostlivosť, prácu**. Úlohou sociálnej práce je pomoc a podpora svojich klientov pri napĺňaní týchto potrieb a pri vytváraní takých možností, ktoré umožňujú maximálne možný rozvoj jednotlivcov, rodín, skupín a komunit.

V tomto duchu po desaťročia patrí medzi úlohy profesie aj jej výzva pôsobiť ako **social agents**¹⁰ (Strieženec, 1999, 2006), teda ako agent sociálnej zmeny. Obdobný názor prezentoval aj Rambaree (2014, 2020), podľa ktorého sociálna práca je vitálnym činiteľom sociálnych zmien v spoločnosti. Sociálni pracovníci majú profesionálnu a morálnu povinnosť podieľať sa na vytváraní podmienok a mechanizmov pre lepšie životné prostredie a pre všetky živé organizmy (Rambarre, 2020). Rambarre a ďalší autori pritom vychádzajú z faktu, že od 70. rokov minulého storočia sa

¹⁰ V slovenskom prostredí požiadavku, aby sociálna práca pôsobila ako social agents (činiteľ zmeny) presadzoval len Štefan Strieženec (1999, 2006).

v sociálnej práci definitívne presadila perspektíva „Person-in-Environment“¹¹. Táto perspektíva je praktickým princípom, ktorý zdôrazňuje dôležitosť toho, aby odborníci v sociálnej práci dobre rozumeli ľuďom vo svetle environmentálnych kontextov, v ktorých žijú, konajú a reagujú spolu s ostatnými. Hare (2004) poukazuje na to, že sociálna práca je budovaná v teoretickej aj praktickej rovine ako oblasť s holistickou perspektívou, ktorá sa zameriava na viacnásobné, vzájomné transakcie medzi ľuďmi a ich sociálnym, ako aj biofyzikálnym prostredím. Viacerí autori kriticky konštatujú, že súčasné vzdelávanie a prax v sociálnej práci sa zaoberajú najmä sociálnymi otázkami, pričom len do určitej miery zohľadňujú ekonomické aspekty spoločnosti, **do značnej miery však vzdelávanie aj prax zanedbáva biofyzikálne prostredie a jeho význam pre jedinca aj spoločnosť** (Gray, Coates, 2015; Harris, Boddy, 2017). Ako tvrdí Zapf (2010, s. 30): „verejnosť od sociálnej práce, ktorá dlhodobo deklaruje svoju orientáciu na človeka v prostredí (PIE), očakáva, že sociálna práca bude hrať vedúcu úlohu v interdisciplinárnom úsilí o riešenie environmentálnych hrozieb, ktoré sú percipovanou prekážkou pre dosahovanie ľudského blaha“. Zapf kriticky dodáva, že sociálna práca v tomto smere buď mlčí, alebo reaguje menej, ako by bolo potrebné.

IFSW zastáva stanovisko, že mandát na angažovanie sa sociálnej práce v presadzovaní **sociálnej zmeny** je budovaný na skutočnosti, že sociálna práca intervenuje vtedy, keď aktuálnu situáciu osoby, rodiny, skupiny, komunity, či celej spoločnosti je možné pokladať za takú, ktorá si vyžaduje zmenu a rozvoj. Idea sociálnej zmeny je v profesii spojená s potrebou spochybníť a zmeniť tie štrukturálne podmienky, ktoré prispievajú k marginalizácii, sociálnej exklúzii či útlaku. Sociálni pracovníci ako iniciátori sociálnej zmeny rešpektujú význam ľudského konania pri presadzovaní ľudských práv, so špecifickým zameraním sa na **otázky ekonomickej, environmentálnej a sociálnej spravodlivosti**. Sociálna práca ako

¹¹ Person-in-Environment v literatúre je zaužívaná skratka PIE.

profesia rovnako intenzívne podporuje aj udržiavanie sociálnej stability vtedy, keď podporuje sociálny rozvoj a kvalitu života.

Na základe uvedeného je možné konštatovať, že sociálna zmena je v profesii vnímaná ako pozitívny a očakávaný činiteľ, ktorý má potenciál zlepšovať ľudské životy. Profesionálne organizácie zastrešujúce sociálnu prácu ešte v prvej dekáde 21. storočia otvorili širokú diskusiu o smerovaní sociálnej práce v 21. storočí. Výsledkom tejto verejnej diskusie¹² bolo prijatie **Globálnej agendy**¹³, v ktorej tri hlavné svetové organizácie IFSW, IASSW, ICSW deklarovali ciele a úlohy ďalšieho smerovania sociálnej práce pre najbližších desať rokov. S prijatím globálnej agendy bola prijatá aj nová definícia sociálnej práce: „Sociálna práca je profesia založená na praxi a akademická disciplína, ktorá podporuje sociálnu zmenu a rozvoj, sociálnu súdržnosť a posilnenie a oslobodenie ľudí. Princípy sociálnej spravodlivosti, ľudských práv, kolektívnej zodpovednosti a rešpektovania rôznorodosti sú ústrednými prvkami sociálnej práce. Sociálna práca, podložená teóriami sociálnej práce, spoločenských vied, humanitných vied a domorodými poznatkami, spája ľudí a štruktúry, aby riešili životné výzvy a zlepšovali blahobyť“ (IFSW¹⁴, 2012).

Ak sa na vzťah sociálnej práce a prostredia (v širšom zmysle slova) pozrieme optikou deklarovaných cieľov profesie, ktoré sú akceptované profesionálnou obcou, potom môžeme konštatovať, že ciele environmentálnej sociálnej práce sú plne v zhode s cieľmi tzv. generalistickej sociálnej práce.

¹² Časť diskusie prebiehala na konferenciách známych pod skratkou SWSD odvodenou z celého názvu *The Joint Conference on Social Work, Education and Social Development*, ktoré sa uskutočňujú raz za dva roky. Diskusia na túto tému bola otvorená v r. 2010 v Honkongu. Druhá časť diskusie prebiehala v online priestore a mohli sa do nej zapojiť všetci teoretici a praktici, ktorí o nové smerovanie profesie mali záujem.

¹³ Bližšie ku Globálnej agende pozri napr. Levická, Levická, 2013.

¹⁴ IFSW je skratka názvu Medzinárodnej federácie sociálnych pracovníkov, teda z jej názvu v anglickom jazyku, ktorý znie International Federation of Social Workers.

Forman (2023) v prospech posilnenia orientácie sociálnych pracovníkov na životné prostredie uvádza nasledovné skutočnosti:

- a) v ostatných dekádach sme svedkami eskalácie duševných ochorení, ktoré súvisia so životným prostredím,
- b) je stále ťažšie riešiť nenaplnené potreby duševného zdravia,
- c) kríza životného prostredia poukazuje na význam emocionálnej odolnosti, sociálnych väzieb, potrebe rozvíjať schopnosti reagovať na klimatické a ekologické zmeny,
- d) uvedomenie si, že kríza životného prostredia môže ohroziť emocionálnu stabilitu niektorých jedincov.

Ak sa sociálni pracovníci a pracovníčky hlásia k záväzku prispieť svojou prácou k tomu, aby sa svet stal lepším miestom pre život, potom medzi ich úlohy bude potrebné zaradiť aj starostlivosť o životné prostredie v širšom zmysle. Zároveň s tým bude potrebné, aby sa výraznejšie angažovali v boji za zmenu klímy.

Americká Rada pre vzdelávanie v sociálnej práci (ďalej len CSWE), na túto požiadavku reagovala tým, že v roku 2015 zaradila environmentálnu spravodlivosť medzi **základné kompetencie**, ktoré musia byť súčasťou pregraduálnej prípravy v odbore sociálna práca.

4.2 Vybrané teoretické koncepty ukotvené v ekologickom prístupe

Hoci viacerí autori kritizovali jazyk systémovej sociálnej práce ako príliš komplikovaný a signalizovali zmenu, aby bol jednoznačne zrozumiteľný aj pre sociálne pracovníčky a sociálnych pracovníkov v praxi (Levická a kol., 2012), nestalo sa tak. Sofistikované diskusie zamerané na vzťah ekológie a sociálnej práce, priniesli viacero termínov, ktoré sa v praxi využívajú raz ako synonymá, inokedy ako rozličné koncepty, si vzájomne odporujú. Pre lepšiu orientáciu v problematike ponúkame základné rozdiely medzi tromi prístupmi, ktoré sú v globálnom diskurze najfrekvencovanejšie. Sú nimi **zelená**

sociálna práca, environmentálna sociálna práca a ekologická sociálna práca.

Dominelli (2013) charakterizovala **zelenú sociálnu prácu** (green social work) ako formu praxe, ktorej cieľom je podpora blaha ľudí a životného prostredia. Podľa nej GSW¹⁵ je holistický a mnohostranný rámec pre nazeranie na prax sociálnej práce, ktorej cieľom je reštrukturalizovať status quo sociálnych, politických a ekonomických síl, ktoré negatívne ovplyvňujú planétu a ľudí na sociálnej hranici (Dominelli 2012). **Cieľom zelenej sociálnej práce je pracovať na reforme sociálno-politických a ekonomických síl, ktoré majú škodlivý vplyv na kvalitu života chudobných a marginalizovaných populácií a zabezpečiť politické zmeny a sociálne transformácie potrebné na zlepšenie blahobytu ľudí a planéty dnes aj v budúcnosti** (Dominelli, 2012, s. 25). Zelená sociálna práca prekračuje rámec ľudských práv a sociálnej spravodlivosti. Pozornosť venuje aj otázkam chudoby a nerovnosti v súvislosti s klimatickými zmenami a úpadkom životného prostredia. Spolu s diskurzom o trvale udržateľnom rozvoji majú potenciál synergicky pôsobiť na oblasť politiky a predkladať fakty intervenujúce v prospech zásadnej zmeny v oblasti zelenej politiky a zelenej praxe sociálnej práce (Coates, Gray, 2019).

Sociálni pracovníci sú profesionáli poverení presadzovaním ľudského blahobytu z rámca ľudských práv a sociálnej spravodlivosti, a ako takí majú dobré predpoklady na to, aby prispeli k politickým diskusiám a zásahom v oblasti klimatických zmien. Hlavnou úlohou profesie v tomto smere je mobilizovať komunity prostredníctvom vzdelávania a praxe založenej na advokácii. Dominelli (2011, s. 435) uvádza, že „sociálni pracovníci môžu zastávať významné úlohy v procesoch zameraných na presadzovanie a zdieľanie zelených technológií, môžu tiež prispieť k mobilizácii komunit, aby sa viac angažovali pri presadzovaní zelenej politiky

¹⁵ GSW je skratka pre zelenú sociálnu prácu. Odvodená je z prvých písmen názvu v anglickom jazyku: green social work.

s cieľom zlepšiť kvalitu života znevýhodnených komún. V globalizovanom ekonomickom prostredí spojenom s nerovnomerným rozdelením bohatstva a prosperity, ktoré je zasiahnuté globálnymi environmentálnymi problémami je dôležité, aby sa sociálna práca usilovala o rozširovanie svojho teoretického zázemia a dopĺňala repertoár známych intervencií sociálnych pracovníkov o nové pracovné postupy“.

Viaceri autori poukazujú na prepojenie medzi GSW a ďalšími paradigmami sociálnej práce zameranej na vzťah človeka s prostredím, a to na ekologickú sociálnu prácu a environmentálnu sociálnu prácu (napr. Ungar, 2002; Ramsay, Boddy, 2017). Dominelli tvrdí, že predchádzajúce teoretické rámce primerane a holisticky neriešili rozsiahle environmentálne, sociálne a štrukturálne problémy, ktorým planéta čelí. GSW skúma vzájomnú prepojenosť medzi environmentálnou nespravodlivosťou, sociálnou nespravodlivosťou a **neoliberalistickým myslením**, a tým, ako ovplyvňujú blahobyt ľudí (Dominelli, 2012, 2013). Výhodou konceptu GSW je podľa Dominelli aj rozšírenie poznatkovej bázy všeobecnej sociálnej práce o sociálnu prácu pri katastrofách. GSW sa zameriava na vykorenenie utláčateľských mocenských štruktúr, ktoré interagujú s nebezpečenstvami a environmentálnymi faktormi, ktoré vytvárajú nerovnováhu zdrojov. Cieľom „zelenej sociálnej práce“ je spolupodieľať sa na obnove a ochrane „životaschopnej zeme“ a spoločnosti, ktorá zabezpečí spravodlivú distribúciu a zdieľanie zdrojov a príležitostí (Dominelli, 2014, 2018).

4.2.1 Ekosociálna práca

V súvislosti s **ekosociálnou prácou** sa v literatúre stretávame aj s termínom **ekologická sociálna práca**. Rozdiely medzi týmito dvomi prístupmi sú dané tým, ako autori chápu vzťah medzi ekológiou a sociálnou prácou. Ak autori chápu ekológiu a sociálnu prácu ako dva samostatné systémy, používajú autori slovné spojenie ekologická sociálna práca. V prípade, že človeka a prostredie chápu ako jeden vzájomne prepojený systém, používajú označenie

ekosociálna práca. K tomuto chápaniu sa prikláňame aj my. Existencia človeka je nemysliteľná mimo prírodného prostredia.

Boetto (2017) charakterizovala **ekosociálnu prácu** ako prax sociálnej práce, ktorá kladie dôraz na základné ekologické hodnoty, akými sú holistické perspektívy, kultúrna rozmanitosť a udržateľnosť. Tento prístup podporuje rekonceptualizáciu ekologicky relevantného holistického blahobytu, ktorý zase rozširuje individuálne, kolektívne, komunitné a politické dimenzie ekologicky relevantnej praxe sociálnej práce. Stamm (2023) vyzdvihuje skutočnosť, že **ekosociálna paradigma** je dobrým rámcom pre uvažovanie a praktizovanie sociálnej práce, pričom vychádza z predpokladu, že ľudia sú súčasťou prírody a tiež z presvedčenia, že prírodné prostredie hrá kľúčovú úlohu pri nastoľovaní blaha pre všetky ľudské bytosti. V ekosociálnej paradigme sa spája sociálna práca s prírodným prostredím, klimatickou krízou a trvalo udržateľným rozvojom (Krings et al., 2018; Stamm, 2021). Táto paradigma sa usiluje o rozšírenie pozornosti sociálnej práce, ktorá sa tradične orientuje na blaho konkrétnych jednotlivcov na blahobyt všetkých druhov existujúcich na našej planéte. Ekosociálna paradigma je budovaná na holistickom princípe, ktoré zdôrazňuje vzájomnú prepojenosť všetkých živých organizmov (Stamm, 2021). Pozitívom ekosociálnej paradigmy je, že jej súčasťou je tiež kritický pohľad na ekonomický systém (Dominelli, 2012). Orientácia na ekosociálnu paradigmu znamená, že sociálne pracovníčky a sociálni pracovníci pri analýze sociálnych problémov, či iných problémov svojich klientov, ako aj ich obáv aplikujú ekosociálny prístup, ktorý uprednostňujú pred antropocentrickým prístupom (Rambarre et al., 2019). Ekosociálna paradigma v sebe obsahuje dva základné princípy, a to **environmentálnu spravodlivosť a environmentálnu udržateľnosť**. Ekosociálna paradigma prekračuje rámce ekosociálnej práce, pretože v sebe zahŕňa aj prístupy spojené s environmentálnou, ekologickou, či zelenou sociálnou prácou (Dominelli, 2012; Gray et al., 2013). Ekosociálna práca je úzko prepojená s filozofiou udržateľného rozvoja. Využívanie prírodných

zdrojov za účelom zabezpečenia blahobytu ľudí nesmie prehlbovať environmentálnu krízu. Na makrorovine sa potom profesia musí zapájať do hľadania udržateľných spôsobov pomoci.

Napriek proklamovanej orientácii ekosociálnej paradigmy na oblasť ľudských práv, je však ich význam, či už koncepcne, alebo pri aplikácii do praxe, vo všeobecnosti zanedbávaný (Stamm, 2023). Okrem odkazu na Všeobecnú deklaráciu ľudských práv, o ktorej sa zmieňuje Dominelli (2013) ekosociálna práca neuvádza žiadne konkrétne prepojenia so systémom ľudských práv OSN alebo s environmentálnou dimenziou ľudských práv vo všeobecnosti. Ekosociálna práca sa koncentruje na otázky prístupu komunit k základným zdrojom potrebným pre prežitie.

4.2.2 Environmentálna sociálna práca

Environmentálna sociálna práca sa vzťahuje na aplikáciu základných hodnôt, zručností a znalostí sociálnej práce do praxe, s cieľom pomôcť odborníkom riešiť a zmierniť zhoršovanie životného prostredia, podporovať sociálne zmeny a pomáhať ľuďom pri vytváraní a udržiavaní ekologicky rozmanitého planetárneho ekosystému. Zjednodušene by sa mohlo povedať, že environmentálna sociálna práca rozširuje a prepája ekosociálnu prácu a zelenú sociálnu prácu prostredníctvom kontextu ľudských práv. Takéto chápanie nájdeme aj v tvrdení, že sociálna práca sa zoberá problémami súvisiacimi so vzťahom medzi životným prostredím a človekom, čím vznikla nová oblasť, ktorá sa nazýva environmentálna sociálna práca alebo tiež zelená sociálna práca (Ramsay, Boddy, 2017). Toto prepojenie znásobuje požiadavku integrovať do sociálnej práce koncepty trvalo udržateľného rozvoja, pretože neobmedzený hospodársky rast posilňuje nárast ekonomických a sociálnych rozdielov v spoločnosti, a to rovnako na globálnej aj lokálnej úrovni. Neobmedzený hospodársky rast je jedným z prvkov, ktoré prispievajú k nárastu sociálnej nespravodlivosti.

Dopady neobmedzeného hospodárskeho rastu, ktoré sú spájané s dôsledkami znečisťovania prostredia, s globálnym otepľovaním a jeho vplyvom na životné prostredie viedli k tomu, že významné svetové organizácie sociálnej práce, ktorými sú IASSW, IFSW a ICSW požadovali, aby sa jednou z hodnôt profesie stalo aj prírodné prostredie (Levická a kol., 2012). Sociálna práca následne integrovala do svojej teoretickej bázy aj problematiku trvalo udržateľného rozvoja, ktorý je integrujúcim konceptom prepájajúcim základné dimenzie profesie s jej misiou, ktorou je budovanie zdravej, šťastnej a prosperujúcej spoločnosti. V rámci globálneho spoločenstva sociálnych pracovníkov bola práve oblasť trvalo udržateľného životného prostredia zaradená medzi štyri prioritné oblasti Globálnej agendy pre sociálnu prácu a sociálny rozvoj (Levická, J., Levická, K., 2013; Krings et al., 2020), čo posilnilo význam environmentálnej sociálnej práce pre globálnu spoločnosť. Rambaree et al. (2019) spájajú vývoj environmentálnej sociálnej práce so skutočnosťou, že zmeny v životnom prostredí najvýraznejšie zasahujú práve najzraniteľnejšie skupiny spoločnosti. Dominelli (2012), Fook (2002), Gray et al. (2012) a ďalší konštatujú, že predpokladom rozvoja environmentálnej sociálnej práce je budovanie teórie podopretej empirickými zisteniami, na základe ktorých bude možné pripraviť nové intervenčné metódy a programy. Predmetom environmentálnej sociálnej práce však nie sú len zmeny životného prostredia spojené s klimatickou krízou. Rovnako sa zameriava na dopady environmentálnych záťaží zapríčinených podnikaním, na kvalitu života komunit žijúcich v ich bezprostrednej blízkosti. Environmentálna sociálna práca pracuje tiež so stratégiami zvládania nepriaznivých životných podmienok (Levická a kol., 2012).

Rambaree (2020) konštatuje, že environmentálna sociálna práca je prístup, ktorý uplatňujú v praxi sociálne pracovníčky a pracovníci a zároveň predstavuje aj perspektívu zameranú na ekologickú a environmentálnu udržateľnosť a spravodlivosť v kontexte udržateľného rozvoja.

Všetky tri prístupy sa zhodujú na chápaní životného prostredia v širšom zmysle, ako na vzájomne poprepájanom systéme. V tomto smere termínu prostredie zodpovedá termín príroda, tak, ako ju charakterizovali Maller et al. (2005, s. 46):

„Príroda je pre účely tohto príspevku definovaná ako organické prostredie, v ktorom prebieha väčšina ekosystémových procesov (napr. narodenie, smrť, rozmnožovanie, vzťahy medzi druhmi). To zahŕňa spektrum biotopov od oblastí divočiny po farmy a záhrady. Príroda sa vzťahuje aj na akýkoľvek jednotlivý prvok prírodného prostredia (ako sú rastliny, zvieratá, pôda, voda alebo vzduch) a zahŕňa domáce a spoločenské zvieratá, ako aj pestované črepníkové rastliny. Príroda sa tiež môže súhrnne odvolávať na geologické, evolučné, biofyzikálne a biochemické procesy, ktoré sa vyskytli v priebehu času, aby vytvorili Zem takú, aká je dnes“.

Okrem týchto známych a akceptovaných prúdov aj v SR, sú v zahraničnej literatúre často prezentované aj ďalšie prúdy, ako napr. ekofeministická sociálna práca, duchovná a eko-duchovná sociálna práca a udržateľná sociálna práca. V nasledovnej časti priblížime pohľad na prvé dva smery. O udržateľnej sociálnej práci sa dozvieme viac v nasledovnej kapitole.

4.2.3 Ekofeministická sociálna práca

Ekofeministická sociálna práca nadväzuje na tradície feministického hnutia, marxistickej sociálnej práce (socialistického feminizmu), liberálneho, radikálneho a spirituálneho feminizmu. Vývoj tohto prúdu je rozsiahly a zaujímavý. Z praktického hľadiska sa zameriame na priblíženie vybraných poznatkov z tohto poľa sociálnej práce. Berman (1994, s. 173) tvrdí, že ekofeminizmus „je teória a hnutie za sociálnu zmenu, ktoré spája ekologické princípy s feministickou teóriou“.

Feministické hnutie reagovalo na nerovnosti v sociálnom postavení mužov a žien. Posun smerom k ekosociálnym otázkam sa spája najmä s ekofeministickou analýzou, ktorá sa zaoberá politickými

účinkami kultúrne vytvorených paralel medzi útlakom prírody a útlakom žien. Ekofeministické analýzy pracujú s predpokladom, že ženy a príroda sú mužmi vnímané ako „majetok“, muži sami seba vnímajú ako obhajcov vývoja, pokroku a ženy sú advokátkami prírody. Ekofeministi poukazujú na paralelu medzi ovládaním prírody ľuďmi a ovládaním žien ľuďmi. Ekofeminizmus zdôrazňuje, že ženy aj prírodu treba rešpektovať (Adams, 2007) Ekofeministická analýza je zameraná na skúmanie vzájomných vzťahov medzi **pohlavím, prírodou, rasou, druhom a triedou**, ktoré sú chápané ako prierezové dimenzie.

Základnými piliermi ekofeministickej sociálnej práce sú:

- sexizmus
- rasizmus,
- triedne vykorisťovanie
- ničenie životného prostredia.

Ide o piliere, ktoré podľa ekofeministických autoriek a autorov tvoria základy patriarchálnej spoločnosti. Spoločnosti, ktorá nielen akceptuje rôzne formy vykorisťovania a útlaku, ale na nich si vybuďovala svoje základné štruktúry.

Z ekofeministického hľadiska pochopenie nadvlády prírody pomáha pochopiť nadvládu podriadených skupín ľudí (vrátane žien). Použitím pohlavia ako zorného uhla môžeme osvetliť rozsiahly vzájomne prepojený systém ľudskej nadvlády.

Cieľom ekofeminizmu je vybudovanie spoločnosti rovných šancí, ktorá by bola v svojej podstate kolaboratívnym, vzájomne sa podporujúcim spoločenstvom, v ktorej neexistuje dominancia žiadnej skupiny (Merchant, 2005). Podľa Sandilands (1991) ekofeminizmus je teória aj hnutie, ktoré premostuje priepasť medzi feminizmom a ekológiou, pričom transformuje oboje tak, aby spolu vytvorili jednotnú prax s cieľom ukončiť všetky formy nadvlády. Za praktický prínos ekofeminizmu možno označiť jeho permanentné

poukazovanie na nerovné postavenie žien v inštitúciách, čo sa prejavovalo v rozdielnom finančnom ohodnotení žien a mužov, či v nerovnakom zastúpení žien na vedúcich miestach a v politike. Ekofeministická sociálna práca je budovaná na premise, že skúmanie vzťahov medzi človekom a prírodou, ako aj všetkých foriem sociálnej dominancie je základom pre porozumenie a následné odstránenie všetkých represívnych mocenských štruktúr (Kelly, 1989). Mocenská kritika ekofeminizmu je nevyhnutná pre spoločenskú transformáciu spoločnosti, ktorej štruktúry sú hlavnou príčinou hladomoru, preľudnenia, bezcitného ničenia prírodného prostredia (Starhawk, 1989). Cieľom ekofeminizmu je radikálna, nenásilná zmena sociálnych štruktúr, ale aj prístup a chápanie ľudí, ktoré majú zabezpečiť, že ľudia pochopia potrebu vnímania moci. Transformácia spoločnosti nepovedie k zrušeniu moci, ale k novému spôsobu jej aplikovania, ktoré sa v teórii nazýva zdieľanou mocou, založenou na nenásilí a prístupom k moci (rozhodovaniu, konaniu) všetkých a jej využitím pre všetkých. **Ekofeminizmus predpokladá, že zdravé interakcie sú založené na starostlivosti a súcite a vytváraní a udržiavaní života** (Christ, 1990). Súcit a starostlivosť o prírodu sú súčasťou ekofeministických procesov, pretože celá príroda je vnímaná ako úzko spätá s ľuďmi a má svoju vlastnú hodnotu.

Ekofeministické myslenie ponúka sociálnej práci alternatívnu ontológiu ako základ pre pochopenie človeka, prírody, ich vzájomných vzťahov a otázok posilňovania týchto vzťahov. Ponúka jej príležitosť vybudovať rozšírený ekologický model, ktorý je viac v súlade s profesionálnymi hodnotami a praktickými záväzkami k sociálnej spravodlivosti a snahám ukončiť diskrimináciu a útlak, čo sú základné princípy profesijnej etiky.

4.2.4 Spirituálna a eko-spirituálna sociálna práca

Koncepty spirituality v zelenej sociálnej práci úzko súvisia so sociálnou prácou s domorodými komunitami a indigenizáciou sociálnej práce (Coates, Grey 2012; Grey, Coates, 2015). Istú

renesanciu problematiky spirituality v sociálnej práci prináša Jerzy Szmagalski (2022), ktorý v svojej práci ponúka rozsiahlu analýzu súčasného stavu spirituálnej sociálnej práce, ktorá podľa neho môže byť odpoveďou na narastajúci skpticizmus, radikalizmus a extrémizmus globálnej spoločnosti. Niet pochýb o tom, že paradigma spirituality vníma aj vzťah medzi človekom a životným prostredím. Spirituálna sociálna práca je ponukou na ľudské hľadanie osobného zmyslu a vzájomne sa obohacujúcich vzťahov medzi ľuďmi, medzi ľuďmi a prírodným prostredím a medzi veriacimi ľuďmi a Bohom (Szmagalski, 2022).

Zástanci tohto smeru veria, že iná kultúra môže byť zdrojom rôznych spiritualít, čo môže obohatiť celú spoločnosť. Vzrastajúci záujem o spiritualitu môže byť dôkazom toho, že ľudia hľadajú neznáme zdroje uistenia a emocionálneho stíšenia, ktoré moderná sekulárna spoločnosť vytlačila. Spiritualita ponúka ľuďom možnosť získať nadhľad a vzdialiť sa od prevládajúceho individualizmu a bezuzdného konzumizmu a zameriava ich pozornosť na vzájomnú interpersonálnu závislosť a tiež na závislosť ľudí a prírodného prostredia. Sociálna práca túto vzájomnú závislosť vyjadruje spojením človek-a-prostredie. Pre eko-duchovnú sociálnu prácu zahŕňa pojem človek-a-prostredie pohľad na vzájomnú závislosť medzi materiálnym a duchovným svetom a oslovuje ľudskú zodpovednosť voči neľudskému svetu (Pulla 2014; Coates et al. 2006).

Spirituálna sociálna práca tiež čerpá z natívnych zdrojov, v ktorých je možné nájsť veľa inšpirácie. Zároveň ale upozorňuje na skutočnosť, že sociálna práca pri práci s domorodými skupinami nepracuje s ich perspektívou, ale aplikuje západnú kultúrnu perspektívu, a to aj napriek tomu, že prináša argumenty proti korporátnemu kapitalizmu a globalizácii. Takýto prístup je pokladaný za intelektuálnu a kultúrnu kolonizáciu domorodých skupín. Sociálna práca pri tejto praxi aplikuje základné hodnoty západnej sociálnej práce, akými **sú univerzalizmus, profesionalita a individualizmus**. Tieto hodnoty sú v rozpore s hodnotami

domorodých komunit, ako je **vzájomná závislosť a začlenenie**. Slabým miestom tejto praxe je, že je konštruovaná z pohľadu dominantnej kultúry, teda kultúry bielej strednej vrstvy. Rozšírenie sociálnej práce o ekospirituálnu perspektívu môže vytvárať lepší základ pre prácu s týmito komunitami, pretože sa posúva mimo individualistického zamerania veľkej časti teórie sociálnej práce k oveľa širšiemu holistickému chápaniu nášho sveta, čím sa približuje k chápaniu tradičných a domorodých spoločností a kultúr. (Coates, et al. 2006, s. 15). Ekospirituálna sociálna práca je tak pripravená lepšie prijať princípy natívnych národov, ktorými sú **celistvosť, harmónia, rovnováha, úzky vzťah medzi fyzickým a duchovným**.

Štúdie domorodých komunit odhaľujú pozitívne stránky ich prístupu k environmentálnym problémom na základe čoho vznikajú udržateľné alternatívy, ako napríklad eco-swaraj, ktorý podporuje udržateľné poľnohospodárstvo, pastierstvo, ochranu a zveľaďovanie lesov, ekoturizmus (Satapathy, Bhattacharya 2021). Práve takéto príklady poukazujú na zdroje, z ktorých sociálni pracovníci môžu čerpať svoju inšpiráciu pre nachádzanie rovnováhy medzi prostredím a človekom. Inšpiráciou pre sociálnu prácu môžeme nájsť aj v presvedčení domorodých národov, podľa ktorých je krajina **posvätná, čo ľudí vedie k tomu, aby si uvedomili, že prežitie ľudsťva je závislé na prírode, čo predpokladá, že ľudia k prírode a jej zdrojom pristupujú zodpovedne, čo umožňuje žiť v súlade s prírodou aj s potrebami ľudí**. Tento postoj je v kontraste s prevládajúcou separáciou človeka a prírody v západnej kultúre, ktorá stojí na myšlienke ovládnutia prírody človekom a nad prírodou. Je priepasrný rozdiel medzi západným modelom rozvoja a spiritualitou domorodých národov, ktorá je hlavnou hnacou silou ich sociálneho a emocionálneho blahobytu a umožňuje zachovanie a udržateľnosť prírodného prostredia a ich kultúry. Úlohou sociálnej práce je túto priepasť prekenuť pokračovaním práce s komunitami pôvodných obyvateľov, ktorí sú často marginalizovaní a chudobní (Pulla 2014).

4.3 Od ľudských práv k paradigme environmentálnej spravodlivosti

Vzťah medzi sociálnou prácou a ľudskými právami sa zdá byť jasný, pretože viaceré ľudské práva boli transformované do podoby etických princípov profesie. Ide najmä o nasledovné princípy **nediskriminácia, participácia, ľudská dôstojnosť, transparentnosť a zodpovednosť**. Pri prvom pohľade sa spojitosť sociálnej práce s ľudskými právami zdá byť jednoznačná a nekonfliktná. Stručne: sociálne pracovníčky a sociálni pracovníci oboznamujú svojich klientov s plným rozsahom ľudských práv a vedú ich k tomu, aby tieto vedeli premietnuť do svojho každodenného konania. Profesia neobsahuje len praktický výkon, ale nachádzajú sa v nej aj ďalšie roviny. Na základe analýzy všetkých rovín identifikoval Prasad (2018) tri bazálne úlohy, ktoré v rámci sociálnej práce môžu zohrávať práve ľudské práva.

1. Môžu fungovať ako referenčný rámec profesie.
2. Môžu byť použité ako nástroj analýzy, napríklad pri posudzovaní životnej situácie určitých skupín.
3. Môžu byť použité ako nástroje a metódy, ktoré sú prepojené so systémom ochrany ľudských práv v OSN, alebo na nadnárodnej úrovni (Prasad, 2018; Prasad et al., 2020).

Požiadavka na doplnenie zoznamu ľudských práv o právo na zdravé životné prostredie bola OSN predložená už na prelome 60. a 70. rokov minulého storočia. Prvá konferencia OSN o životnom prostredí človeka sa konala v Štokholme v roku 1972. Väčšina štátov sa k tomuto návrhu postavila odmietavo (Riedel, 2004). Štáty odmietali zaradiť právo na zdravé životné prostredie medzi základné ľudské práva, a to aj napriek tomu, že už v tom čase boli známe devastačné dopady človeka na životné prostredie. Vlády jednotlivých štátov mali dostatok informácií o hromadiacom sa elektronickom odpade, o dopadoch ropných škvŕn, či jadrových katastrof, úniku chemikálií do pôdy a vody, o obrovských

naplaveninách plastov vo svetových moriach atď. Ani tieto skutočnosti však neboli dostatočným argumentom pre uzavretie dohody o potrebe ochrany životného prostredia. Uznať právo na zdravé životné prostredie zároveň znamená začať pracovať na jeho ochrane. Akceptácia tohto práva znamená zároveň aj zásah do výrobného-hospodárskych vzťahov.

Odborníci z oblasti práva postupne identifikovali päť spôsobov, ako odvodiť **právo na zdravé životné prostredie**. Odvodzovali ho od občianskych a politických práv, od ekonomických, sociálnych a kultúrnych práv, od regionálnych zmlúv o ľudských právach, od práv menšín, a od procesného práva (Lohmann, 2012 In: Stamm, 2023). Výsledkom tejto analýzy bolo konštatovanie, že v rôznych podobách sa právo na zdravé životné prostredie ukrýva v už priznaných právach, aj keď nie je explicitne uvedené.

Odborná diskusia o rozšírení ľudských práv o novú oblasť vyústila do vytvorenia pozície osobitného spravodajcu. Prvý osobitný spravodajca OSN pre ľudské práva a životné prostredie John Knox¹⁶ (2018, s. 6), menovaný Radou pre ľudské práva v roku 2015, sa o vzťahu medzi ľudskými právami a životným prostredím a záväzkami štátu vyjadril nasledovne: „**Všetky ľudské bytosti závisia od prostredia, v ktorom žijeme. Bezpečné, čisté, zdravé a udržateľné životné prostredie je neoddeliteľnou súčasťou plného využívania širokého spektra ľudských práv vrátane práv na život, zdravie, potraviny, vodu a hygienu. Bez zdravého životného prostredia nie sme schopní naplniť naše túžby. Možno nemáme prístup ani k minimálnym štandardom ľudskej dôstojnosti**“ (Report No A/HRC, 2019).

OSN od roku 2018 prijala viacero rezolúcií, ktoré čiastkovo riešia otázku práva na zdravé životné prostredie. Ako napísal Boyd

¹⁶ Profesor John Knox najskôr v rokoch 2012-2015 pôsobil ako nezávislý expert na ľudské práva a životné prostredie. Do tejto pozície bol vymenovaný Radou pre ľudské práva. Medzi rokmi 2015 až 2018 pôsobil ako osobitný spravodajca OSN pre ľudské práva a životné prostredie.

v správe k rezolúcii OSN č. A/HRC/43/53, diskusie o práve na zdravé životné prostredia musia zobrať do úvahy fakt, že z hľadiska práva ide o súhrn hmotných a procesných práv. Po vecnej stránke toto právo v sebe zahŕňa čistý vzduch, bezpečnú vodu v dostatočnom množstve, zdravé a udržateľne vyrábané potraviny, netoxické prostredie, v ktorom ľudia môžu žiť, pracovať, študovať a hrať sa, zdravé ekosystémy, biodiverzitu a bezpečnú klímu. Procesné práva zahŕňajú prístup k informáciám o životnom prostredí, účasť verejnosti na rozhodovaní o životnom prostredí a prístup k spravodlivosti (Report No. A/HRC/43/53, 2019). Z uvedeného je zrejmé, že právo na zdravé životné prostredie je obsahovo veľmi široké a jeho plná aplikácia v praxi by bola finančne príliš náročná. Predpokladaná finančná náročnosť spolu s nevyhnutnými následnými opatreniami vo výrobnjej sfére a v poľnohospodárstve sú dôvodom, pre ktoré jednotlivé štáty na strane jednej deklarujú podporu prijatia globálnej rezolúcie o práve na životné prostredie, ale na strane druhej požadované postupy, vrátane obmedzení do praxe zavádzajú len váhavo.

Pri riešení práv na zdravé životné prostredie je potrebné riešiť aj fakt, že táto skupina práv prekračuje hranicu individuálnych ľudských práv. Nepopierateľne musia byť koncipované a realizované ako skupinové ľudské práva, s tým že ich vymáhateľnosť bude dostupná aj jednotlivcom. Tiež treba zvážiť, že v súčasnosti škody spôsobené necitlivým správaním človeka, klimatickou krízou a jej následkami prekračujú hranice jednotlivých štátov. V globálnom rozmere nie je možné stanoviť jediného zodpovedného činiteľa, ako pôvodcu súčasného stavu životného prostredia a nemôže byť jediný štát zodpovedný za ich riešenie. Do riešenia krízy životného prostredia sa musí zapojiť globálne spoločenstvo ako celok.

OSN preto vyzýva štáty, aby budovali svoje kapacity na ochranu životného prostredia; aby pokračovali v zdieľaní osvedčených postupov pri plnení záväzkov v oblasti ľudských práv týkajúcich sa užívania čistého, zdravého a trvalo udržateľného životného prostredia; aby prijali politiky na uplatňovanie tohto práva, a to aj s

ohľadom na biodiverzitu a ekosystémy; a naďalej zohľadňovať záväzky v oblasti ľudských práv súvisiace s užívaním si čistého, zdravého a udržateľného životného prostredia pri implementácii a sledovaní cieľov trvalo udržateľného rozvoja (UN, 2021).

Zavedenia práva na zdravé životné prostredie je nevyhnutne spojené s požiadavkou **environmentálnej spravodlivosti**. Podstatu environmentálnej spravodlivosti charakterizoval Ingo Stamm (2023) ako spravodlivé rozdelenie environmentálnych záťaží a vybavenosti (distributívna spravodlivosť), využívania inkluzívnych procesov na dosiahnutie takýchto výsledkov (procesná spravodlivosť) a vytvárania miest, kde sa marginalizované skupiny, vrátane farebných obyvateľov a prisťahovalcov, cítia vítané a bezpečné. Podľa Americkej agentúry na ochranu životného prostredia (znám pod skratkou EPA) je bazálnym predpokladom nastolenia environmentálnej spravodlivosti predovšetkým spravodlivé zaobchádzanie a zmysluplné zapojenie všetkých ľudí bez ohľadu na rasu, farbu pleti, národnosť alebo príjem, do implementácie a presadzovania environmentálnych zákonov, nariadení a politiky“ (Forman, 2023). Takémuto objasneniu nemusí každý rozumieť, a teda nie každý jednotlivec potom prijme environmentálnu spravodlivosť za svoj etický princíp. Interiorizácii tohto princípu môže napomôcť definovanie environmentálnej spravodlivosti CSWE, podľa ktorej je to situácia, keď všetci ľudia rovnako pociťujú vysokú úroveň ochrany životného prostredia a žiadna skupina alebo komunita nie je vylúčená z procesu rozhodovania o environmentálnej politike, ani nie je ovplyvnená neúmerným vplyvom životného prostredia, či nebezpečenstvom, ktoré sa v ňom nachádza.

V súlade s poslaním profesie sa sociálna práca zameriava na monitorovanie dôsledkov postupujúcej klimatickej krízy na každodenný život obyvateľov. K hlavným témam prirodzene patrí otázka environmentálnej spravodlivosti. Tento koncept do sociálnej práce zaviedol Ungar (2002), ktorý ho spájal s ochranou životného prostredia. Základnou predstavou environmentálnej spravodlivosti

je, že všetci ľudia sú chránení pred environmentálnou záťažou a sú schopní žiť, pracovať, učiť sa a hrať sa v bezpečných a zdravých komunitách. Dosiahnutie tohto stavu predpokladá, že globálne spoločenstvo bude usilovať o znižovanie záťaže a zároveň o zvyšovanie pozitívnych vplyvov prírody a infraštruktúry vytvorenej človekom. Existencia environmentálnej spravodlivosti zakladá úvahy o environmentálnej nespravodlivosti. Dominelli (2013, 2014) charakterizovala environmentálnu nespravodlivosť ako zlyhanie spoločnosti pri zabezpečovaní spravodlivého rozdeľovania zdrojov Zeme, pri uspokojovaní ľudských potrieb a zároveň pri zabezpečovaní blaha ľudí a planéty Zem, a to so zameraním na súčasnosť aj budúcnosť. Touto charakteristikou environmentálnej nespravodlivosti Dominelli priamo kritizovala existujúci model priemyselného rozvoja, ktorý nerešpektuje požiadavku environmentálnej spravodlivosti. Od sociálnych pracovníkov preto očakáva, že budú zohrávať aktívnu úlohu pri nastavovaní alternatívnych modelov sociálno-ekonomického rozvoja podporovaním environmentálnej spravodlivosti a organizovaním a mobilizáciou komunit pri stretávaní sa s ľuďmi. Obavy z narastajúcej environmentálnej nespravodlivosti boli dôvodom, pre ktorý významné svetové organizácie ako napr. IFSW označili otázku sociálnej spravodlivosti za ústredný bod globálnej agendy sociálnej práce. Cieľom, ktorý si v dokumente Global Agenda profesia vytýčila, je riešiť sociálno-ekonomické nerovnosti, ktoré sú obzvlášť závažné pre marginalizovaných ľudí na celom svete. Podľa American Academy of Social Work and Social Welfare (ďalej len AASWSW) „Stupňujúce sa environmentálne hrozby sú problémom sociálnej spravodlivosti: sociálne, ekonomické a environmentálne nerovnosti sú hlboko prepojené. Ľudia v chudobe, deti, starší dospelí, príslušníci rasových alebo etnických menšín a ľudia s problémami duševného zdravia sú obzvlášť zraniteľní voči škodlivým vplyvom zmeny životného prostredia (AASWSW, 2018, s. 1). AASWSW odporúča sociálnym pracovníkom a pracovníčkam, ktorí sa zoberajú otázkami environmentálnej spravodlivosti, aby:

- sa zamerali na identifikáciu základných príčin finančných a ekonomických rozdielov v rôznych sociálnych skupinách,
- implementovali poznatky zo svojich výskumov zameraných na identifikáciu vplyvu znečistenia a toxicity prostredia do práce s komunitou,
- rozvíjali poznatky o kultúrne podmienených reakciách z environmentálnej nespravodlivosti, ktorú prežívajú zasiahnuté populácie (ako je napr. smútok zo straty, obavy z postupujúceho znečisťovania a pod.),
- spojili svoje zručnosti na budovanie odolnosti do poskytovaných služieb tak, aby zahŕňali aj prípravu na možné katastrofy,
- aby využili svoje vedomosti a zručnosti na podporu a rozširovanie finančnej gramotnosti.

AASWSW poukazuje na potrebu rozvoja spravodlivého výskumu, ktorý môže prispieť nielen k získaniu nových poznatkov, ale aj k ich šíreniu v spoločnosti.

„Environmentálna spravodlivosť nastáva vtedy, keď všetci ľudia rovnako pociťujú vysokú úroveň ochrany životného prostredia a žiadna skupina alebo komunita nie je vylúčená z procesu rozhodovania o environmentálnej politike, ani nie je ovplyvnená neúmerným vplyvom nebezpečenstva pre životné prostredie.

Environmentálna spravodlivosť potvrdzuje ekologickú jednotu a vzájomnú závislosť všetkých druhov, rešpektovanie kultúrnej a biologickej diverzity a právo na ochranu pred ekologickou deštrukciou. To zahŕňa zodpovedné využívanie ekologických zdrojov vrátane pôdy, vody, vzduchu a jedla“ (CSWE, 2015, s. 20, In: Curricula Guide for Environmental Justice, 2020).

Princíp environmentálnej spravodlivosti sa neaplikuje len na ľudí, ktorých kvalitu života ovplyvňujú klimatické zmeny, uplatňuje sa aj pri ľuďoch, ktorí sú vystavení ekologickým škodám spôsobených

človekom. Napríklad kontaminácia prírodných zdrojov, ako je vzduch, pôda a voda môže byť spojená s priemyselným znečistením. Poľnohospodárske postupy prispeli k významným ekologickým škodám, ako je odlesňovanie, dezertifikácia, strata rozmanitosti plodín a toxické hladiny chemikálií v našich potravinách.

Princíp environmentálnej spravodlivosti musí byť uplatňovaný aj pri riešení situácie chudobných štátov. Je známa skutočnosť, že obyvatelia krajín tzv. globálneho juhu sú vystavené zvýšenému znečisteniu životného prostredia, pretože v procese ekonomickej globalizácie bohaté štáty umiestňujú svoje výrobné podniky do krajín s lacnou pracovnou silou. Pri odstraňovaní následkov znečisteného prostredia by nemali znášať ekonomické následky len chudobné krajiny. Podľa OSN je potrebné, aby krajiny prijali **spoločnú zodpovednosť** za riešenie situácie. Otázkou je, či sa majú ľudské práva priznať aj ešte nenarodeným, budúcim generáciám. Niektorí odporcovia namietajú, že dnes nie sme oprávnení tvrdiť, aké potreby budú mať budúce generácie, a teda ani nevieme predikovať, ako ešte nenarodené generácie budú pristupovať k otázkam súvisiacim so zdravým životným prostredím.

Sociálne pracovníčky a sociálni pracovníci v súčasnosti sa aktuálne usilujú o presadenie filozofie sociálnej zmeny smerujúcej k iluzívnejšej a udržateľnejšej budúcnosti. Táto filozofia je postavená na chápaní človeka a širšie prostredie ako jedného, vzájomne prepojeného systému. Pred súčasnou environmentálnou sociálnou prácou stojí aktuálne úloha: konkretizovať prepojenia medzi človekom a prírodou a diskutovať, aké toto nové chápanie profesie bude mať dôsledky pre prax sociálnej práce. Pri týchto diskusiách o zelenej budúcnosti si v rámci profesie kladieme otázku, či sociálne pracovníčky a sociálni pracovníci v spolupráci s odborníkmi a odborničkami ďalších profesií dokážu racionálne alokovať a predvídať záujmy a potreby zatiaľ nenarodených ľudí. Predpokladáme, že budúci ľudia budú mať zrejme rovnaké základné potreby a záujmy ako tí ľudia, ktorí žijú dnes. Tento predpoklad

podľa právnikov súčasnú spoločnosť **oprávňuje priznať základné ľudské práva**. Uplatniteľnosť práva na zdravé životné prostredie je rovnako v záujme v súčasnosti žijúcich ľudí, ako aj budúcich ľudí a samotnému prírodnému prostrediu. Uznatie budúcich osôb ako nositeľov ľudských práv možno tiež pokladať za etický základ pre ekosociálnu paradigmu sociálnej práce . Je potrebné, aby sociálne pracovníčky a sociálni pracovníci nechápali ľudské právo ako nejaký inštitucionálny rámec uplatňovaný pri poskytovaní dobrého života. V rámci profesie sú ľudské práva pokladané za **morálne minimá**, ktoré chránia nároky ľudských bytostí na získanie nevyhnutných podmienok pre život v súlade s ľudskou dôstojnosťou. Hlavným cieľom sociálnej práce by preto malo byť, aby sociálne pracovníčky a pracovníci pomáhali a podporovali svojich klientov pri dosahovaní života, ktorý je v súlade s ľudskou dôstojnosťou.

Zhrnutie

Rozvoj environmentálnej sociálnej práce úzko súvisí s krízou životného prostredia, ktorá postavila globálnu spoločnosť pred výzvu prekonať doterajšiu orientáciu na stály hospodársky rast, ktorý prináša zisky len niekoľkým obyvateľom planéty a hľadať udržateľné riešenia pre každodenný život. Ekologická perspektíva sociálnej práce má za cieľ pomôcť ľudstvu vytvárať a udržiavať biodiverzný planetárny ekosystém, a to prispôbením existujúcich metód sociálnej práce zameraných na podporu sociálnej zmeny. Naplnenie tohto cieľa je závislé na implementácii štyroch základných prvkov ekologickej perspektívy sociálnej práce, ktorými sú požiadavky na nastolenie:

1. zmeny v našich súkromných životoch zameraných na to, aby sme žili udržateľnejšie, čo predpokladá zníženie spotreby energie a zdrojov,
2. zmeny v našich organizáciách, ktoré budú smerovať k ich udržateľnejšiemu fungovaniu,

3. v rámci intervencií edukovať klientov o ekosociálnej práci, zelenej sociálnej práci a poznaní prírodného prostredia a jeho významu pre ľudstvo,
4. angažovanie sa sociálnych pracovníčok a pracovníkov smerom k potrebným zmenám spoločenských štruktúr prostredníctvom aktivít sociálnej zmeny, akými sú aktivizmus, protesty, advokácia, sieťovanie, vytváranie komunitných akčných organizácií, vzdelávacie aktivity, politické lobovanie, participácia na tvorbe politík atď. (Ramsay, Body, 2019).

Environmentálna sociálna práca upozorňuje na fakt, že klimatické zmeny a s nimi spojené negatívne dopady sú príčinou javu známeho ako ekologický rasizmus, ktorý neúmerne postihuje etnické skupiny a chudobné štvrte, čím sa označuje prax zahadzovania odpadu v chudobných komunitách. V blízkosti týchto komunít často vznikajú aj priemyselné komplexy produkujúce toxické látky, ktoré sa vzduchom, alebo vodou dostávajú do životného prostredia, čím priamo ohrozujú zdravie a život členov extrémne chudobných komunít.

Otázky a úlohy:

1. Čo znamená pojem social agents?
2. Objasnite princípy obsiahnuté v ekosociálnej paradigme.
3. Vymenujte teoretické koncepty ukotvené v ekologickom prístupe.
4. Porovnajte ekosociálnu a environmentálnu sociálnu prácu.
5. Vymenujte princípy ekofeministickej sociálnej práce.
6. Čo je podstatou eko-spirituálnej sociálnej práce?
7. Ako Stamm charakterizoval environmentálnu spravodlivosť?

Zoznam použitej literatúry

- ADAMS, C. 2007. *Ecofeminism and the Sacred*. Continuum, pp. 1-8
 AGENDA 2030 pre udržateľný rozvoj.

- AMERICAN Academy of Social Work and Social Welfare. 2018. *Grand challenges for social work: Create social responses to a changing environment*.
- BARTLET, H. M. 1970. *The common base of social work practice*. Washington, DC: National Association of Social Workers.
- BERMAN, T. 1994. The rape of mother nature: Women in the language of environmental discourse. *Trumpeter*, 11(4), 173-178.
- BERRY, T. 1988. *The dream of the earth*. San Francisco: Sierra Club Books.
- BESTHORN, H. F. 1997. *Reconceptualizing social work's person-in-environment perspective: Explorations in radical environmental thought*. Unpublished doctoral dissertation, University of Kansas, Lawrence, KS.
- BESTHORN, H. F., McMILLEN, D. P. 2002. The Oppression of Women and Nature: Ecofeminism as a Framework for an Expanded Ecological Social Work. In: *Families in Society The Journal of Contemporary Social Services*
- BLOOM, K. 2020. Threat multiplier: The top five climate risks likely to hasten our descent into a hellscape. In: *The Daily Maverick*.
- BOETTO, H. 2017. Transformatívny eko-sociálny model: spochybňovanie modernistických predpokladov v sociálnej práci. In: *British Journal of Social Work*, 47, 48-67.
- CLARK M. 1989. *Ariadne's thread: The search for new modes of thinking*. London: The Macmillan Press Ltd
- COATES, J., GRAY, M., HETHERINGTON, T. 2006. An 'ecospiritual' perspective: Finally, a place for Indigenous approaches,. In: *British Journal of Social Work*, 36, 381-399
- COATES, J., GRAY, M. 2012. The environment and social work: An overview and introduction. In: *International Journal of Social Welfare*, 21(3):230-238.
- CURRICULAR Guide for Environmental Justice. 2020. Alexandria: Council on Social Work Education ISBN 978-0-87293-209-8.
- DOMINELLI, L. 2011. *Climate change: social workers' roles and contributions to policy debates and interventions*, In *t J Soc Welfare*: 20: 430-438

- DOMINELLI, L. 2012. *Green Social Work: From environmental crises to environmental justice*. Cambridge: Polity Press.
- DOMINELLI, L. 2013. *Environmental justice at the heart of social work practice: Greening the profession*. *Int J Soc Welfare*: 431-439
- DOMINELLI, L. 2014. Promoting environmental justice through green social work practice: A key challenge for practitioners and educators. In: *International Social Work*, 57(4):338-345.
- DOMINELLI, L. 2018. *Green Social Work: A New Direction for Social Work*. London: Routledge
- FOOK, J. 2002. *Social Work: Critical Theory and Practice*. Los Angeles: Sage, ISBN: 9780761972518
- FORMAN, A. 2023. Social work, climate change, and environmental justice.
- GRAY, M., COATES, J. 2015. Changing Gears: Shifting to an Environmental Perspective in Social Work Education. In: *Social Work Education*, 34(5).
- GRAY, K., YOUNG, L., WAYTZ, A. 2012. *Mind Perception Is the Essence of Morality*. *Psychol Inq*. 2012 Apr;23(2):101-124.
- GRAY, M., JOY, E., PLATH, D., WEBB, S. A. 2013. Implementing Evidence-Based Practice: A Review of the Empirical Research Literature. In: *Research on Social Work Practice*, 23(2), 157-166.
- GUTERRÉS, A. 2021. *Make 2021 a year of possibility and hope, says Guterres*.
- HARE, I. 2004. Defining Social Work for the 21st Century: The International Federation of Social Workers' Revised Definition of Social Work. In: *International Social Work*, 47(3), 407-424.
- HARRIS, C., BODDY, J. 2017. The Natural Environment in Social Work Education: A Content Analysis of Australian Social Work Courses. In: *Australian Social Work*, 70(3), 337-349.
- HAWKEN, P. 1993. *The Ecology of Commerce: A Declaration of Sustainability*. New York: HarperCollins Publisher
- CHRIST, C. 1990. Rethinking theology and nature. In: I. Diamond G. Orenstein (Eds.), *Re-weaving the world: The emergence of ecofeminism* (pp. 58-69). San Francisco: Sierra Club Books

- KELLY, P. 1989. Forward: Linking arms, dear sister, brings hope. In: J. Plant (Ed.), *Healing the wounds, The promise of ecofeminism* (pp. ix-xi). Santa Cruz, CA: New Society Publishers
- KEMP, S. P. 2011. Recentring Environment in Social Work Practice: Necessity, Opportunity, Challenge, In: *The British Journal of Social Work*, 41(6):1198-1210,
- KEMP, S. P., WHITTAKER, J. K, TRACY, E. M. 1997. *Person-environment practice: The social ecology of interpersonal helping*. New York: Aldine De Gruyter
- KNOX, J. 2018. *Framework Principles on Human Rights and the Environment*. UN.
- KRINGS, A., COPIC, C. 2020. Environmental Justice Organizing in a Gentrifying Community: Navigating Dilemmas of Representation, Issue Selection, and Recruitment. In: *Families in Society The Journal of Contemporary Social Services* , 102(2):1-13,
- KRINGS, A., VICTOR, B. C., MATHIAS, J., PERRON, B. E. 2018. Environmental social work in the disciplinary literature, 1991-2015. In: *International Social Work*, 63(1):
- LEVICKÁ, J. 2023. *Environmentálna sociálna práca*. Trnava: Fakulta sociálnych vied, UCM. ISBN 978-80-572-0379-7.
- LEVICKÁ, J., LEVICKÁ, K., HANZALÍKOVÁ, V., BÁNOVČINOVÁ, A. 2012. *Ekosociálne prístupy v sociálnej práci*. Trnava: Oliva, ISBN 97880893321144
- LEVICKÁ, J., Levická, K. 2013. Globálna agenda a jej význam pre budúci vývoj sociálnej práce. In: *Aktuální otázky sociální politiky-teorie a praxe*. 7 (1/2013).
- LEVICKÁ, J. a kol. 2007. *Sociálna práca I*. Trnava: Oliva
- LEVICKÁ, J. a kol. 2009. *Sociálna práca II*. Trnava: Oliva
- LEVICKÁ, J. 2022. Životné prostredie ako predmet sociálnej práce. In: *Revue sociálnych služieb*, 2(1):41-52.
- MALLER, C., TOWNSEND, M., PRYOR, A., BROWN, P., St LEGER, L. 2021. Healthy Nature Healthy People, 'Contact with Nature' as an Upstream Health Promotion Intervention for Populations. In: *Health Promotion International*, 21(1):45-54.

- MERCHANT, C. 2005. *Ecofeminism. Radical Ecology*, London: Routledge, pp.193-221
- MULDON, A. 2006. Where the Green Is: Examining the Paradox of Environmentally Conscious Consumption. In: *Electronic Green Journal*. 23
- PRASAD, K. D. V., MANGIPUDI, D. M. R., VAIDYA, D. R., MURALIDHAR, B. 2020. Organizational climate, opportunities, challenges and psychological wellbeing of the remote working employees during COVID-19 pandemic: a general linear model approach with reference to information technology industry. In: *Hyderabad. Int. J. Adv. Res. Eng. Tech.* 11:4.
- PRASAD, R. (Ed). 2018. *Mycremediation and Environmental Sustainability*. Vol 2. New York: Springer ISBN 13: 9783319773858
- PULLA, V. 2014. Towards the Greening of Social Work Practice. In: *International Journal of Innovation, Creativity and Change*. Volume 1, Issue 3.
- RAMBARE, K. 2020. Environmental social work: Implications for accelerating the implementation of sustainable development in social work curricula. In: *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 20(3):557-574
- RAMBARE, K. 2014. Stray Dogs and Social Work in Mauritius: An Analysis of Some Concerns and Challenges. In: *Animals in Social Work*. London: Palgrave Macmillan, pp. 182-198.
- RAMBAREE, K., POWERS, M., SMITH, R. 2019. Ecosocial work and social change in community practice. In: *Journal of Community Practice*, 27(3-4): 205-212.
- RAMSAY, S., BODDY, J. 2017. Environmental Social Work: A Concept Analysis. In: *The British Journal of Social Work*, 47(1):68-86,
- RIEDEL, E. 2004. Der internationale Menschenrechtschutz. In: *Bundeszentrale für politische Bildung (Hg.): Menschenrechte: Dokumente und Deklarationen*. 4. Aufl. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung. 11-41.
- SANDILAND, K.I. 1991. *Ecofeminism and its discontents: Notes toward a politics of diversity*. *Trumpeter*, 8(2), 90-96.

- SATAPATHY, A., BHATTACHARYA, P. 2021. Indigenous Eco-Legends in Contemporary North East Indian Literature: Lessons in Ecological Conservation and Preservation. In: *Academia Letters* , Article 161, pp 1-6,
- STAMM, I. 2023. Human rights-based social work and the natural environment: Time for new perspectives. In: *Journal of Human Rights and Social Work*, 8, 42-50.
- STAMM, I. 2021. *Ökologisch-kritische Soziale Arbeit: Geschichte, aktuelle Positionen und Handlungsfelder*. Leverkusen: Verlag Barbara Budrich; ISBN-13: 978-3847425007
- STRIEŽENEC, Š. 2006. *Teória a metodológia sociálnej práce: vybrané problémy*. Trnava : Tripsoft ISBN: 9788096939046.
- STRIEŽENEC, Š. 1999. *Úvod do sociálnej práce*. Trnava: AD, ISBN: ISBN 80-967589-6-9.
- STARHAWK. 1989. Feminist earth-based spirituality and ecofeminism. In: *J. Plant (Ed.), Healing the wounds: The promise of ecofeminism* (pp. 174-185). Santa Cruz, CA: New Society Publishers
- UNGAR, M. 2002. A Deeper. More Social Ecological Social Work Practice. In: *Social Service Review*. 76(3):480-497.
- UN environment programme 2021. Annual Report. Reducing inequality.
- ZAPF, M. K. 2010. Social Work and the Environment: Understanding People and Place. In: *Critical Social Work*, 11, 30-46.

5 SOCIÁLNA PRÁCA A TRVALO UDRŽATEĽNÝ ROZVOJ

Peter Jusko

Kapitola pred študentov a študentky predkladá aktuálne poznatky o vzťahu profesie k požiadavke trvalo udržateľného rozvoja. Prináša bazálne informácie o Agende 2030 a predstavuje 17 cieľov trvalo udržateľného života. Študentky a študenti v nej nájdu informácie o ľudskom kapitále, sociálnej inklúzii, význame empowermentu pre sociálnu prácu orientovanú na udržateľný rozvoj. Kapitola ponúka tiež poznatky o ľudskoprávnom rozmere udržateľného rozvoja a o úlohách sociálnej práce v antidiskriminačnom rozmere udržateľného rozvoja.

Úvod

Koncepty udržateľnosti a udržateľného rozvoja nadobudli veľký význam vo vedeckom výskume environmentálnych otázok, v politikách súvisiacich s environmentálnym riadením, ako aj v ďalších spoločenskovedných a humanitných oblastiach, sociálnu prácu nevynímajúc. Udržateľný rozvoj (Sustainable Development - SD) má široký záber, zasahujúci prakticky do všetkých oblastí rozvoja spoločnosti. Vzhľadom k jeho širokému zameraniu existuje istá nejednoznačnosť vymedzenia udržateľného rozvoja, rôznorodosť cieľov pri jeho charakterizovaní a meraní, ako aj v terminológii, údajoch a metódach merania (por. Parris, Kates, 2003). Vychádzajúc z dokumentu OSN Agenda 2030 pre udržateľný rozvoj sa udržateľný rozvoj zameriava na odstraňovanie chudoby, znižovanie nerovností a podporu udržateľného hospodárenia s prírodnými zdrojmi a ekosystémami, ako aj na udržateľný, inkluzívny a spravodlivý hospodársky rast. Inými slovami, udržateľný rozvoj je rozvoj, ktorý uspokojuje potreby súčasnej generácie bez ohrozenia schopnosti budúcich generácií uspokojovať ich vlastné potreby. V uvedenom

dokumente bolo stanovených 17 cieľov udržateľného rozvoja (Sustainable Development Goals - ďalej SDG):

Tab. 1 Sedemnást cieľov udržateľného rozvoja

SDG1	Žiadna chudoba	Ukončiť chudobu všade a vo všetkých formách.
SDG2	Žiadny hlad	Ukončiť hlad, dosiahnuť potravinovú bezpečnosť a zlepšiť výživu.
SDG3	Kvalita zdravia a života	Zabezpečiť zdravý život a podporovať blahobyt pre všetkých a v každom veku.
SDG4	Kvalitné vzdelanie	Zabezpečiť inkluzívne, spravodlivé a kvalitné vzdelávanie a podporovať celoživotné vzdelávacie príležitosti pre všetkých.
SDG5	Rodová rovnosť	Dosiahnuť rodovú rovnosť a posilniť postavenie všetkých žien a dievčat.
SDG6	Čistá voda a hygiena	Zabezpečiť dostupnosť a trvalo udržateľný manažment vody a sanitárnych opatrení pre všetkých.
SDG7	Dostupná a čistá energia	Zabezpečiť prístup k cenovo dostupnej, spoľahlivej, trvalo udržateľnej a modernej energii.
SDG8	Dôstojná práca a ekonomický rast	Podporovať trvalý, inkluzívny a trvalo udržateľný ekonomický rast, plnú a produktívnu zamestnanosť a riadnu prácu pre všetkých.
SDG9	Priemysel, inovácie a infraštruktúra	Vybudovať pevnú infraštruktúru, podporovať inkluzívnu a trvalo udržateľnú industrializáciu a posilniť inovácie.
SDG10	Zníženie nerovností	Znížiť rozdiely v rámci a medzi krajinami.
SDG11	Udržateľné mestá a komunity	Premeniť mestá a ľudské obydlia na inkluzívne, bezpečné, odolné a trvalo udržateľné.
SDG12	Zodpovedná výroba a spotreba	Zabezpečiť trvalo udržateľnú spotrebu a výrobné schémy.
SDG13	Ochrana klímy	Podniknúť bezodkladné opatrenia na boj proti klimatickej zmene a jej dôsledkom.
SDG14	Život pod vodou	Zachovať a trvalo udržateľne využívať oceány, moria a zdroje mora na trvalo udržateľný rozvoj.

SDG15	Život na pevnine	Chrániť, obnovovať a podporovať trvalo udržateľné využívanie pozemných ekosystémov, trvalo udržateľne riadiť lesné hospodárstvo, bojovať proti premene krajiny na púšť a zastaviť spätnú degradáciu krajiny a stretu biodiverzity.
SDG16	Mier, spravodlivosť a silné inštitúcie	Podporovať mierovú inkluzívnu spoločnosť v prospech trvalo udržateľného rozvoja. Poskytnúť prístup k spravodlivosti pre všetkých a budovať efektívne, transparentné a inkluzívne inštitúcie na všetkých úrovniach.
SDG17	Partnerstvá za cieľ	Posilniť prostriedky implementácie a revitalizácie globálneho partnerstva pre trvalo udržateľný rozvoj.

Zdroj: OSN, 2015.

5.1 Ľudský kapitál, sociálna práca a udržateľný rozvoj

Tému ľudského kapitálu prvýkrát rozpracovali v 60-tych rokoch 20-teho storočia predstavitelia chicagskej ekonomickej školy. Prvotné, ale aj ďalšie definície ľudského kapitálu zdôrazňovali jeho ekonomický rozmer, ako napríklad aj definícia OECD (Kucharčíková, 2011), ktorá definuje ľudský kapitál ako vedomosti, zručnosti, schopnosti a ďalšie charakteristiky, ktoré sú relevantné pre hospodársku činnosť. V kontexte sociálnej práce sa tento pojem koncentruje predovšetkým do oblasti sociálneho kapitálu. Hawkins a Maurer (2012) uvádzajú, že pochopenie úlohy sociálneho kapitálu môže sociálnym pracovníkom pomôcť prepojiť jednotlivcov so zdrojmi, pričom je ho možné využiť aj ako súčasť zavedených modelov praxe sociálnej práce. Autori vo svojom výskume dospeli k záveru, že podstatné pre využívanie sociálneho kapitálu v praxi sociálnej práce je pochopenie, že tento koncept je odlišný od sociálnych sietí a sociálnej opory, má pozitívne aj negatívne prvky, pôsobí na individuálnej, komunitnej a inštitucionálnej úrovni a môže byť relevantný vo všetkých prostrediach sociálnej práce.

Ľudský kapitál teda predstavuje súbor vedomostí, zručností, zdravia a hodnotových systémov jednotlivcov, ktoré podporujú produktivitu

a prispievajú k ekonomickému, sociálnemu a environmentálnemu rozvoju. V kontexte udržateľného rozvoja sa ľudský kapitál stáva kľúčovým faktorom pre dosiahnutie SDG, pretože umožňuje efektívne riešiť výzvy ako sú klimatické zmeny, chudoba, nerovnosť a technologický pokrok. Vzdelávanie, zdravie a kvalitné pracovné príležitosti sú tri hlavné oblasti, ktoré pomáhajú posilňovať a rozvíjať ľudský kapitál tak, aby prispieval ku udržateľnému rozvoju. Z environmentálneho hľadiska predstavuje kľúčové prepojenie medzi ľudským kapitálom a udržateľným rozvojom tzv. zelený ľudský kapitál (Ni et al., 2023), ktorý napomáha dosiahnuť SDG tým, že pozitívne ovplyvňuje zelené inovácie, modernizáciu zeleného priemyslu a udržateľný rozvoj.

Ľudský kapitál je jedným zo základných predpokladov udržateľného ekonomického rozvoja. Vzdelanie a úroveň zdravia, ktoré sú hlavnými zložkami ľudského kapitálu, sú aj hlavnými znakmi spoločnosti zabezpečujúcej rast a rozvoj. Od roku 2018 Svetová banka realizuje projekt rozvoja ľudského kapitálu. V rámci tohto projektu bol vyvinutý takzvaný index ľudského kapitálu (HCI), ktorý ukazuje produktivitu ďalšej generácie pracovníkov v porovnaní so štandardom úplného vzdelania a dokonalého zdravia (Stehlíková, Ujváry, Sklenár, 2023). V dlhodobom horizonte je investícia do ľudského kapitálu jedným z najdôležitejších krokov pre udržateľný sociálny a ekonomický rozvoj. Ľudský kapitál je taktiež základom sociálneho a ekonomického pokroku. Rozvinutý a vzdelaný ľudský kapitál umožňuje spoločnosti efektívnejšie využívať svoje prírodné a ekonomické zdroje a podporuje sociálnu súdržnosť.

V sociálnej práci ľudský kapitál predstavuje nielen pracovné schopnosti jednotlivcov, ale aj ich prístup k zlepšeniu vlastného života a aktívnu participáciu v spoločnosti. Sociálni pracovníci pomáhajú rozvíjať ľudský kapitál tým, že podporujú vzdelávanie, zamestnateľnosť, zdravotnú starostlivosť a emocionálnu stabilitu, čo umožňuje klientom zvládať výzvy a problémy života. Rozvoj ľudského kapitálu vedie k posilneniu sebaúcty a dôvery klientov, čím sa stávajú aktívnymi účastníkmi svojej komunity a môžu sa vyhnúť

sociálnej exklúzii. Rozvoj ľudského kapitálu vo vzdelávaní v sociálnej práci zahrňuje napríklad zvyšovanie odolnosti budúcich sociálnych pracovníkov, ktoré pre vzdelávateľov v sociálnej práci predstavuje jednu z aktuálnych výziev. Grant a Kinman (2012) uvádzajú, že budovanie odolnosti budúcich sociálnych pracovníkov by malo byť kľúčovým prvkom vzdelávania v sociálnej práci. Vo svojom výskume zistili, že kľúčovými prediktormi tejto dôležitej kvality sú emocionálna inteligencia a súvisiace kompetencie, ako napríklad schopnosť reflexie, aspekty empatie a sociálna dôvera. Zdôraznila sa aj dôležitá úloha, ktorú zohráva sociálna podpora z rôznych zdrojov.

Pre potreby SD je možné ľudský kapitál rozvíjať vo viacerých oblastiach. Ide najmä o vzdelávanie a odbornú prípravu (udržateľnosť vo vzdelávaní), ochranu zdravia a udržateľnú zdravotnú starostlivosť a ekonomické súvislosti (zelená ekonomika, sociálne podnikanie, spravodlivé pracovné podmienky a príležitosti apod.).

Na podporu rozvoja ľudského kapitálu existujú viaceré medzinárodné iniciatívy. Patrí sem napríklad o program UNESCO „Vzdelávanie pre udržateľný rozvoj“, ktorý podporuje globálne úsilie o integráciu udržateľného rozvoja do vzdelávacích systémov. Cieľom je rozvíjať vedomosti, zručnosti a hodnoty, ktoré sú potrebné pre zodpovedné správanie k prírode a spoločnosti, alebo iniciatíva Svetovej banky "Human Capital Project" (World Bank, 2020), ktorá kladie dôraz na efektívne investície, ktoré pomôžu budovať potenciál jednotlivcov a prispieť k ekonomickej stabilite, ako aj viaceré iniciatívy Európskej únie zamerané na zvyšovanie kvalifikácie, zamestnanosti a celoživotného vzdelávania prostredníctvom programov ako Erasmus+, Európsky sociálny fond a Iniciatíva na podporu zamestnanosti mladých ľudí. Tieto programy podporujú prípravu pracovnej sily na prechod na zelenú a digitálnu ekonomiku.

Ľudský kapitál je základom pre dosiahnutie SDG. Ľudstvo vstúpilo do epochy antropocénu, v ktorej sa ľudské zmeny stali dominantným faktorom evolúcie. Šlaus a Jacobs (2011) na základe

svojho výskumu dospeli k záveru, že rozvoj ľudského kapitálu je rozhodujúcim faktorom dlhodobej udržateľnosti a že úsilie o urýchlenie vývoja ľudského vedomia a vznik mentálne sebavedomých jednotlivcov bude najúčinnnejším prístupom na zabezpečenie udržateľnej budúcnosti.

5.2 Ľudskoprávny rozmer udržateľného rozvoja a sociálna práca

Ľudské práva sú základom pre spravodlivú, inkluzívnu a udržateľnú spoločnosť. Dosiachnutie takejto spoločnosti je náročný proces, aktualizáciu ktorého vo vzťahu k odopieraniu ľudských práv marginalizovaných skupín a komunit vnímame ako päťstupňový postupný proces (Lutfiyya, Bartlett, 2020) zahrňujúci zviditeľnenie, zohľadnenie, prístup k sociálnym interakciám, ľudské práva a zdroje na plnohodnotnú účasť v spoločnosti. Ochrana a dodržiavanie ľudských práv sú nevyhnutné pre dosiahnutie SDG, keďže poskytujú rámec pre zabezpečenie dôstojnosti, rovnosti a spravodlivosti pre všetkých ľudí. Bezpečnosť, zdravie, vzdelanie, prístup k čistému prostrediu a spravodlivé pracovné podmienky sú základné práva, ktoré úzko súvisia s SDG. Tento rozmer udržateľnosti presahuje environmentálne a ekonomické aspekty a kladie dôraz na sociálnu spravodlivosť a ľudskú dôstojnosť. Ľudské práva sú aj základom sociálnej práce a definujú prístup, ktorý sociálni pracovníci volia pri práci s jednotlivcami a komunitami (Ife, Soldatić, Briskman, 2022). Sociálna práca uznáva dôstojnosť, hodnotu a práva každého jednotlivca bez ohľadu na jeho sociálne, ekonomické či kultúrne pozadie. Ľudskoprávny rozmer zahŕňa aktívne presadzovanie práv, boj proti diskriminácii a posilnenie jednotlivcov v ich práve na dôstojný život.

Východiskom konštituovania ľudskoprávneho rozmeru udržateľného rozvoja sú významné medzinárodné dokumenty tvoriace predovšetkým teleologické východisko tejto problematiky. K takýmto dokumentom patrí najmä Agenda 2030 pre udržateľný rozvoj a Všeobecná deklarácia ľudských práv. Agenda 2030 pre

udržateľný rozvoj (Ministerstvo životného prostredia, 2024) Organizácie Spojených národov z roku 2015 je doposiaľ najkomplexnejším súborom globálnych priorít pre dosiahnutie udržateľného rozvoja. Kľúčovými princípmi Agendy 2030 sú transformácia, integrácia a univerzálnosť. Transformačnú silu Agendy 2030 predstavuje 17 cieľov udržateľného rozvoja (SDG), ktoré majú za ambíciu usmerňovať štrukturálnu politickú, ekonomickú a sociálnu premenu jednotlivých krajín sveta v reakcii na hrozby, ktorým ľudstvo dnes čelí. Tieto ciele sú z hľadiska problematiky ľudských práv zamerané napríklad na zabezpečenie základného práva na život, zdravie a dostatočné životné podmienky, podporu prístupu k zdravotnej starostlivosti a vzdelaniu, ktoré sú základnými ľudskými právami, zaistenie práv žien a dievčat, znižovanie rodovej diskriminácie a podpory rovnosti príležitostí, či presadzovanie práva na rovnosť a podporu mierových a inkluzívnych spoločností. Integračný prvok sa v Agende prejavuje ako prepojenie všetkých troch dimenzií udržateľného rozvoja: ekonomickej, sociálnej a environmentálnej.

Všeobecná deklarácia ľudských práv z roku 1948 ustanovuje základné práva a slobody, ktoré sú kľúčové pre trvalo udržateľný rozvoj. Princípy deklarácie sa odrážajú v SDG, najmä v požiadavkách na spravodlivosť, rovnosť, bezpečnosť a slobodu jednotlivca. Medzi základné práva, ktoré sú úzko prepojené s udržateľným rozvojom, patria právo na život a zdravie, právo na vzdelanie, právo na prácu a spravodlivé pracovné podmienky a právo na dôstojnú životnú úroveň. Ľudskoprávne aspekty sú súčasťou viacerých oblastí udržateľného rozvoja, ako napríklad sociálna spravodlivosť a rovnosť, právo na zdravé životné prostredie, pracovné práva a dôstojné pracovné podmienky a právo na prístup k vzdelaniu a informáciám.

V sociálnej práci sú princípy ľudských práv, ich ochrana a presadzovanie nevyhnutnou súčasťou jej realizácie. Sociálna práca je zameraná na podporu a ochranu dôstojnosti každého jednotlivca, pričom sa snaží rešpektovať ich autonómiu a právo na rozhodovanie

o vlastnom živote. Ako uvádzajú Staub, Bernasconi (2016) v Európe, ako aj v iných regiónoch sveta má sociálna práca viac ako 100-ročnú tradíciu ľudských práv - najprv v spisoch, potom ako svedectvá aktivistov za ľudské práva a potom sa „inštitucionalizovala“ v mnohých spoločných dokumentoch Medzinárodnej asociácie škôl sociálnej práce (IASSW), Medzinárodnej federácie sociálnych pracovníkov (IFSW) a Medzinárodnej rady sociálnej starostlivosti (ICSW).

Koncept ľudských práv prináša pre udržateľný rozvoj, ako aj profesiu sociálna práca viacero výziev. Pre trvalo udržateľný rozvoj ide o témy ako sú klimatická spravodlivosť, diskriminácia a sociálne nerovnosti, práva pôvodných obyvateľov alebo ekonomická nerovnosť a prístup k zdrojom. V ľudskoprávnej praxi sociálnej práce sa tieto výzvy týkajú najmä profesijnej etiky. Sociálni pracovníci často čelia etickým dilemám, kde sa môže práca s klientom alebo dodržiavanie pravidiel dostávať do konfliktu s jeho právami a autonómiou. Dôležitou výzvou je nájsť rovnováhu medzi ochranou klienta a rešpektovaním jeho práva na súkromie a samostatné rozhodovanie. Sociálni pracovníci musia vyvážiť potrebu obhajovať práva klientov s tým, aby boli rešpektované etické normy profesie, čo môže byť náročné v prípade zložitých situácií, ako je napríklad ochrana detí v ohrození.

Sociálna práca má významnú úlohu pri vývoji a implementácii sociálnych politík, ktoré majú za cieľ ochranu a zlepšovanie ľudských práv. Sociálna práca ako profesia je už z historického hľadiska označovaná ako ľudskoprávna profesia. Z toho vyplýva, že profesia sociálna práca na celom svete má svoju genézu i vývoj spojené s dosiahnutím ľudských práv vrátane explicitného zakotvenia jej praxe v princípoch ľudských práv: ľudskej dôstojnosti, nediskriminácie, účasti, transparentnosti a zodpovednosti (Mapp, McPherson, Androff, Gatenio, Gabel, 2019). Ľudskoprávny prístup sa prejavuje aj v návrhoch a realizácii programov na zlepšenie životných podmienok zraniteľných skupín, zabezpečenie rovnakého prístupu k zdrojom a posilnenie sociálnej inklúzie. Sociálni

pracovníci spolupracujú s vládnyimi a nevládnymi organizáciami na rozvoji opatrení, ktoré podporujú práva a rovnosť všetkých občanov. V tomto kontexte je významným princípom, ktorým sa riadi sociálna politika i sociálna práca sociálna spravodlivosť, presadzovanie ktorej sa zameriava na vytváranie podmienok, ktoré umožňujú všetkým jednotlivcom dosiahnuť dôstojný život. Sociálni pracovníci sa zasadujú za znižovanie nerovností a zlepšovanie prístupu k vzdelaniu, zamestnaniu, bývaniu a zdravotnej starostlivosti pre zraniteľné skupiny. Ľudskoprávny prístup zahŕňa aktívne zameranie na pomoc marginalizovaným skupinám, ako sú menšiny, migranti a osoby so zdravotným postihnutím, ktorým často hrozí vyššie riziko porušenia práv.

K medzinárodným iniciatívam zameraným na podporu ľudskoprávneho rozmeru udržateľného rozvoja by sme mohli zahrnúť aktivity Rady OSN pre ľudské práva (UNHRC), Medzinárodnej organizácie práce (ILO) či Európskej únie (EÚ). UNHRC hrá dôležitú úlohu pri ochrane a presadzovaní ľudských práv, vrátane práva na zdravé životné prostredie. Rada sa zaoberá prípadmi porušovania ľudských práv a pracuje na ochrane zraniteľných skupín, ako sú migranti, utečenci a pôvodné komunity, ktoré sú často vystavené dôsledkom environmentálnych zmien a sociálnych nerovností. ILO podporuje koncept dôstojnej práce ako spôsob dosiahnutia udržateľného rozvoja. Jej mandát zahŕňa elimináciu detskej práce, boj proti nútenej práci a podporu spravodlivých pracovných podmienok. ILO tiež poskytuje krajinám podporu pri implementácii pracovných noriem a ochrane práv pracujúcich. EÚ podporuje ochranu ľudských práv prostredníctvom svojich politik a legislatívnych rámcov, ktoré zahŕňajú rovnosť, sociálnu inklúziu a ochranu životného prostredia. Programy ako Európsky sociálny fond, Horizont Európa a Európsky zelený dohovor sú zamerané na podporu trvalo udržateľných projektov, ktoré rešpektujú ľudské práva a podporujú inklúziu (Rehman, 2003).

Ľudskoprávny rozmer udržateľného rozvoja kladie dôraz na spravodlivú, inkluzívnu a dôstojnú spoločnosť, kde sú všetky ľudské

práva chránené a rešpektované. SDG zahrňujú nielen riešenie environmentálnych a ekonomických výziev, ale aj zabezpečenie základných práv pre každého človeka. Medzinárodné a regionálne iniciatívy na ochranu ľudských práv podporujú spravodlivý prístup k zdrojom, ochranu zraniteľných komunit a vytváranie udržateľných, bezpečných a rovnakých príležitostí pre všetkých. Bez dôrazu na ľudské práva je dosiahnutie skutočne udržateľnej budúcnosti neúplné a neefektívne, pretože práva a dôstojnosť každého jednotlivca sú kľúčové pre udržateľnosť celého sveta. Ludskoprávny rozmer zároveň predstavuje základ pre budúcnosť sociálnej práce. S dôrazom na ľudské práva sa sociálna práca zameriava na udržateľný rozvoj, ktorý prispieva k spravodlivému a inkluzívnemu spoločenskému systému. Mensah (2019) poukazuje na to, že celá problematika udržateľného rozvoja sa sústreďuje na medzigeneračnú a vnútrogeneračnú spravodlivosť, ktorá je v podstate ukotvená na troch odlišných, ale vzájomne prepojených pilieroch, a to na životnom prostredí, hospodárstve a spoločnosti. Rozhodovacie orgány musia mať neustále na pamäti vzťahy, komplementárnosť a kompromisy medzi týmito piliermi a zabezpečiť zodpovedné ľudské správanie a konanie na medzinárodnej, národnej, komunitnej a individuálnej úrovni, aby sa v záujme ľudského rozvoja zachovali a podporili princípy tejto paradigmy. Kľúčoví aktéri - najmä Organizácia Spojených národov (OSN), vlády, súkromný sektor a organizácie občianskej spoločnosti - musia urobiť viac, pokiaľ ide o politiky, vzdelávanie a reguláciu v oblasti sociálneho, hospodárskeho a environmentálneho riadenia zdrojov, aby sa zabezpečilo, že každý bude vedomý, uvedomelý, kultivovaný a bude dodržiavať zásady udržateľného rozvoja.

5.3 Úloha sociálnej práce v antidiskriminačnom rozmere udržateľného rozvoja

Konceptualizácia a morálna analýza diskriminácie predstavuje rozvíjajúcu sa teoretickú oblasť s množstvom otvorených problémov a rýchlo sa rozvíjajúcou literatúrou. Ústredným problémom je, ako

definovať diskrimináciu v jej najzákladnejšom priamom zmysle, ako aj v jej najvýraznejších variantoch (Thomsen, 2017). Diskrimináciu môžeme vnímať ako akúkoľvek formu nerovnakého alebo nespravodlivého zaobchádzania na základe príslušnosti jednotlivca k určitej skupine. Priama diskriminácia predstavuje situáciu, kedy je osoba priamo znevýhodnená na základe svojej identity, napríklad odmietnutie práce z dôvodu veku. Nepriama diskriminácia zahŕňa politiku alebo prax, ktorá na prvý pohľad pôsobí neutrálnym dojmom, no v skutočnosti znevýhodňuje určitú skupinu, napríklad podmienky, ktoré ťažko splnia ľudia so zdravotným postihnutím. Systémová diskriminácia je diskriminácia zakorenená v spoločenských štruktúrach a organizáciách, ktorá vedie k systematickému znevýhodňovaniu určitých skupín (napr. etnické menšiny alebo ženy).

Koncept diskriminácie (Altman, 2020) poskytuje spôsob uvažovania o určitom druhu zla, ktoré možno nájsť prakticky v každej spoločnosti a v každej dobe. Toto zlo zahŕňa skupinovú štruktúru, ktorá funguje v kombinácii s relatívnymi depriváciami vybudovanými okolo tejto štruktúry. Deprivácie sú spoločensky neprijateľné, pretože sa v nich s ľuďmi zaobchádza ako s osobami, ktoré majú degradovaný morálny status, ale aj preto, že deprivácie majú tendenciu robiť členov danej skupiny zraniteľnými voči nadvláde a útlaku zo strany tých, ktorí majú relatívne výhodné postavenie. Napriek tomu, že pojem diskriminácie nie je terminologicky jednoznačný, je užitočný na to, aby sa v myšlienkach a v činoch predstavil druh zla, ktoré je hlboko zakorenené v ľudských sociálnych vzťahoch.

Antidiskriminačný rozmer udržateľného rozvoja kladie dôraz na rovnosť a spravodlivosť v spoločnosti, aby každý jednotlivec, bez ohľadu na svoju rasu, pohlavie, etnicitu, vierovyznanie, zdravotný stav, vek či sociálno-ekonomický status, mohol plne participovať na spoločenskom, ekonomickom a environmentálnom rozvoji. Diskriminácia a nerovnosti v spoločnosti narušujú harmonický rozvoj a bránia efektívnemu dosahovaniu cieľov udržateľného

rozvoja, ktoré sú postavené na princípoch inklúzie, rovnakého prístupu k zdrojom a rešpektu k rôznorodosti.

Antidiskriminačná alebo kultúrne kompetentná prax si vyžaduje základné pochopenie diskriminácie od jej základu v kognitívnych procesoch cez formovanie predsudkov a potenciálne až po útlak (Capsey, 2013). Jedným z SDG je zníženie nerovností (SDG10), ktoré podporuje rovnaký prístup k vzdelaniu, zdravotnej starostlivosti, pracovným príležitostiam a spravodlivým podmienkam pre všetkých. Cieľ je navrhnutý tak, aby reagoval na rôzne formy diskriminácie, ktoré môžu brániť skupinám v plnohodnotnom zapojení do spoločnosti. Antidiskriminačný prístup zaisťuje, že každý má prístup k základným službám, ako sú voda, vzdelanie, zdravotná starostlivosť a právo na čisté prostredie. Eliminácia diskriminácie umožňuje, aby zdroje a príležitosti boli dostupné všetkým bez ohľadu na ich sociálny alebo ekonomický status.

Antidiskriminačný rozmer v sociálnej práci má svoj teoreticko-profesijný pôvod v kritickej sociálnej práci, v ktorej rámci sa vyprofilovala antidiskriminačná sociálna práca, ktorá sa zameriava na podporu a ochranu práv jednotlivcov a komunit, najmä tých, ktorí sú často marginalizovaní alebo znevýhodnení (Janebová, 2014). Antidiskriminačný prístup v sociálnej práci sa zaoberá odstraňovaním prekážok, ktoré bránia rovnakým príležitostiam a spravodlivému zaobchádzaniu pre všetkých ľudí, bez ohľadu na ich rasu, etnicitu, pohlavie, sexuálnu orientáciu, náboženstvo, vek či zdravotný stav. Antidiskriminačný prístup v sociálnej práci zahŕňa povedomie a citlivosť voči diskriminácii, posilnenie jednotlivcov, ako aj vzdelávanie a osvetovú činnosť. K možnostiam sociálnej práce v boji proti diskriminácii patrí napríklad zastupovanie a advokácia, systémová ochrana pred diskrimináciou, alebo transparentnosť a spravodlivosť v posudzovaní životnej situácie klienta.

K oblastiam antidiskriminačného prístupu v udržateľnom rozvoji patria právo na rovnaký prístup k vzdelaniu, rovnosť príležitostí na pracovnom trhu, právo na zdravé životné prostredie a znižovanie rodových rozdielov a podpora rodovej rovnosti. Pri implementácii

antidiskriminačného prístupu čelí súčasná spoločnosť viacerým výzvam, ku ktorým by sme mohli zaradiť **systemovú diskrimináciu, kultúrne a sociálne stereotypy, či nerovný prístup k politickému zastúpeniu.**

Na podporu antidiskriminačného rozmeru udržateľného rozvoja existujú viaceré medzinárodné iniciatívy OSN, EÚ a ILO (Szyszczak, 2008). OSN podporuje elimináciu všetkých foriem diskriminácie prostredníctvom medzinárodných dohovorov, ako sú Medzinárodný dohovor o odstránení všetkých foriem rasovej diskriminácie (ICERD), Dohovor o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien (CEDAW) a Dohovor o právach osôb so zdravotným postihnutím (CRPD). Tieto dohovory podporujú rovnosť a práva pre všetkých a sú základom pre antidiskriminačné politiky v oblasti trvalo udržateľného rozvoja. EÚ podporuje antidiskriminačné opatrenia prostredníctvom legislatívnych smerníc, ako sú smernica o rovnakom zaobchádzaní v zamestnaní a povolani a smernica o rasovej rovnosti. EÚ taktiež podporuje programy na podporu rodovej rovnosti, rovnakých príležitostí a zlepšenie situácie marginalizovaných komunit, ako sú Rómovia a imigranti. ILO podporuje princípy dôstojnej práce a rovnosti v zamestnaní prostredníctvom svojich noriem a programov. Organizácia zdôrazňuje právo na bezpečné a inkluzívne pracovisko bez diskriminácie a podporuje rovnaké príležitosti pre všetkých pracovníkov, čo je kľúčové pre udržateľnú ekonomiku.

Riešenie diskriminácie prostredníctvom profesie sociálna práca by sa malo stať súčasťou legislatívnej úpravy všetkých jej profesionálnych aktivít a prístupov, ktoré sociálni pracovníci uplatňujú vo vzťahu ku klientom, ako aj riešenia existujúcich etických dilem. Antidiskriminačná legislatíva vytvára legislatívny základ pre ochranu jednotlivcov pred diskrimináciou. Sociálni pracovníci musia túto legislatívu poznať a vedieť, ako ju implementovať v praxi, aby mohli efektívne obhajovať práva svojich klientov a zasadzovať sa za ich rovnaké príležitosti. Sociálna práca sa zaoberá pomocou ľuďom, ktorí majú rôzne potreby, vzťahy,

reakcie na vzniknuté sociálne problémy vyplývajúce často zo štrukturálnych príčin. Každá z týchto oblastí je rôznym spôsobom záležitosťou etiky sociálnej práce. To znamená (Hugman, Smith, 2002) nielen to, že činnosť, akou je sociálna práca, bude vždy odrážať hodnoty, pretože sa od nej vyžaduje, aby zasahovala do dôležitých aspektov každodenného života, ale že bude často predmetom sporov, pretože ciele sociálnej práce nemusia byť nevyhnutne rovnako prijateľné pre každého člena spoločnosti.

Príkladmi dobrej praxe v boji proti diskriminácii ako súčasťou udržateľného rozvoja sú napríklad iniciatíva OSN „Zero Discrimination“, ktorá upozorňuje na diskrimináciu a podporuje rovnaký prístup predovšetkým k zdravotnej starostlivosti pre všetkých, najmä pre ľudí, ktorí žijú s HIV, alebo koncept inkluzívneho vzdelávania vo Fínsku (Halinen, Järvinen, 2008) ako príklad podpory inkluzívneho vzdelávania s dôrazom na rovnaké príležitosti pre deti zo všetkých sociálnych a ekonomických zázemí a pomoci znižovať nerovnosti v prístupe k vzdelaniu.

Antidiskriminačný rozmer udržateľného rozvoja je zásadný pre vytvorenie spravodlivej, rovnej a udržateľnej spoločnosti, ktorá je inkluzívna pre všetkých. Cieľom takéhoto rozvoja spoločnosti nie je len riešenie environmentálnych a ekonomických otázok, ale aj zaručenie dôstojnosti a rovnakých práv pre všetkých ľudí. Medzinárodné a regionálne iniciatívy zamerané na boj proti diskriminácii podporujú spravodlivý prístup k zdrojom a službám, chránia práva zraniteľných skupín a zaisťujú rovnaké príležitosti pre všetkých, čím prispievajú k skutočne udržateľnej a spravodlivej budúcnosti. Budúcnosť antidiskriminačného rozmeru v sociálnej práci je determinovaný ďalším rozvojom antidiskriminačných prístupov, ktorý je nevyhnutný na zlepšenie služieb a na vytváranie prostredia, kde je každý človek rešpektovaný a rovný. Sociálna práca sa čoraz viac zameriava na intersekcionalný prístup (Nayak, Robbins, 2018), ktorý zohľadňuje, že diskriminácia môže byť zložitá a viacvrstvová (napríklad kombinácia rasovej, rodovej a vekovej diskriminácie). Aktívna spolupráca s politikmi a organizáciami na

tvorbe inkluzívnych politik bude nevyhnutná pre rozvoj spravodlivejšej spoločnosti, kde sa každý jednotlivec môže realizovať bez obmedzenia na základe svojej identity. Antidiskriminačný prístup v sociálnej práci je základným pilierom, ktorý umožňuje sociálnym pracovníkom nielen podporovať individuálnych klientov, ale aj zasadzovať sa za pozitívne systémové zmeny v spoločnosti.

5.4 Udržateľný rozvoj, sociálna inklúzia a sociálna práca

Sociálna inklúzia znamená zabezpečiť, aby nikto nebol vylúčený na základe svojich sociálnych, ekonomických, kultúrnych alebo fyzických charakteristík. Význam sociálnej inklúzie spočíva v zlepšení kvality života jednotlivcov, rozvoji ich potenciálu a v pozitívnych dopadoch na celú spoločnosť, čím sa podporuje sociálna spravodlivosť a rovnosť. Jej definovanie máva často objektivizačný základ spočívajúci v stanovovaní merateľných kritérií úspešnosti sociálneho začlenenia, nesmieme však zanedbať ani výskum sociálneho začlenenia a vylúčenia zo subjektívnej perspektívy exkludovaných ľudí (Davey, Gordon, 2017). Zameranie sa aj na subjektívny rozmer sociálneho vylúčenia a začlenenia môže obsiahnuť aj “neviditeľné” javy (sociálne konštrukty), ktoré tento problém (nielen) definične dotvárajú.

Sociálna inklúzia v rámci udržateľného rozvoja znamená zabezpečenie, že každý člen spoločnosti, bez ohľadu na svoje sociálne, ekonomické, etnické či fyzické charakteristiky, má prístup k príležitostiam, zdrojom a službám. Udržateľný rozvoj nie je len o ochrane životného prostredia a ekonomickej stabilite, ale aj o vytváraní spoločností, ktoré sú spravodlivé a inkluzívne pre všetkých. Sociálna inklúzia podporuje vzájomnú úctu a zlepšuje kvalitu života, čo má pozitívny dopad na rozvoj celej spoločnosti. Význam sociálnej inklúzie v tejto oblasti je predovšetkým v znižovaní nerovností, budovaní sociálnej súdržnosti a prevencii sociálneho vylúčenia (Pierson, 2009). Jej oblasťami sú predovšetkým prístup k vzdelaniu pre všetkých, inkluzívne zamestnanie a dôstojné pracovné

podmienky, prístup k zdravotnej starostlivosti a inkluzívne bývanie a dostupné sociálne služby.

Sociálna inklúzia z hľadiska sociálnej práce predstavuje proces, ktorého cieľom je zabezpečiť, aby všetci jednotlivci mali rovnaké príležitosti, prístup k službám, zdrojom a plnú účasť v spoločenskom živote. Sociálna práca sa zameriava na posilnenie sociálnej inklúzie tým, že podporuje zraniteľné a marginalizované skupiny a odstraňuje bariéry, ktoré im bránia vo vytváraní aktívnych a plnohodnotných životov v komunite (Pierson, 2009). Faktormi ovplyvňujúcimi sociálnu inklúziu sú predovšetkým ekonomické faktory (chudoba, nezamestnanosť a finančná neistota môžu viesť k sociálnej exklúzii), sociálne a kultúrne faktory (diskriminácia na základe etnicity, náboženstva, rodovej identity alebo sexuálnej orientácie zvyšuje riziko vylúčenia z komunity), vzdelanie a zamestnanosť (prístup k vzdelaniu a pracovným príležitostiam je dôležitý pre sociálnu inklúziu, pretože umožňuje jednotlivcom zlepšovať svoje životné podmienky a plnohodnotne sa zapájať do spoločenského diania) a zdravie a dostupnosť zdravotných služieb (fyzické alebo duševné zdravotné problémy, ak nie sú adekvátne riešené, môžu jednotlivcov izolovať a znevýhodňovať). K úlohám sociálnej práce v podpore sociálnej inklúzie patrí:

- Podpora jednotlivcov: Sociálni pracovníci pomáhajú ľuďom rozvíjať ich schopnosti a zručnosti, aby sa mohli plne začleniť do spoločnosti.
- Odstraňovanie bariér: Sociálni pracovníci pracujú na odstránení prekážok, ktoré môžu brániť klientom v prístupe k vzdelaniu, práci, zdravotnej starostlivosti a iným základným službám.
- Advokácia a politická činnosť: Sociálni pracovníci sa angažujú pri tvorbe politík, ktoré podporujú inklúziu, ako aj pri obhajovaní práv marginalizovaných skupín voči verejným a súkromným inštitúciám (Levická, 2017).

- Posilnenie komunity: Sociálni pracovníci pracujú na vytváraní komunitných programov a služieb, ktoré posilňujú súdržnosť komunity a podporujú rozmanitosť a vzájomné porozumenie.

K nástrojom a prístupom sociálnej práce pre podporu inklúzie by sme mohli zaradiť napríklad komunitné programy, poradenstvo a mentorstvo, interkultúrnu mediáciu či vytváranie prístupného prostredia.

Realizácia sociálnej inklúzie ako súčasť udržateľného rozvoja čelí viacerým výzvam. Môžeme sem zaradiť najmä ekonomické bariéry a nerovnosti, diskrimináciu a predsudky, nedostatočnú politickú reprezentáciu marginalizovaných skupín, inštitucionálne bariéry, kultúrne predsudky a stigmatizáciu, finančné a zdrojové obmedzenia, ako aj komplexnosť saturácie individuálnych potrieb.

Sociálna práca ako profesia ponúka viaceré praktické príklady sociálnej inklúzie napríklad pri práci s ľuďmi bez domova, inklúzií osôb so zdravotným postihnutím alebo podpore migrantov a etnických menšín. Sociálna inklúzia je v sociálnej práci nevyhnutným aspektom, ktorý zabezpečuje, že všetci členovia spoločnosti majú prístup k rovnakým možnostiam a že ich potenciál je plne využitý na prospech celej spoločnosti.

5.5 Význam empowermentu v sociálnej práci v kontexte udržateľného rozvoja

Empowerment je proces, ktorý umožňuje jednotlivcom či skupinám nadobudnúť schopnosť rozhodovať o svojich životoch a aktívne riešiť svoje problémy (Lord, Hutchison, 1993). Tento prístup pri výkone sociálnej práce smeruje k zlepšeniu kvality života, pretože klienti získavajú sebadôveru, schopnosť čeliť výzvam a zapájať sa do spoločnosti ako plnohodnotní členovia. Význam empowermentu spočíva v posilnení autonómie klientov, zlepšení ich schopností samostatne riešiť problémy a v znížení ich závislosti na pomoci. Empowerment, čiže posilňovanie jednotlivcov a komunit, znamená zvyšovanie ich schopnosti a možnosti samostatne rozhodovať a

kontrolovať svoj život a situáciu. V kontexte udržateľného rozvoja je empowerment kľúčový, pretože posilnení jedinci a komunity majú väčšiu schopnosť zúčastňovať sa na rozvojových aktivitách, ovplyvňovať rozhodnutia, ktoré ich zasahujú a zvyšovať kvalitu svojho života. Empowerment je základom sociálnej inklúzie a ekonomickej rovnosti, čo prispieva k dosahovaniu cieľov trvalo udržateľného rozvoja, ako sú odstránenie chudoby, zlepšenie zdravia, prístup k vzdelaniu a ochrana životného prostredia. Dôležitosť empowermentu pre udržateľný rozvoj sa prejavuje napríklad v posilňovaní jednotlivcov a komunit, zvyšovaní participácie a demokratického procesu a podpore rodovej rovnosti a inklúzie. Oblasťami empowermentu (spracované podľa: Rachmad, 2022) v udržateľnom rozvoji sú:

- Ekonomický empowerment, ktorý je zameraný na zlepšenie prístupu k zamestnaniu, financovaniu a podnikateľským príležitostiam. Podpora miestneho podnikania, mikrofinancovania a sociálneho podnikania pomáha jednotlivcom a komunitám dosiahnuť ekonomickú nezávislosť, čo prispieva k ekonomickej stabilite a znižovaniu chudoby.
- Vzdelávací empowerment. Prístup k kvalitnému vzdelaniu a celoživotnému učeniu je základom pre osobný a spoločenský rozvoj. Vzdelávací empowerment umožňuje jednotlivcom rozvíjať svoje schopnosti, zvyšovať zamestnateľnosť a prispievať k inováciám. Inkluzívne vzdelávacie systémy, ktoré podporujú všetkých bez ohľadu na ich sociálne či ekonomické zázemie, prispievajú k vyrovnaniu príležitostí a k trvalo udržateľnému rozvoju.
- Politický empowerment znamená umožniť ľuďom zúčastňovať sa na rozhodovacích procesoch a ovplyvňovať politiky, ktoré ich ovplyvňujú. Posilnením občianskej participácie sa dosahuje lepšia reprezentácia názorov všetkých skupín, čo prispieva k spravodlivému a inkluzívnemu rozhodovaniu.

- Sociálny a zdravotný empowerment. Prístup k zdravotnej starostlivosti, sociálnym službám a informáciám o zdraví je kľúčový pre sociálny a zdravotný empowerment. Zdravá populácia je schopná lepšie zvládať výzvy a aktívne sa zapájať do ekonomického a sociálneho života. Zdravotné vzdelávanie a prevencia tiež posilňujú schopnosť jednotlivcov udržiavať si dobré zdravie a prispievajú k udržateľnému rozvoju.

Empowerment, alebo posilňovanie, je prístup v sociálnej práci, ktorý sa zameriava na podporu a rozvoj vnútorných síl, schopností a zdrojov jednotlivcov alebo komún, aby boli schopní získať väčšiu kontrolu nad svojim životom. Tento prístup vznikol ako reakcia na tradičné modely sociálnej práce, ktoré mohli viesť k závislosti klientov na pomoci. Vďaka empowermentu sa sociálna práca viac zameriava na aktiváciu schopností klienta a podporu jeho nezávislosti. Ku princípom empowermentu v sociálnej práci patrí najmä participácia, rešpektovanie jedinečnosti, podpora sebedovania a samostatnosti vytváranie možností a prístup k zdrojom (Lee, Hudson, 2017). Proces empowermentu v sociálnej práci postupne zahŕňa prvotnú diagnostiku, stanovenie cieľov, poskytovanie podpory a poradenstva, posilňovanie sebadôvery, hodnotenie a reflexiu. Ako praktické príklady empowermentu v sociálnej práci môžu slúžiť viaceré úspešné projekty práce s nezamestnanými, podpory rodín v kríze, alebo programy, ktoré podporujú sebedôveru, rozvoj sociálnych a pracovných zručností a zapojenie do komunitných aktivít, aby sa mladí ľudia cítili kompetentní a súčasťou spoločnosti. K výhodám empowermentu v sociálnej práci zaraďujeme napríklad posilnenie samostatnosti a sebadôvery klientov, zníženie závislosti na sociálnych službách a podporu osobného rastu.

Realizácia empowermentu v udržateľnom rozvoji prináša výzvy spojené s nerovnosťou a diskrimináciou, nedostatkom vzdelania a zručností či prístupom k zdrojom a financiám. Aplikácia empowermentu v sociálnej práci taktiež prináša niektoré výzvy napríklad v oblasti rezistencie zo strany klienta, nedostatočných

zdrojov a podpory alebo rizika neúspechu. Empowerment je nevyhnutný pre udržateľný rozvoj, pretože umožňuje jednotlivcom a komunitám aktívne sa podieľať na rozvoji spoločnosti. Posilňovanie ľudí v oblasti ekonomiky, vzdelania, politického zastúpenia a zdravia zvyšuje ich schopnosť riešiť výzvy a prispieva k dosahovaniu SDG. Empowerment vedie k inkluzívnejšej a spravodlivejšej spoločnosti, ktorá zabezpečuje lepšiu kvalitu života a udržateľný rast pre všetkých (Ahmad, Islam, 2024). Empowerment v sociálnej práci predstavuje cestu k osobnej a spoločenskej zmene, ktorá zlepšuje kvalitu života jednotlivcov a pomáha vytvárať silné a nezávislé komunity.

Zhrnutie

Hlavné princípy trvalo udržateľného rozvoja zahŕňajú sociálnu spravodlivosť, ekonomickú udržateľnosť a environmentálnu ochranu. Udržateľný rozvoj v kontexte sociálnej práce znamená zameranie sa na dlhodobé riešenia, ktoré podporujú sociálnu spravodlivosť, ekonomickú rovnosť a environmentálnu udržateľnosť. Sociálna práca sa tradične zaoberá riešením sociálnych problémov, ako sú chudoba, nezamestnanosť či znevýhodnenie rôznych skupín. Cieľom udržateľného rozvoja je však prepojiť tieto riešenia s ochranou životného prostredia a podporou spravodlivého ekonomického rozvoja, aby sme zabezpečili lepšiu budúcnosť pre súčasné aj budúce generácie (Hariram, Mekha, Suganthan, Sudhakar, 2023). Sociálna práca a udržateľný rozvoj sú prepojené koncepty, ktorých spoločným cieľom je zlepšiť kvalitu života jednotlivcov a komunit bez toho, aby došlo k ohrozeniu zdrojov pre budúce generácie. Sociálna práca podporuje spoločenskú spravodlivosť, inklúziu a riešenie sociálnych problémov, zatiaľ čo udržateľný rozvoj sa zameriava na harmonický rozvoj troch pilierov: sociálneho, ekonomického a environmentálneho. Sociálna práca sa zameriava na znižovanie chudoby, podporu sociálnej inklúzie a ochranu práv jednotlivcov, čo sú základné aspekty udržateľného rozvoja. SDG prijaté OSN, kladú dôraz na elimináciu chudoby, zdravie a dobré životné podmienky,

kvalitné vzdelanie, rovnosť a ochranu životného prostredia, ktoré sú relevantné aj pre prax sociálnej práce.

Globálna agenda pre sociálnu prácu a sociálny rozvoj (Levická J., Levická, K., 2013)) odráža záväzkov sociálnych pracovníkov, pedagógov a odborníkov v oblasti sociálneho rozvoja podporovať sociálnu a ekonomickú rovnosť, dôstojnosť a hodnotu človeka/ľudí, pôsobiť smerom k udržateľnosti životného prostredia a posilňovať uznanie dôležitosti ľudských vzťahov. Agenda 2030 pre udržateľný rozvoj, účinná od septembra 2015, poskytuje rámec pre umiestnenie globálnej agendy s cieľom prispieť k spravodlivejšej spoločnosti. Uvedené záväzky globálnej agendy súvisia so 17 SDG a majú implikácie pre prax a vzdelávanie v sociálnej práci

V prieniku záujmu udržateľného rozvoja a sociálnej práce stojí aj ekonomická udržateľnosť v sociálnej práci. Ekonomická udržateľnosť je dôležitým aspektom trvalo udržateľného rozvoja a zahŕňa vytváranie príležitostí pre jednotlivcov a komunity, aby mohli dosiahnuť ekonomickú nezávislosť. Sociálni pracovníci často spolupracujú s neziskovými organizáciami, miestnymi podnikmi a vládnymi inštitúciami na vytváraní projektov, ktoré podporujú zamestnanosť, mikrofinancovanie a miestne podnikanie. Tento prístup posilňuje ekonomický status zraniteľných skupín, čím znižuje závislosť na sociálnych službách. Sociálna práca sa musí sústrediť na trvalé poskytovanie služieb, ktoré sú efektívne a prispievajú k dlhodobému rozvoju komunit. V praxi to znamená, že sociálni pracovníci sa zameriavajú na preventívne opatrenia, ktoré predchádzajú krízovým situáciám a minimalizujú závislosť jednotlivcov na pomoci. To zahŕňa programy zamerané na vzdelávanie, pracovné tréningy a komunitnú spoluprácu, ktoré podporujú sebaorganizáciu a rozvoj.

Ďalším príkladom súvzťažnosti sociálnej práce a udržateľného rozvoja je environmentálna udržateľnosť v sociálnej práci (Schmitz, Matyók, Sloan, James, 2012). Sociálna práca podporuje vzdelávanie o environmentálnych otázkach, najmä v znevýhodnených komunitách, ktoré môžu byť viac zraniteľné voči dôsledkom

klimatickej zmeny. Sociálni pracovníci môžu zvyšovať povedomie o dôležitosti ochrany životného prostredia, recyklácie, znižovania odpadu a udržateľného využívania zdrojov, čo vedie k dlhodobému zlepšeniu životných podmienok. Sociálna práca môže byť aktívnym partnerom v zelených iniciatívach, ako sú komunitné záhrady, environmentálne vzdelávacie programy alebo projekty na znižovanie energetických nákladov pre nízkopříjmové domácnosti. Takéto iniciatívy nielen podporujú ekologickú zodpovednosť, ale zároveň posilňujú komunitné väzby a zlepšujú kvalitu života.

Prepojenie sociálnej práce a udržateľného rozvoja prináša množstvo výziev. Spomeňme napríklad finančné a zdrojové obmedzenia, komplexné potreby klientov, environmentálne a spoločenské nerovnosti, ako aj nedostatočnú podporu verejnej politiky. Súvŕžnosť udržateľného rozvoja a sociálnej práce však pre spoločnosť znamená veľký prínos v oblasti zlepšenia kvality života, posilnenia sociálnej spravodlivosti alebo ochrany a zachovania prírodných zdrojov. Príkladmi takýchto trvalo udržateľných iniciatív v sociálnej práci sú napríklad komunitné centrá pre podporu zraniteľných skupín, programy pre rodovú rovnosť a podporu žien či ekologické vzdelávanie v komunitách.

Sociálna práca je dôležitým aktérom v udržateľnom rozvoji, pretože prispieva k riešeniu sociálnych, ekonomických a environmentálnych problémov v spoločnosti. Sociálni pracovníci tým, že posilňujú jednotlivcov a komunity, podporujú inkluzívny rozvoj a dlhodobú udržateľnosť. Udržateľná sociálna práca

(Teixeira, Krings, 2015) má pozitívny dopad na spoločnosť tým, že znižuje nerovnosti, zvyšuje sociálnu inklúziu a podporuje environmentálnu zodpovednosť, čím prispieva k vytváraniu spravodlivejšej a udržateľnejšej budúcnosti pre všetkých. Udržateľný rozvoj je neoddeliteľnou súčasťou modernej sociálnej práce, ktorá umožňuje vytvárať spoločnosť, kde sú rešpektované potreby ľudí aj životného prostredia. Tento prístup je kľúčový pre dosiahnutie dlhotrvajúcej zmeny a spravodlivejšieho sveta pre súčasné i budúce generácie.

Otázky a úlohy:

1. Vymenujte ciele udržateľného rozvoja.
2. Vysvetlite ľudskoprávny rozmer udržateľného rozvoja.
3. Aký je vzťah medzi udržateľným rozvojom a sociálnou inklúziou?
4. Aká je súvislosť medzi antidiskriminačnou praxou a udržateľným rozvojom?
5. Objasnite význam empowermentu v kontexte udržateľného rozvoja

Zoznam použitej literatúry

- AHMAD, I., ISLAM, M. R. 2024. Empowerment and Participation: Key Strategies for Inclusive Development. In: *Building Strong Communities: Ethical Approaches to Inclusive Development* (pp. 47-68). Emerald Publishing Limited.
- ALTMAN, A. 2020. Discrimination. In: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*
- CAPSEY, M. 2013. Anti-discriminatory Practice. In: *Professional Practice in Paramedic, Emergency and Urgent Care*, 154-175.
- DAVEY, S., GORDON, S. 2017. Definitions of social inclusion and social exclusion: the invisibility of mental illness and the social conditions of participation. In: *International Journal of Culture and Mental Health*, 10(3), 229-237.
- EMINA, K. A. 2021. Sustainable development and the future generations. Social Sciences, In: *Humanities and Education Journal (SHE Journal)*, 2(1), 57-71.
- GRANT, L., KINMAN, G. 2012. Enhancing wellbeing in social work students: Building resilience in the next generation. In: *Social work education*, 31(5), 605-621.
- HALINEN, I., JÄRVINEN, R. 2008. Towards inclusive education: the case of Finland. In: *Prospects*, 38(1), 77-97.
- HARIRAM, N. P., MEKHA, K. B., SUGANTHAN, V., SUDHAKAR, K. 2023. *Sustainalism: An integrated socio-economic-environmental*

- model to address sustainable development and sustainability. Sustainability, 15(13), 10682.*
- HAWKINS, R. L., MAURER, K. 2012. Unravelling social capital: Disentangling a concept for social work. In: *British journal of social work, 42(2), 353-370.*
- HUGMAN, R., SMITH, D. 2002. Ethical issues in social work: An overview. In: *Ethical issues in social work, 1-15.*
- IFE, J., SOLDATIC, K., BRISKMAN, L. 2022. *Human rights and social work.* Cambridge University Press.
- JANEBOVÁ, R. 2014. *Kritická sociální práce.* Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, Gaudeamus.
- KUCHARČÍKOVÁ, A. 2011. Human Capital. Definitions and Approaches. In: *Human Resources Management & Ergonomics, Vol. V, 2/2021, 60-70. ISSN 1337- 0871*
- LEE, J. A., HUDSON, R. E. 2017. Empowerment approach to social work treatment. In: *Social work treatment: Interlocking theoretical approaches, 142.*
- LEVICKÁ, J. 2017. *Poradenstvo a advokácia. Dva spôsoby profesionálnej intervencie.* Trnava: FZaSP TU v Trnave.
- LEVICKÁ, J., Levická, K. 2013. Globálna agenda a jej význam pre budúci vývoj sociálnej práce. In: *Aktuální otázky sociální politiky-teorie a praxe. 7 (1/2013).*
- LORD, J., HUTCHINSON, P. 1993. The process of empowerment: Implications for theory and practice. In: *Canadian journal of community mental health, 12, 5-5.*
- LUTFIYYA, Z. M., BARTLETT, N. A. 2020. *Inclusive societies.* Oxford Research Encyclopedia of Education, 1-17.
- MAPP, S., McPHERSON, J., ANDROFF, D., GATENIO GABEL, S. 2019. Social work is a human rights profession. In: *Social Work, 64(3), 259-269.*
- MENSAH, J. 2019. Sustainable development: Meaning, history, principles, pillars, and implications for human action: Literature review. In: *Cogent social sciences, 5(1), 1653531.*
- MINISTERSTVO ŽIVOTNÉHO PROSTREDIA. 2024. *Agenda 2030 pre udržateľný rozvoj.*

- NAYAK, S., ROBBINS, R. 2018. *Intersectionality in social work: Activism and practice in context*. Routledge.
- NI, L., AHMAD, S. F., ALSHAMMARI, T. O., LIANG, H., ALSANIEL, G., IRSHAD, M., AYASSRAH, A. Y. B. A. 2023. The role of environmental regulation and green human capital towards sustainable development: The mediating role of green innovation and industry upgradation. In: *Journal of Cleaner Production*, 421, 138497.
- PARRIS, T. M., KATES, R. W. 2003. Characterizing and measuring sustainable development. In: *Annual Review of environment and resources*, 28(1), 559-586.
- PIERSON, J. H. 2009. *Tackling social exclusion: Promoting social justice in social work*. Routledge.
- RACHMAD, Y. E. 2022. *Empowerment Theory*. Cáceres Conquistadores Publicaciones Internacionales, Edición Especial
- REHMAN, J. 2003. *International human rights law: A practical approach*. Pearson education.
- SCHMITZ, C. L., MATYÓK, T., SLOAN, L. M., JAMES, C. 2012. The relationship between social work and environmental sustainability: Implications for interdisciplinary practice. In: *International Journal of Social Welfare*, 21(3), 278-286.
- SZYSZCZAK, E. 2008. Antidiscrimination law in the European community. In: *Fordham Int'l LJ*, 32, 624.
- STAUB, BERNASCONI, S. 2016. Social work and human rights—linking two traditions of human rights in social work. In: *Journal of Human Rights and Social Work*, 1, 40-49.
- STEHLÍKOVÁ, B., UJVÁRY, K., SKLENÁR, D. 2023. Ľudský kapitál a jeho dimenzie v EÚ. In: 16th INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE RELIK 2023 Reproduction of Human Capital - mutual links and connections. Praha: Prague University of Economics and Business, 2023, s.363-371.
- ŠLAUS, I., JACOBS, G. 2011. Human capital and sustainability. In: *Sustainability*, 3(1), 97-154.
- TEIXEIRA, S., KRINGS, A. 2015. Sustainable social work: An environmental justice framework for social work education. In: *Social Work Education*, 34(5), 513-527.

THOMSEN, F. K. 2017. Discrimination. In: *Oxford Research Encyclopedia of Politics*.

TRANSFORMING our world: the 2030. UN: Agenda for Sustainable Development. Department of Economic and Social Affairs Sustainable Development. New York: UN.

WORLD BANK. 2024. Human Capital Project.

ZÁVER

Predkladaná učebnica sa venuje komplexnej problematike environmentálnych výziev a ich prepojení s verejnou politikou, sociálnou prácou a trvalo udržateľným rozvojom. Cieľom je nielen priblížiť aktuálne environmentálne problémy, ale aj analyzovať reakcie na ne na rôznych úrovniach, a to od globálnej až po národnú a lokálnu.

Prvá kapitola sa zamerala na krízu životného prostredia, jej dopady a environmentálnu spravodlivosť. Zdôraznila potrebu pochopenia týchto výziev v širšom spoločenskom a politickom kontexte. Druhá kapitola priniesla pohľad na environmentálnu politiku Európskej únie a Slovenskej republiky, pričom analyzovala dôležité programy a stratégie zamerané na ochranu životného prostredia a udržateľnosť. Tretia kapitola sa venovala úlohe verejnej správy a procesom tvorby environmentálnych politík, pričom poukázala na význam spolupráce medzi decision makers a policy makers pri presadzovaní udržateľných riešení. Dôležitou súčasťou publikácie bola aj problematika environmentálnej sociálnej práce, ktorá zdôrazňuje prepojenie medzi ekológiou a sociálnymi otázkami. Štvrtá kapitola poskytla teoretické ukotvenie environmentálnej sociálnej práce a predstavila rôzne koncepty, ako sú ekosociálna práca, ekofeministická sociálna práca či eko-spirituálna sociálna práca. Záverečná piata kapitola sa venovala trvalo udržateľnému rozvoju, pričom analyzovala jeho sociálne aspekty a význam sociálnej inklúzie, empowermentu a ľudských práv.

Z obsahu učebnice vyplýva, že environmentálne otázky nemožno riešiť izolovane. Vyžadujú si interdisciplinárny prístup zahrňajúci environmentálne vedy, sociálnu prácu, verejnú správu a verejnú politiku. Význam tejto problematiky pre vysokoškolské vzdelávanie spočíva v príprave budúcich odborníkov, ktorí budú schopní riešiť environmentálne výzvy s dôrazom na spravodlivosť, participáciu a udržateľnosť. Integrácia environmentálnych tém do vzdelávacieho

procesu podporuje kritické myslenie a schopnosť reagovať na dynamicky sa meniace podmienky vo svete.

Táto učebnica preto slúži ako cenný zdroj informácií pre študentov a odborníkov, ktorí sa usilujú o komplexné pochopenie environmentálnych výziev a ich riešení v kontexte verejnej politiky, sociálnej práce a trvalo udržateľného rozvoja.

Publikácia je výstupom z projektu APVV-20-0094
Environmentálna spravodlivosť v kontexte sociálnej práce.

ENVIRONMENTÁLNE ASPEKTY SOCIÁLNEJ PRÁCE

LEVICKÁ Jana a kol.

Autorský kolektív:

Prof. PhDr. Beáta Balogová, PhD., MBA

PhDr. Martin Daško, PhD.

PhDr. Michal Imrovič, PhD.

Prof. PhDr. Peter Jusko, PhD.

Prof. PhDr. Mgr. Jana Levická, PhD.

Vydavateľ: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2025

Vydanie: prvé, <https://www.ucm.sk/sk/ucebne-texty-k-stiahnutiu/>; <https://fsvucm.sk/wp-content/uploads/2025/06/Environmentalne-aspekty-socialnej-prace.pdf>

Počet strán: 158

e-book ISBN 978-80-572-0512-8

ISBN 978-80-572-0511-1

ÜCMFSV

ISBN 978-80-572-0511-1
e-book ISBN 978-80-572-0512-8